З ТЕРЕНІВ

Великих Воєн

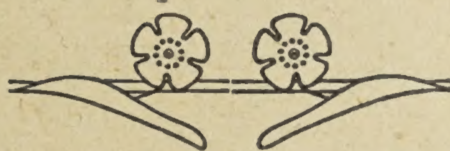

ЗБІРКА НАЧЕРКІВ:

із житя теперішного війска і житя козацтва; кровавих боїв нинішних днів і днів минувшини; воєнно-механїчних і т. д.

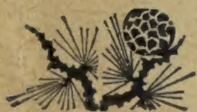 МНОГО ОБРАЗКІВ.

Накладом Руської Книгарнї 848-850 Мейн Ст., Віннїпеґ, Ман.

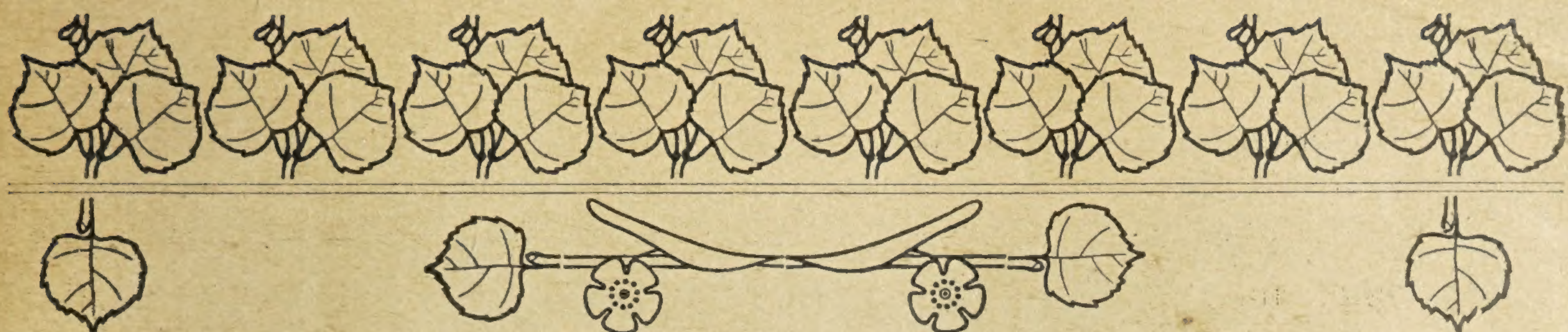

СТРІЛЕЦЬКА МОГИЛА.

РОСТИСЛАВ ЗАКЛИНСЬКИЙ.

За горами гори хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.

I.

На горі Ключі коло місточка Сколя бороли ся в осени 1914-го року Українські Січові Стрільці з Москалями і відперли їх та взяли значну добичу. Кільканайцять товаришів полягло там головами.

Сего літа усипали Українські Січові Стрільці, розкватировані в недалекім селї Камянції, на горі могилу погибшим товаришам. Вона буде сими днями торжественно через посьвячене передана для охорони місцевому українському населеню.

— — — — — — — — — — — — —

Понад потічок веть ся дорога зразу попід гарний смерековий ліс, відтак через зруби, малинники, яфинники — під гору Ключ. Довкола буйна ростинність. На дорозї знаходимо заснїділі, темно-зелені луски набоїв союзних армій — та заржавілі пушки від консервів.

Ідемо горі потоком.

Він щораз меньший, щораз слабше журчить; вкінци зникає серед високої полонинської трави.

Залягає тиша, яку тільки часом перериває сполошена птичка.

По правій руці сторчать високі скали із землї, порослої травою.

В ліво треба йти до могили.

Що хвилї бачимо слїди боїв. Земля перерита окопами, долами, ровами. Серед них висока могила на щовбі гори. На чотирогранній підставі стоїть по січовому звичаю висипана могила, обложена муравою. На нїй деревляний хрест, символ терпіня і воскресеня, показує раменами на схід і на захід. З боку сперта до могили звичайна, скромна, як і само стрілецтво, камяна плита, а на нїй виднїє напись: **»Погибшим Українським Січовим Стрільцям«.**

Могила обведена білим смерековим поручем. Тут виднїють стрілецькі підписи і вирізані в дереві перші букви назвиск та імен.

Коло могили лежить подїравлена кулями жовнїрська бляшанка.

Все сьвідчить про минулі, горячі, завзяті бої.

А тепер царить тут глубока тишина. Спочивають там серед цвинтарної тиші погибші товариші - Стрільці і жовнїри союзних армій та армії ворожої.

Земля, вкрита низкою щетинястою травою, полонинською, наче взиває:

— »Злегка ступайте по сій горі. Вона вся перепоєна людською кровю: нашою, союзників наших і ворожою. Обережно кладіть стопи ніг на природний диван густої приземної травички. Не наруште сьвяточної тиші широких просторів. Не змутіть спокою поснувших в судорогах фізичного болю, неповинних сему розливови крови, людий«!

І навіть свобідний вітер слухає того зову землї. Віє злегка, наче обережно. І сонце не пече, тільки гріє. Серед рідких смерік та корчів тихо водить косою старенький косар. Ніколи навіть о камінь не черкне, не задзвенить косою. Плавно і тихо летить барвний метелик та злегенька сїдає на блискучу до сонця траву, щоби не нарушити тиші.

Десь дуже далеко, з долини долїтає гавкіт собаки і цюканє сокири, але воно таке невиразне, таке слабе, що не нарушує загального спокою; воно наче снить ся. Навіть хмарки та облаки не псують спокійного виразу на лици сїро - синього неба.

Розглядаємо ся довкола. Угорщину заслонюють дужими грудьми два високі хребти гір. Зате на північний схід видно далеко-далеко. Здаєть ся, що маючи добрий зір побачив би широкі поля соборної України. Гори щораз низші, спливають у долину і рівнину. Близше зелені лїси смерекові та жовтаво - зелені лисі гори, що чим дальше тим більше заходять синявою і зливають ся із чистою глибиною неба.

Близько, серед зелено - синих гір видно село Синевідсько і ріки Опір та Стрий, і сїрі дороги серед горбів, і богато сїл серед схвильованої землї, і білї мури міста Стрия далеко при обрію.

Ще раз оглядаємо ся в сторону стрілецької могили, що стоїть тут наче символ колишнього дїйсного істнованя погибших і серед поважної тиші мовчки глядить день і ніч із довгого хребта гори Ключ на далекі та широкі лани »нашої не своєї землї« і наче питаєть ся зі сльозами в невидимих очах:

— **За що?**

II.

Вчера віддано через посьвячене Стрілецьку Могилу на горі Ключ коло Сколього — до береженя українському околичному населеню Скільщини.

О 3-ій годинї пополудни здибали ся при дорозї на Ключ два стрілецькі віддїли: третий курінь рекрутів з Дубини і стрілецька кадра з Камянки коло Сколього. Разом пійшли вони на Ключ.

На передї несли вінки на могилу і хоругви. Ішла в двійках »стара война« (Стрільцї приняті в осени минувшого року), за нею машерував невеличкий стрілецький хор, що заступає нам військову музику, а за ним ступали чотири сотнї сьвіжо принятих Стрільцїв. Приїхали також австрийські офіцири зі Сколього.

Москалї уставляють рефлєктор.
на підвисшеню, лучать з батерією і осьвітляють поле битви.

Стрільці уставили ся лавами перед могилою. По Службі Божій і посяченю могили відспівав стрілецький хор пісню »Чуєш, брате мій«.

Сумна мельодія сеї найпопулярнійшої стрілецької пісні, співаної на розритім окопами боєвищи, під низкою оловяно - сірою копулою неба, при стрілецькій сьвіжій могилї, робила сильне вражінє, найсильнійше з усїх з тої днини. Се-ж Стрільці, товариші погибших (декотрі були разом з погибшими в бою на Ключі), співають на віки поснувшим борцям за волю України найкрасшу стрілецьку пісню; співають так, як співаєть ся передчасно помершому найблизшому товаришеви....

Перед могилою, увінчаною зелениною, вкритою смерековими вінцями, переплїтаними червоною калиною, що похилила ся, станув начальник Українських Січових Стрільців, Гриць Коссак.

»Рік тому — говорив він — мусїли ми уступити із сеї нашої рідної землї та пійти на Угорщину, між чужі люди, що не все були нам прихильні. Та се було для нас гіркою наукою. Там пізнали ми, що значить рідний край; там зрозуміли ми се вповні.

»Як сьвіжо опірені орлята до свого гнїзда, так вертали ми, Українські Січові Стрільці, зза сих красних гір на низини галицької України підчас першого союзного наступу на Галичину.

»Перший більший бій Українських Січових Стрільців з Москалями відбув ся в осени торічного року тут на горі Ключі. Тут приняли Стрільці перший кровавий хрест.

»Українське Січове Стрілецво лучить нас просто зі славними традициями геройських часів Богдана Хмельницького; навязує розірвану — як здавало ся — нитку змагань за державну самостійність України. Нарід, що має таких синів, котрі готові житє своє віддати за волю свого народу, — такий нарід має перед собою будучність і може бути певний, що встане Україна, сьвіт правди засьвітить, і поневолений нарід буде вільний!

»Є в Каневі могила, до котрої мов до Мекки сходять ся Українці з усїх сторін сьвіта. В Карпатах виросли підчас сеї кровавої війни стрілецькі могили, до котрих будуть сходити ся всї Українці з цілої — дай Боже — вольної України! Память погибших перейде від рода в род; вона не вмре, не загине«.

Др. Володимир Загайкевич, посол і оберляйтнант австрийської армії, говорив так: »Навіть і вснї нїколи не снило ся нам, що будемо могли з мечем в руці станути до боротьби за свободу України. Та цар московський кровавий запалив всесьвітну пожежу великої війни і ми почали скородити списами московські ребра та червоною кровю поливати рідну землю; почали слави і волї добувати українському народови. В тих горах, що заклекотїли від реву гармат, бороли ся Українські Січові Стрільці.

»Стрільці! Ся могила, се документ, що нїколи не зникне, що все буде сьвідчити про непередавнені змаганя наші за волю і свободу українського народу.

З борб над Ізонцом.

»28-го жовтня 1914-ого року був завзятий приступ на сій горі. В сій могилї спочивають Українські Січові Стрільцї, що поклали голови свої у тім бою за добру будучність України. Зпід неї повстануть нові сили, що доведуть до свободи України.

»Огорни, ти високий хресте на могилї, цїлу Україну, промінем вказуй все дорогу до самостійности і волї українського народу«!

Стрілецький хор підхопив патріотичний настрій сеї промови і відспівав наш національний гимн: »Ще не вмерла Україна«!

Перед могилу виступив кореспондент »Української Боєвої Управи« і голова пресової кватири Українських Січових Стрільців, Др. Осип Назарук і сказав так:

»В даль невідому, незбагнуту, нікому незнану пійшли ті Українські Січові Стрільцї, котрих тїла спочили під сею могилою. Вони стали під прапором України, під стягом державної самостійности та волї українського народу.

»Дивні чувства родять ся в нашім умі, коли дивимо ся на сю могилу. Неодин — може — із сих молодих хлопців оставив дома стареньких родичів, що всю свою надію поклали були на нього! Неодна мати заплаче за своїм одинаком.

»Та побіч сеї сумної думки не може не повстати у нас друга радісна: Вже скінчив ся той тяжкий гнїтучий час, в якім виростали тисячі могил українських жовнїрів, що бороли ся в чужих арміях за незнані їм інтереси і справи, нераз за справи ворожі Українї! Богато тисяч таких безіменних могил вкрило нашу землю і чужі краї. Та ось тепер зачинають повставати знова ті знані, дорогі нам, шановані могили,що кажуть сподівати ся здійсненя золотої частини наших дум.

»Від сих могил зачинаєть ся на ново істория боротьби за нашу справу, зачинають ся походи нашого війська, що бореть ся за рідну країну, що голови свої кладе за нашу волю.

»Сучасні люди страхають ся смерти, жахають ся того чогось невідомого та незбагнутого, що простягло ся по тамтім боцї гробу. Але не все таксамо дивили ся люди на смерть. В давних часах представляли собі високо розвинені народи, що смерть, се довгий сон, походячий від доброго ґенія, від ясного сьвітляного духа. І ми повинні виробити собі подібне понятє про смерть для рідного краю. Смерть за вітчину, за рідну землю, се добра смерть, від величного ґенія, від доброго духа.

»Як навіть наймолодші з Вас, товариші Стрільцї, постаріють ся, як волос побілїє і Ви не зможете вже вхопити збрую в оборонї України, то вийдіть ще раз на сї гори, вкриті памятними могилами стрілецькими. І як побачите, що ті могили цїлі, охоронені, збережені українським народом, то спокійно відійдіть і будьте безпечні за добру будучність України«.

Оберляйтнант Габер зложив на могилї вінець від австрійських офіцирів і підніс оклик за самостійність України.

Стрілецький хор закінчив се торжество:

»Чуєш, брате мій, товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлї в вирій.
Мерехтить в очах безконечний шлях.
Гине, гине в сірій мраці
Слїд по журавлях...«

ПРИСТУП НА ГОРІ КЛЮЧ.

(Оповіданє учасників в борбі).

Вернув я зі стежі, яка тревала цїлий місяць і стрітив свою сотню коло Сколього в Лїсничівцї. Товариші приняли мене по стрілецьки, накормили, напоїли та положили спати і то в найвигіднїйшім місци, бо під жолобом в стайни. Там менї нїхто не перешкаджав, а я не бояв ся, що котрийсь зі стрільців стане менї на голову, як піде або буде вертати з варти. В стайни було темно, то се легко могло лучити ся.

Нераз в ночи на подібних кватирах стрільцї з тої причини сварили ся, а навіть часом пробували сили. Не треба однак думати, щоби такі борцї гнївали ся на себе. Се у нас майже неможливе, а ще до того в ночи, де в кождій хвилї потребує один другого. Той не має ножика, а сей шальки, иньший знова має шальку а не має ложки, ще иньший не має намета або коца. Таким способом між стрлїьцями буває таке, що хоч один другому стане порядно підкованими черевиками на голову, не може один на другого гнївати ся і справдї не гнїваєть ся.

Година 3-та рано. Мене будять: »Вставай, бо відходимо!« »Де!?« —»Не знаю«.

Я протягаю ся, аж тут другий вже нїщо не говоритъ, лиш тягне за ногу на середину стайнї і каже: »Сотня вже зібрана«. Я скочив як опарений, вмить убрав ся і вже стою та жду на приказ, до котрої чети мене приділять .Мене хотів взяти четар II. чети і IV., бо їм бракувало старшини; вкінци призначено мене до IV. чети.

Сотня стоїть готова. Виходить заступник сотника. Четарі складають рапорт. По рапортї приказ: »Сотня, позір!« — »Сотня, напрям за мною, походом руш!«

За нами рушив відділ машинових крісів, розумієть ся не стрілецький, бо ми тодї ще не мали власного відділу машинових крісів. Ідемо вузенькою дорогою. По обох боках стрімкі скали. На право, майже в скалї, шумить потічок. Стрільцї ідуть тихо, бо приказ: »Машерувати осторожно!«

Входимо в село Камовка. Ту стрічаємо вози австрійського трену і

завертаємо знова в гори, лишаючи вигідну дорогу в селї. Перед нами височезна,покрита лїсом гора. Сот ня з чвірок переходить в двійки в довжезний гусак. Тепер чути часті накликуваня: »Лучи, лучи!«, бо кождий боїть ся остати на задї і ро зірвати сего гусака.

Вже дійшли ми до половини го- ри. Ту короткий, пятихвилевий від починок. Кождий сїдає і сейчас повстає величезний гамір, бо всї стали кашляти.

Спочинок кінчить ся і сей дов- гий вуж посуваєть ся знова чим- раз висше в гору. Ми вийшли на вершок. Ту знова довший спочи- нок, а властиво вижиданє приказу.

Зачинають гудїти гармати.

Случайно в той сам час були вже ту австрійські вояки. Стрільцї і вояки не зважають на гуркіт ар- мат але починають торг. Ми мали тодї з собою досить богато хлїба, але не мали нїчого до него, вояки знова не мали хлїба, а мали швай- царський сир. Настає торг і гамір. Кождий хоче виторгувати як най- більше. Один міняє хлїб за сир, други купує за гроші, а инші, що вже добили торгу покріпили ся, зі- брали ся на веселу балачку.

Нараз збірка. Якийсь ляндштур мак пішов до сотника зі скаргою, що »Українцї«— так звичайно зва ли наших стрільцїв — поміняли їм кріси. Тому сотник зробив сю збір ку, щоби відшукати кріси. Се у нас дуже часто лучало ся, бо кож- дий стрілець хотїв мати як найліп- ший кріс. За се, очевидно, стріль- цїв не карали. Одного разу пропав кріс офіцирови з відділу самохо- дів. Сей пішов до атамана тай зго- лосив сю подію. Курінний відпо- вів, що нїщо не порадить, бо у стрільцїв кріс се щось найважнїй- шого і як взяв, то добре сховав і вже не віддасть. Офіцир щиро за- съміяв ся та відїхав, беручи ин- ший кріс. Та і на сїй збірцї деяким стрільцям повідбирали кріси, а де які сейчас попідписували та диво- вижно позначили і їх вже задержа ли.

Стало тихо. Стрільцї лихі на ляндштурмаків. В тій хвилї над- їзджає улан і приносить мельду- нок. Як звичайно: »Сотня, збірка! Походом руш!«

Ідемо дальше. Сейчас за горбоч ком бачимо три наші армати, ко- трі скоро стріляли. Ідемо дальше, не звертаючи уваги на се. Відділ машинових крісів все з нами.

Сходимо в долину і знова на го- ру. Ту бачимо першу резерву, яка лежить в боєвій лінії, готова до стрілу.

Ми вийшли на горбок. Нагло свист куль машинових крісів. Стрільцї скоро сховали ся за гор- бок, а оден не йде, а качаєть ся в долину. Ранений в ногу. Сотня йде вперед. Сотник звертаєть ся до ра неного: »Товаришу, будь здоров!« Ранений бере ломаку і підпераю- чись нею, прямує до лїкаря.

Ми вже без одного товариша входимо в старий лїс. Чуємо стрі- ли, кулї тріскають по деревах. По дорозї мусимо переходити по вче- рашних ще не погребаних трупах. Осторожно посуваємо ся дальше вперед. Кулї летять що раз низ- ше, ми йдемо цїлком похилені. Вже бачимо жовнїрів, які бігають по лїсї наче божевільні. Надбігає офіцир з револьвером в руцї і скли кує жовнїрів в громаду. Нараз звертає голову в нашу сторону і справляє своїх жовнїрів на край лї са, бо бачить, що прийшла йому поміч, і то Українцї. Стрільцї ско

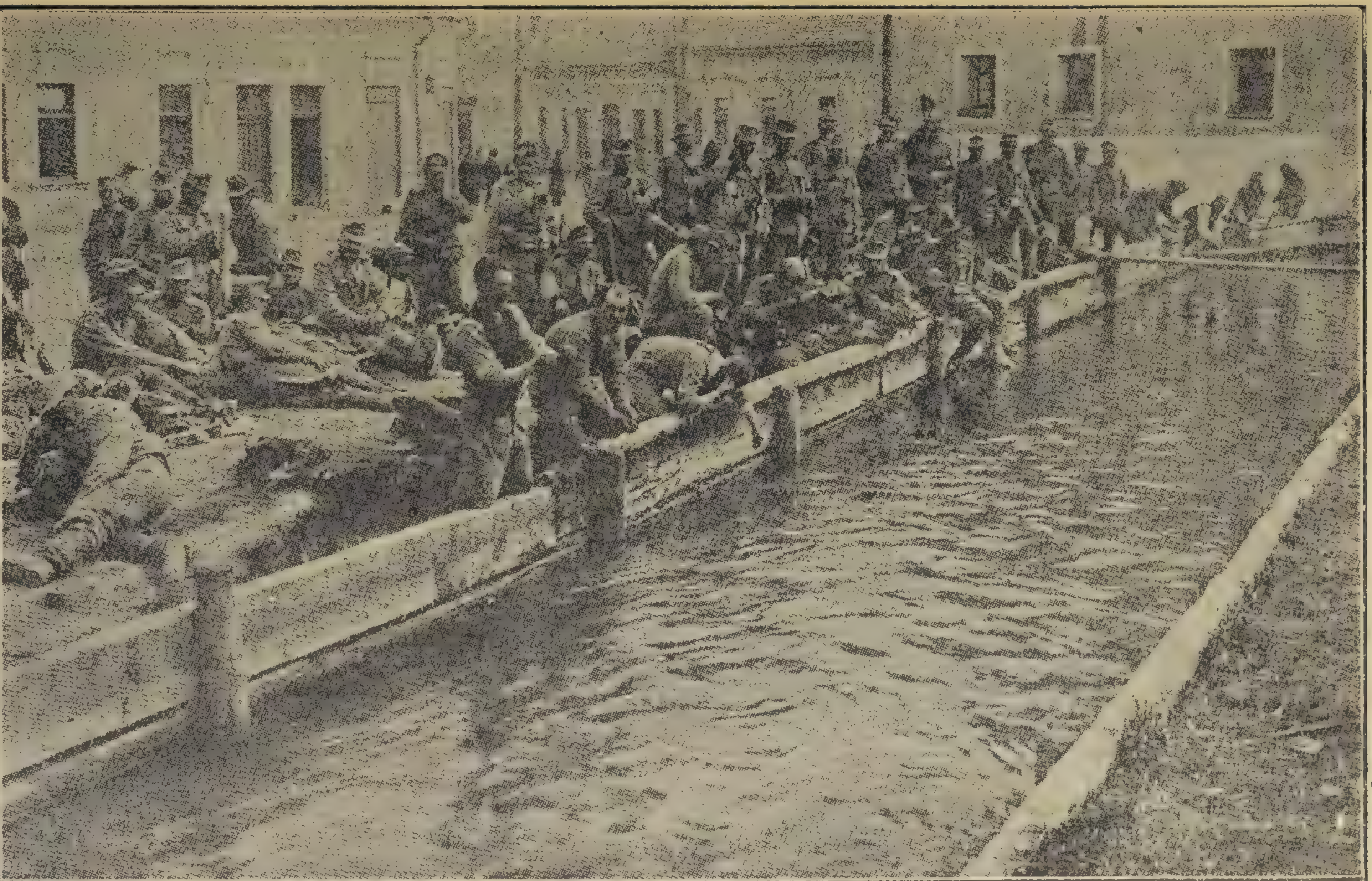

В сяноку.

чили рівнож на край ліса і зрівняли ся з вояками. Стали ми стріляти. Дивлю ся, а вже один стрілець упав на землю, схопив ся за груди, застогнав і.... скінчив. В тій хвилї приказ: »Вперед, приступ!« Всї кричать »гура!« і біжать вперед.

Вибігли ми з ліса. Дивлю ся, сотник Скоровський раненний, старший четар також. Обох їх забрали стрільцї перевязали і кудись повели. Провід обняв четар Носковський. Москалї були на тій самій горі на части, яка була поросла лїсом. За їх закопами відносив ся стрімкий верх. Згаданий офіцир біжить з вояками до штурму, а стрільцї як праве крило собі. Москалї стали в нас бити картачами з правого боку, а з лївого боку машиновими крісами. Ми мусїли кілька разів вертати ся.

Стрільців що раз менше. Одні ранені, другі убиті. Вкінци, головний приступ. Всї ще цїлі біжать скоро вперед. Москалї подали ся в зад. Втікають. Салдат, який хоче втікати вихиляєть ся з закопу, лягає на землю, обнимає кріс рука і ногами та качаєть ся в долину. Однак не всї се роблять. Богато Москалїв вискочило з закопів та наставило баґнети проти нас, але стрільцї в одну мить пототорощили їм голови. Вони не кололи баґнетами, але били кольбами.

Сяборба тревала майже чверть години. Цїла земля, червона від крови, покрила ся густо московськими трупами. Вкінци ми взяли московські закопи.

В долинї повно трупів, між ними є і наші. Один стрілець, а се Волошин, той котрий старав ся для мене о нічліг, як я вернув зі стежі, лежить, розкидає руками і ногами, не знати де раненний. Зблїд цїлий. Приходжу дивлю ся, крови не видко. Він показує на лївий бік черева і просить води. Товариші біжуть по воду. Розпинаю його блюзу і бачу, що дістав рану в черево. Крови здержати не можу, він вже гине. »Коби лїкар, я би ще може жив«. За хвилю спокійно вмирає.

Богато людий згинуло підчас приступу, а богато одержало рани. Один австрійський жовнїр як вибіг з ліса, зістав влучений відломком шралнеля в шию, так що голова покотила ся на кілька кроків, а кадуб обернув ся два рази і повалив ся на землю. Стрілець, якого ранено десь в голову, з лицем і грудьми червоними від крови бігає то сюди то туди, вдаряючи собою о дерева. Оповідаю се, що бачив я побіч себе.

Ми прогнали Москалїв. Смеркало ся. Стрільцї кладуть ся до московських закопів, які перед хвилею здобули. Довкола повно трупів та ранених, а санїтетів ще нема. Так між трупами і раненими мусїли ми ночувати.

Деякі стрільцї — між ними і я — вийшли переглянути місце битви. Трупи і ранені лежали густо, годї було зробити крок, не наткнувши ся на трупа, які лежали в ріжних позиціях. Дехто з них ждав, видко на перевязку, бо був розібраний відповідно до одержаної рани, щоби лїкар чи санїтет не потребував довго ждати. Ждали довго — опісля, здаєть ся, стратили надію, се видко з розпуки в їх мертвім лици. Богато трупів так страшно покалїчених, що годї їх розпізнати. У неодного знова був встромлеий в грудях московський баґнет з крісом, видко, його противник не мав часу його витягнути і

Борба між німецькою а російською артилєрією над озерами близько Двинська.

сам мертвий повалив ся побіч свого противника. В однім місци лежить Москаль і стрілець, Москаль з австрійським баґнетом, стрілець з московським баґнетом у грудях. Оба, здаєть ся, довго бороли ся, аж вкінци завдали собі смертельні удари і упали та мертвими очима дивлять ся грізно на себе. Всюди страшний вид, всюди жниво смерти.

Оглядаючи се місце, чуємо: »Збірка « Числить нас четар Носковський. З цілої сотні остало 28 стрільців.

——o——

В ШАНЦЕВИХ РОВАХ.

Ніхто з жовнірів не знав вже, як довго ведесь борба. Зразу числили вони ще дні, але опісля о сім вже ніхто не думав. Вони заграбувались як лиш мож в рідну землю, якої боронили і огортались нею, як накривалом. Їх ворог не видів, але і вони не бачили ніякого ворога, тому годї було стріляти і треба було чекати аж скінчить ся борба артилерії. Так страшно гриміло без перерви, що всіх се вже приглушило. Впрочім було дуже скучно чекати так довго в напруженю а бездільно. Однак на се не було ради. Щоби до них могла доїхати полева кухня, сего не могли навіть надіятись. Се знали всї і тому мусїли вдоволитись своєю желїзною менажою. Гуляш смакував знаменито,хоч був зимний. а припечене, тверде сало не менше. Певно, що ся страва нікому не смакувала, хиба тому, що вже тиждень як заграбав ся в землю і дивить ся де вдаряють ґранати. Лише потім не можна пити воду. Але там і так вже давно не виділи води. Вправдї побіч них на віддали яких 500 кроків журчав потік. Всї з тугою споглядали в сю сторону; так близько покріплене, але як тяжко до него дістатись! Можеб в ночі там залїзти... Однак вечером російські армати зачали стріляти з великою скаженостю, засипували рівнину кулями, розбурхували терен так, що земля підскакувала в гору і взносились великі тумани, серед яких тяжко було відріжнити ґранатів від куснів землї. Понад тим усїм розтягалось сильне біле сьвітло: ворожі рефлектори перескакували величезне боєвище, яке тепер виглядало ще пустїйше і сумнійше як за дня. Нїгде не видко було людини, анї не можна було завважити найменшого знаку житя, а помимо того кулї свистали, гудїли, шуміли, стогнали, сичали. Усе виглядало якесь більше, пустїйше дальше... а спрага мучила щораз більше .До того кождий бажав вже вкінци випрямитись, бо задля довгого лежаня потерпли і задревіли члени тіла. Ех, коби то випрямитись! А до того як би ще напитись. Усїх опанувала жадоба і нетерпеливість. Але приказ був ждати. Москалї викидали тисячї бомб, марнували їх надармо і стріляли три рази більше, як наші. Австрійцї стріляли однак вперто дальше, а се був знак, що Москалї все таки їх не поцілили. А се очевидно їх лютило, бо тепер зачали стріляти

Фон Макензен в Перемишли. Біля ґенерала стоїть його адютант; на право влститель міського готелю.

вже без віддиху. Колиб Москалям вдалось поцілити, то жовніри в шанцях булиб пропавші; поза тим не було ніякої оборони. Однак о сім ніхто не думав. Як рівномірне тиканє годиника так само успокою ючо відзивав ся в правильних від ступах огонь австрійських армат. Кількох жовнірів умученє звалило з ніг ;не питаючи на гуркіт і небез пеку вони заснули. Понад ними пересунулось синяве сві- тло рефлєкторів, однак не зрадило їх. Воно мало перешкодити Авст- рійцям в зміні становища їх бате- рій. Однак нараз ляк перейняв всіх. Над боєвищем в одній хвилї залягла тишина, а се заболїло тих, що привикли до гуркоту і гримоту. Московський вогонь устав. При- кра хвиля.... Але що сталось з ог нем Австрійців? В тім.... знова сальва. Всї відітхнули: вони вже безпечні.

Мовчанка ворожих армат могла однак бути також воєнним підсту- пом; отже треба було дещо зачека ти, заки можна висунутись з шан- ців. Однак вони сего вже не видер жуть і поволи зачинають висува- тись з землї, хитаючись непевно на задеревілих ногах. Малий ка- дет, який пішов до бою просто з шкільної лавки, колибав ся. Але о після побіг він з жовнірами до во- ди. Понад ними уносилось срібне сьвітло рефлєктора, однак вже не падали більше ґранати і не рани- ли матери землицї. Незадовго вже всї лежали над потоком і жадібно сьорбали воду. Тепер — вперед!

Се була радість: деж їм можна ходити Вкінци чоловік не чуєсь калїкою! загребаним вземлї. Тепер прийшла борба, якої вони надїя- лись і бажали: проти ворога по чи- стім полю, яке відібрано ворогам. Там лежали московські шанцї; Ав стрійцї знали се добре, хоч не мог- ли дотепер стріляти, бо насампе- ред мали слово армати. Поза ти- ми незначними вивисшенями зем- лї сиділи вороги; вони вдарили проти них штурмом, щоби огонь їх крісів не зробив великого зни- щеня в їх рядах. Однак сподївано- го вогню зовсїм не чули. Усюди ти шина. В тім вони прийшли вже на місце і перескочили через земний насип. А коли там впало сьвітло рефлєктора, вони з острахом від- скочили взад. Страшно покалїче- ні людські члени, в кровавій, бруд ній масї, в якій зовсїм тяжко було розпізнати вид чоловіка, купи тру пів ,розшарпані, замотані одні в других — отсе вид, який їм пред- ставив ся. Проти них наставились скостенїлі пальцї, вищирились зу би, впялились білі очі. Нї, ту вже для жовнірів нема нїчо до роботи. Мовчаливо із дрожию дивились во ни одні на других. Молодий кадет, який гордо і весело зносив всї не- догідности війни, почув ся сла- бим; його кругле діточе лице зблід ло. Один з жовнірів піддержав йо- го, бо бувби впав якраз в сї стра- шні, кроваві маси мяса, серед я- ких працювали ґранати.

Сьвітло згасло, а жовніри шука ли дальше дороги через шанцї уби тих ворогів, боялись в темнотї на них наступати. Кождий думав лиш одно: наша артилєрія стрі- ляла лучше, бо як би не то, то ми-б лежали тепер так само, як тамті. Нараз кадет заплакав голосно і за чав скоро бічи, все вперед і в пе- ред, щоби якнайскорше опустити мерлецькі шанцї. Також жовніри поспішали і не оглядались; їх всїх перебігала холодна дрож.

—o—o—

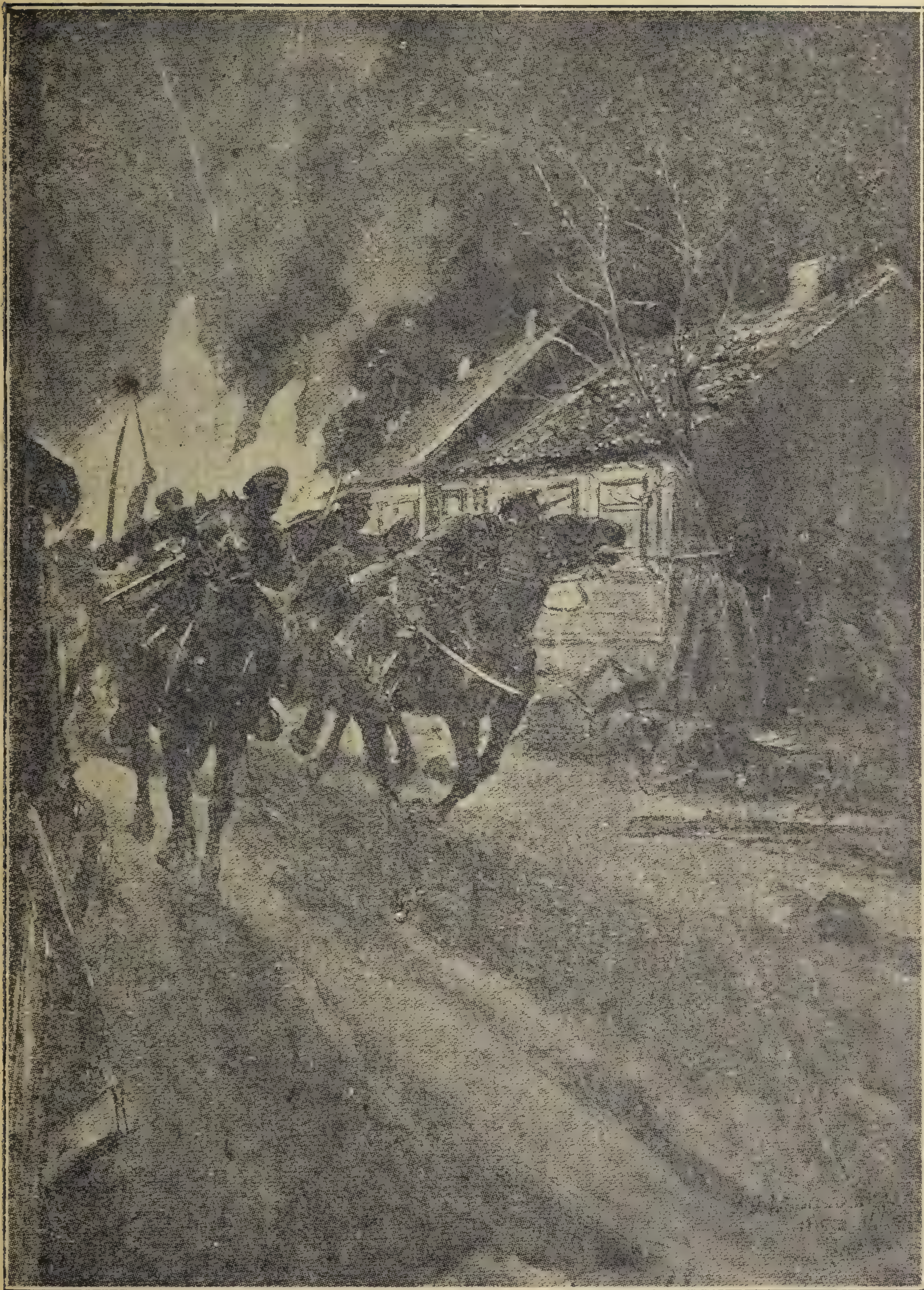

Між двома огнями.

Россійська кавалєрія жене через одно з галицьких сіл, яке острілюють Австрійці.

Послідний лист Січового Стрільця до матери.

Дорогі Мамо. Мене трафила куля. Стало ся, може і не зле. Вони вороги, кидали бомби з кріпости. Ми ішли на них штурмом. Мене пір вала лють. Я біг цілою силою на ворога і при тім може занадто стратив я обережність. Инші товариші перед тим погибли. Я також був впав, але встав і пігнав дальше. А коло мене тріскали ґранати. Сотник кричав свою команду, та вона не доходила вже до мого слуху. Я бачив, що вже близенько до ворожих засїдків, вже бачив я виразно лиця, шапки і блюзи ворогів. Гнав я на них і кричав — »Гурра«! В тім »тарах«, мене щось пхнуло і я відразу лежу на землї.

Не гадайте, Мамо, що мене болїло. Нї. Лише чоловік хапаєть ся за чоло, в пригорщи відразу повно крови, в очах потемнїє, корчі стиснуть руку, а в нїй і ґвер, ноги заломлять ся в колїнах, чоловік хитнеть ся і — більше не памятає нїчого.

Тут менї добре. Лежу в військовім лазареті (шпитали). Що дня доглядає мене сестриця. Має вона білий очіпок на голові і жовтаве волосє, як Петрова Катря. Кажуть, що се ґрафиня, але так не можна еї тут називати, лише »сестриця«. Носить ся вона дуже скромно, працює без заплати, а доглядає мене дуже точно, чемненько і ввічливо, хоч знає, що я селянин, бідний і простий. Вона поправляє подушку під моєю головою, відсьвіжує мої бандажі, прохолоджує палячу мене горячку, а чує і спішить до мене з помочию, хоч як по тихо я її взивав би. Має дуже нїжні руки, а тут тяжко працює. Вона пише для мене і сей послїдний лист до вас. Так, послїдний, дорогі Мамо, послїдний! Се завчасу Вам доношу. Кріпіть ся, дорогі Мамо, та не тратьте надії на Божу опіку.

Я болю не чую, Мамо. Мучить мене лише якась дивна сонливість і страшно палить мене горячка.

Якраз тепер бачу нашу хатину, ось там при дорозї, на горбочку з вишнями. Зачинає вечеріти. Кури чогось сполошили ся і розлетїли ся. Тітка їх прикликує і заганяє. Краса корова ричить в стайнї, а Бриєсько бреше за чиїмсь возом. Чи то не Петро поїхав, Мамо! Здаєть ся, се була його »шкапа«. Поздоровте, Мамо, нашу худобину від мене і всю деревину в садї і цьвіти. Якраз тепер каже лїкар надімною: »Боже, Боже«. Та вони всіх тут так потішають. Перед хвиленою просив я його щоби сказав менї щиру правду, чи буду я жити. Та він лиш стиснув легко мою руку і я зрозумів його... Більше вже я його не питав...

Завзято я боров ся, Мамо, як з ворогом так зі смертию. Завзято, як Український Стрілець.

Нинїшної ночи було на небі повно зьвізд, В ночи бачив я нашу ниву, нашу любу землицю. Бачив я і гріб небіщика тата враз з хрестом на кладовищи, а побіч него і гріб нашої малої Олї, повний цьвітів неначе в маю. Та не знаю, чи я се бачив чи відчував чи лише менї

По відвороті москалів. — Одинайцятий форт перемиської кріпости по ветрійськім бомбардованю.

здавало ся, що тато і сестра ждуть на когось. Мамо, поклоніть ся від мене їх гробам і скажіть, що менї до них було за далеко.

Не плачте, Мамо. Я спокійно спічну тут, на чужині. Спокійно і з честю, як вірний Українї Січовий Стрілець. Може колись і сюди зайде який ваш земляк, може сяде побіч мого гробу, а може і галузками і цьвітами його омаїть. Може і затужись, думку заспіває, нашу дорогу думку, а відходячи скаже: »І я мав товариша, та і він погиб.«

Настане мир, Мамо. Все відновить ся, що знищила воєнна буря пожежа. Воскресне може і Русь - Україна. Та тисячі - тисячі сего не побачать, і я нї, Мамо. Та, хоч я селянин, чую се і знаю, що вже перед тим, нїм далеко від Вас постигла мене ворожа куля, своїм потом, духом і кровю вратував я частину України. Моя частина остала таки на вазї України і в стрежіню - шпіку її жизни. Не збудував я міста нї замку, не сотворив лїса нї парку. Але дрібну частину України я таки виратував - спас...

Дві хатини, Мамо, зі своїми соломяними стріхами, завсїгди чомусь-то стоять менї перед очима: наша і хатина Петра, де проживає Катря, якою ми від маленька бавили ся і якої вікно я цьвітами маїв. Поклоніть ся, мамо, обом тим хатам від мене. А Катрі скажіть: »він погиб«. Колиж вона заплаче, то скажіть їй: »він казав тебе поздоровити«. Колиж Вам біль серце стисне — а я Вас знаю, Мамо, — і війна дальше потриває, то перекажіть Петрови і нашим читальникам, щоби всї вони, чим можуть, допомогли до визволеня України. Ви вже самітні, немічні і бідні, Мамо. Ви вже не в силї більше щось дати. Колиж хтось за те Вам дорікати тай Вас питати-ме, що дали Ви Українї-Ненцї, скажіть на те: »Віддала я їй найлїпше, одинака сина«...

КОЗАЧІ ВІЙСЬКА В РОСІЇ.

В Росії є всього девять козачих військ: Терське, Кубанське, Донське, Уральське, Оренбурське, Астраханське, Сибірське, Забайкальське і Уссурійське.

Всї ті області та ґубернії, де жиють козаки находять ся під управою міністра воєнного, а не міністра внутрішних справ, як всї инші місцевости російської імперії.

Тільки Донське, Оренбурське, Уссурійське та Сибірське військо складаєть ся з Москалів, инші-ж війська є майже на половину з »иноплеменників«. Так, наприклад, у Терськім війську є богато Черкесів, які жиють на північних підгірях Кавказу; в Уральськім і в Астраханськім війську є досить Калмиків: Забайкальське військо складаєть ся майже в цїлости з Бурятів, а Кубанське або Чорноморське військо є цїлком українсько. Кубанські козаки є потомками запорожських ко-

заків, котрі по зруйнованю Запорожської Сїчи подали ся на Кубань та Чорноморію.

Козаки взагалї є народом меньше розвиненим нїж селяни некозачих місцевостий, бо у них нема жадних громадських інституцій і организацій, а є тільки міцна і дуже сувора військова дисциплїна.

Уряд вимагає від козака, щоби в першій мірі був добрим вояком, не мав права самостійно думати та обговорювати свої, навіть домашнї справи, а слухав того, що йому начальство скаже і був добрим автоматом.

Проваджене такої полїтики козаків з віку на вік, з поколїня на поколїне зробило справдї те, що козак в Росії є добрим автоматом, доброю машиною.

Осьвіта в Росії взагалї стоїть дуже низько, а порівнати ся в тім з нею може хиба Персія. Процент зовсїм неграмотних є в Росії великий, шкіл мало, а в козачих місцевостях ся справа стоїть ще гірше.

Більше нїж 50 лїт тому назад, за царя Александра II., зістала заведена в місцевостях середної та південної Росії, отже й на Українї, громадська інституція — так зване земство — з повітовими та ґубернськими соймами, котрій було припоручено богато громадських справ, а між иншими народна осьвіта. Але сам уряд робив тим інституціям ріжнї перепони і перешкоди, аби вони не ширили осьвіти, бо темнї народнї маси лекше було тримати урядови в своїх руках. На місце земських шкіл правительство розповсюднювало скрізь школи церковнї, в яких учителями були попи, дяки а то й просто старі салдати. Був навіть час, коли земствам забороняло ся ставити свої школи там, де вже була школа церковна. Се робило ся задля того, що селяни переставали посилати своїх дїтий до шкіл церковних і віддавали до земських, де наука стояла висше, бо учителями були там люди осьвічені, а не урядники - попи.

Хвалити Бога, сї тяжкі часи минають ся і тепер в Росії, переважно на Українї, можна часто подибати село, в якім є пять, сїм а то і десять шкіл, розумієть ся земських.

В козачих місцевостях земства нема, бо військові власти уважають те для козаків злишним... Козакови не осьвіта, а дисциплїна потрібна! — говорять вони.

Мають рацію так говорити, бо осьвічений чоловік буде думати і лекше розбирати, що добре, а що нї; уряд може тодї лишити ся остатної сили, потрібної йому на боротьбу з народними руками... Такою силою є козаки. Ними уряд воює зі своїм народом.

Та не можна сказати, щоб козаки і по сей день мирили ся з темрявою. Видячи, як жиють сусїднї селяни, вони і в себе будують на свій кошт школи, шпиталї, і тепер уже не найдете нї одної станиції (села), де не було-би школи.

Найбільше культурним, найбільше поступовим військом уважають військо Кубаньске, та так воно і є.

Кубанське військо є найбогатше; воно займає найкрасші землї, які тільки можна собі уявити.

Кубанська область лежить на передгірях Кавказу і є обмежена з полудня Терською областию і чорноморською ґубернією, з заходу Азовським морем, з півночи областию війська Донського, а зі сходу ґубернією ставропільською.

Область кубанська містить в собі коло шести мілїонів людности, вважаєть ся найплодороднїйшою провінцією, бо має дуже глибокий та міцний чорнозем, і славить ся своєю пшеницею, садами і великими плянтаціями тютюну та соняшників. Соняшникового олію в кубанській области бєть ся більше нїж по всїх инших місцевостях Росії. Коротше сказати — се є одна з найбогатших провінцій Росії.

Заможність кубанських козаків дала їм змогу будувати по станицях не тільки народні школи, але й ґімназії, школи реальні й технїчні, а навіть ґімназії дівочі, котрі удержують ся цїлком на військові кошти, і школи з середною та висшою осьвітою серед кубанських козаків не належать уже до рідкостий.

Урядовий язик, як і по всїх инших місцевостях Росії, є московський (великоросійський), але рідний язик на Кубанї є український.

Національного українського руху серед кубанських козаків нема, як і взагалї нема такого руху в народї на Українї.

Інтеліґенція, як на Кубанї так і на Українї, тільки тепер стала пробуджувати ся, наче з довгого сну. Окремі одиниці не входять в рахубу; вони й давно були і їх робота на національнім ґрунтї не пропала даром, — але загального руху не було.

Темний селянин, чи козак, не має національної сьвідомости і національне питанє перед ним не вставало досі. Він жив собі своїм житєм, копав ся в землї, заробляв собі на шматок хлїба та на одежу, до громадської роботи його не пускали, посилав дїти до школи, де учили урядовим язиком, за рік чи два по скінченю школи хлопець дуже добре забував всї шкільні науки, навіть і сам урядовий язик, і жив так, як жиють його батьки.

Не можна сказати, щоб національний рух серед інтеліґеції мав великий вплив на загал; покищо сього нема. Правда, в ріжних місцевостях на Українї, а навіть на Кубанї, істнують українські видавництва, є українські книгарнї, книжки українські розкуповують ся дуже охотно, а »Кобзар« Шевченка є майже в кождій хатї — і тільки...

Немало пройде часу, поки нарід перейметь ся більшою національною сьвідомостию. Богато більший вплив на загал на Українї має соціялїзм.

** ** **

Обовязкову військову службу козак відбуває 5 літ, а потім відходить на відпочинок, або в запас. По кількох лїтах його знова кличуть на службу, на так зване »повтореніє«, котре тягнеть ся не більше року..

Робота 42 цм. канони на 12 форті перемиської кріпости.

Молодому козакови видають з військових коштів гроші (на Кубані 300 рублів, а в инших містах більше, чи меньше, — се залежить від самого війська) на купно коня і зброї і тим кінчать ся його обовязки супроти війська. Коли він є вже на службі, то про нього дбає сам уряд.

Начальник сього війська, ґубернатор козачої области, називаєть ся наказним отаманом. Повіти в козачих місцевостях називають ся відділами і через те повітовий начальник іменуєть ся отаманом відділу, а бути ним може тільки полковник, або військовий старшина (підполковник). Війт називаєть ся там станичним отаманом.

Всї вони, чи то в громадських справах, чи у військових, підлягають тільки військовому міністрови.

Тут ще можна замітити, що кубанські козаки мають такесаме убранє як і Черкеси.

ВОЄННА ТИРАНІЯ.

Кореспондент нюйорської часописи »Ґлоб« описує про своє арештованє в Італії в той спосіб:

Я вже нераз писав про численні невигоди й небезпеки підчас війни в Европі. Ризико, що чоловік може бути арештований, висить над кождим подорожним. Теперішна війна апотеозує тайну поліцію і аґентів. Коли арештованє дійсних шпіґунів належить до рідкости, то арештованє чесних людий є на дневім порядку. Від часу вибуху війни зявили ся детективи, неначе би вискочили зпід землї сотками й тисячами. Анї один з моїх товаришів не виминув поліцийного переслїдуваня. Щодо мене — то я довше вже не можу числити своїх досьвідів з людьми тої катеґорії.

Остання пригода лучила ся менї недавно. Коли я перебув, неначе Одесий, морські филї і виминув небезпеку підводних лодок, зближав ся кінець моєї подорожи. Я всів на лодку, маючи в запасі численні листи з припорученями і всї документи в найліпшім порядку. Я прибув до міста Мессини около полудня одного гарного дня.

По полагодженю формальностий, що тривало більше нїж дві і пів години, нам позволено висїсти на берег. Я дістав ся на сушу з п. Флєротон, кореспондентом нюйорської ґазети »Ворлд«, котрий примістив ся на моїй лодцї. Пакунки мого товариша переглянено з незвичайною стараностю, через що я вже скоро підготовив як найдокладнїйше мої пакунки до перегляду. Вкінци й се минуло ся й наші пакунки поскладано на віз. Нараз зблизив ся до мене аґент тайної поліції і приказав менї заїхати з моїми клунками до окремого уряду. Зі мною затягнено ще одного Еспанця.

Нас обох випитувано дуже довго, а підчас того 16 або 17-лїтний парубок переглядав наші пакунки Комісар сказав менї, що я дуже добре говорю по турецьки, що я є Турок, що мене підслухувано і що шкода моїх зусиль заперечувати знанє турецької мови. Я відпеку-

Засїдка Росіян на Австрійців в галицькім селї.

вав ся всїми силами ,що не знаю анї одного слова з сеї мови, однак секретар комісаря перервав менї на-пів жартом на-пів погрозою:

»Ви Турок! Ви Турок!«

Мимо всїх моїх паперів я нїяк не міг їх переконати, що я є Француз. Коли запала нїч, принесено лямпу. Дїти полїсмена прийшли до кімнати і виглядали на дуже заннятих забавою. Коли я дальше сильно протестував, комісар показав менї телеґраму, котрої перші слова звучили: »На розказ француського правительства«. Через те він хотїв вмовити в мене, що мене арештовано на припорученє моєї власної держави. І дїйсно, я довідав ся, що мене арештовано, придержавши, не знати за що і не знати на припорученє якого уряду. Мабуть я нїколи вже про се не дізнаю ся.

Так вкинено мене до вязницї. Заки замкнено двері келїї, — за котру я мусїв платити чинш, таксамо як мусїв заплатити за фіякра, котрий мене сюди завіз — мене ще раз віддано під острий перегляд, хоч майже всьо, що я мав при собі, забрали вже від мене передтим. Один сторож забрав від мене гарну фоторафію, котру до сього часу я міг носити, опісля ножем порозтинав пряжки від моїх штанів і від камізельки .Виколювач до зубів, який він знайшов в моїй кишени, дуже його здивував. Він запитав мене, що се є, а вкінци сконфіскував се, а також мою спинку від ковнїрця.

Я просив о дозвіл вислати телеґраму до тих, котрі могли би бути занепокоєні моєю долею. Однак менї заборонено порозумівати ся з кимнебудь письменно або устно.

Се тривало вісїм днїв. Мене замкнено в моїй келїї, непаче в могилї, і засуджено на цїлковите нероб ство. Моїми найвірнїйшими товаришами були павуки і хроби.

Аж пятого дня я дїстав дозвіл взяти собі одну книжку з мого пакунка .Були се »Поезії в прозї« Карла Боделєра. Пiсля звичаю книжку віддано наперед до перегляду управителеви вязницї. Симпатичний сторож приніс її менї, кажучи:

»Сховайте її добре, щоби нїхто не бачив. Управитель не бажає собі, щоби ви мали книжки при собі. Він каже, що заборонено читати »новелї« у вязници

Три рази а день приходив до мене сторож, зоружений зелїзною штабою, щоби оглянути крати у вікнї. Мене попрошено, щоби я пійшов на прохід, а я приняв пропозицію з одушевленєм. Мене заведено до якоїсь пивницї на пиво, відки я випросив ся сейчас. Відтиски моїх пальцїв і мою фотоґрафію з переду лиця і з профілю зняли з мене сейчас на початку першого дня. Тодї я побачив ся також з моїм увязненим товаришем Еспанцем, котрому всї ті прикрі формальности витиснули сльози зі стиду.

Коли я входив до своєї вязничної кімнати, менї повіли, що я можу сказати собі дещо принести,коли маю гроші. Я зажадав вина.

»Не дозволено!« — була відповідь.

»То дайте менї фляшку мінеральної води«.

І се було заборонене. Таксамо відповіли менї, коли я зажадав чоколяди, або чого иншого. Менї вдало ся дїстати раз на день, около 4-тої години пополудни, овочеву страву, котру я їв без смаку. В но

Борба під Бережанами.

чи я не міг спати, бо електричне сьвітло сьвітило ся в моїй келії аж до рана, а веселі сторожі робили великий галас на коритарях вязниці.

Два рази на день деякі вязні діставали відпочинок. З мого вікна я бачив, як вони проходжували ся на подвірю там і назад. Се були італійські жовніри, котрі — як менї розповідали сторожі і злочинці — відмовили ся йти до війни. Між ними було богато старших. Вони зовсім не зраджували пригноблення і співали часто короткі пісні, повні якогось свобідного гумору. Вони розвеселяли мене і їм я завдячую кілька хвиль розривки.

При кінци осьмого дня мене пущено свобідно без якогонебудь оправдованя або поясненя. Своє увільненє я завдячую Едґарови А. Маврерови, кореспондентови нюйорської часописи »Глоб« в Римі, котрого повідомили про моє арештованє нюйорські ґазети. Американський амбасадор в Римі робив особисті стараня, щоби мене увільнити. Я думаю, що можу сказати — і то зовсім слушно — що без тих примірів дійсної приязни я був би сидів у вязниці ще й доси.

Ще треба було чекати дальших двайцять днів, заки віддано менї в Римі мої папери, без котрих я ніяк не міг би був рушити ся.

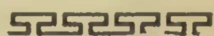

ТОРГ О КОРОВУ.

Полева кухня конче потребувала мяса. Нещастє хотіло, що в очі нашої патрулї впала корова Мошка Фішбайна. Вона радо булаб її лишила, бо се що вони бачили, се не була в дійсности ніяка корова; кости виставали їй як ножі з скіри, вімя зісохле, взагалї виглядала на че сім голодних років. Однак вона — таки була коровою, а другої покищо тяжко було знайти. Поспіх не знає перебору; бо по перше жовнїри потребували мяса, а по друге ворог був вже недалеко. Тому жовнїри вхопили корову і потягнули її з собою. Вони шитали за Мошком Фішбайном, але він десь заліз в мишачу дірку;; вони хотїли лишити гроші його жінці, однак вона не хотїла взяти, бо то було за мало ,як вона могла за ню надіяти ся. Ледви жовнїри відійшли з коровою, як за ними надігнав засапавшись малий чоловік: Зразу він зачав ляментувати, а опісля, коли його візвано, щоби вкінци виявив свою ціну ін зажадав за корову 300 рублїв.

Жовнїри обурились за сю безвстидність, висьміяли його і впевнили його, що дістане за корову найвисше 40 золотих. Фішбайн обурений почухрав ся в червону чуприну, прокляв день своїх уродин і зачав торгуватись. Жовнїри прибули між тим на місце спочинку (»бівак«) і зараз забрались до різаня корови. Мошко кричав і скакав при тім живійше, як сама корова. Підчас коли її відрізувано голову, Мошко бігав від одного до другого і переконував своїм жарґоном о справедливости своїх домагань. Жовнїри слухали його, однак не розуміючи добре, сьміялись з него і відіслали до иншої компанії. Він збігав майже цїлий табор, кілька разів стягнув на себе підозріне

Перемарш російських війск через галицьке село.

шпиґуньства, однак все показувалось, що се чоловік, якому належить ся заплата за корову. Се скоро пішло з уст до уст, і в одній годині Мошко став ся популярним. За ним шукали, торгувались і він ставав ся щораз пристрастнійшим Коли йому місто сорок золотих обіцяно 80 корон, тоді він щойно віджив. В тім надійшов ворог, війска заняли становища, а між ними біг Фішбайн, який все ще не міг визнати ся, і заявив, що він вдоволить ся вже двіста рублями. Впали стріли; він торгував ся дальше, він зовсім не бояв ся, навіть не думав о страху, відбув цілу борбу і міг би заслужити так як і другі медаль хоробрости однак він не дістав його, лише 200 корон, не вчисляючи доброго штовханця в бік за се, що змученим жовнірам не давав спати .

Однак коли війско слідуючого дня переходило через те село, Мошко Фішбайн привитав ся з ними, як з старими знакомими і шептав до жовнірів:

»Може ви потребуєте знов корови, я маю ще одну!«

25252525

КОЗАК НЕТЯГА.

Саме на Спаса в місті Черкасах, на ринку, серед повбираного, вистроєного поспільства, серед поважних міщан та довговусих козаків, серед парубків, дівчат, молодиць і дітвори, серед навалених гір з кавунів, динь та серед возів з яблуками, сливами та грушами ходив собі обідранець — не то бурлака, попихач жидівський, не то козак - нетяга, не то бідолашний свинопас або волопас, що прийшов на ринок, не маючи й шелюта в кишени, аби купити собі яблуко чи Богови сьвічку поставити від свого сирітства.

На бідному козаку - нетязі три сиромязі: опанчина рогозовая, поясина з хмелю скручена, а чоботи сапянці такі, що видно пяти й пальці: де ступить — босої ноги слід пише. А того ще мало, бо на козакови шапка - бірка, зверху дірка, травою пошита, дощем покрита, а вітром на славу козацьку підбита.

Але молодець ходить собі гордо, плює через губу та поглядає на трох пишних не то панів - ляхів, не то козаків, що пнуть ся, випинають ся, а навіть »ляхом вирубають«, себто по польськи трошка закидають. А були се дуки срібляники, богачі, значні козаки: Войтенко, Золотаренко та Гаврило Довгополенко.

— А чи не піти нам, шановні панове, до шинкарки? — сказав один з дуків, скоса поглянувши на козака - нетягу.

— До Насті Горової, шинкарочки степової? — спитав, усьміхаючи ся другий дука.

— А хоч би і до Насті.

— Добре, панове. У неї є такий запридух, горілка оковита, що аж очі рогом лізуть від одної чарки, — додав третий.

А нетяга мов би й не чує того та навіть і щез кудись.

Доля одного з галицьких сіл, що лежить межи противними арміями.

Але коли дуки увійшли в шинок та поздоровкали ся з гарною молодою шинкаркою, то побачили, що обірванець - нетяга був вже тут: він стояв собі смирненько біля печі та сушив свою шапку, що готова була зовсім розлїзти ся.

Хоча після звичаю ті, що пізнійше увійшли, повинні були поздоровкати ся з тим, що сидить уже в хатї, але бундючні дуки того не зробили і гордо позасідали коло стола.

— Гей, Насте, серце! — сказав старший з дуків. — Давай нам меду та доброї горівки.

— Якої-ж вам, паночку, горівки дати? — защебетала шинькарочка, дзвенючи намистами та дукачами. — Простої чи оковитої?

—Самої пекельної — запридуху, — пояснив другий.

— Спотикачу, дядька спотикайла, — додав третий

Метнула ся шинкарка, принесла що треба, поставила на стіл, збігала потім за медом, що так і порскав, мов сердитий пан, а потім відійшла в бік і підперла ся рукою.

— Пийте, панове, на здоровячко та не забувайте Настї, — прощебетала вона й уклонила ся.

А нетяга все стоїть коло печі, все сушить свою похмату шапку та скоса поглядає на дуків. Ті собі пють і знова, проти звичаю, нї один з них не закликав нетягу на меду шклянку чи горілки чарку.

Обличєм нетяги пробігла недобра усьмішка і він все поглядав на богачів, В тих чорних очах було щось таке, від чого дукам ставало не по собі і горілки не йшла в горло. Їх дратував сей обідранець своїм спокійним поглядом; здавало ся, що сї очи дивлять ся на них так, як иноді очи великого пана, якого небудь ясновельможного князя дивлять ся на останньго хлопа.

Не витримали того дуки, тим більше, що вже й хміль почав їм у голову стріляти.

— Гей шинкарко Горовая, Насте молодая! — закричав Войтенко, надимаючи ся на великого пана. — А підливай нам солодкого меду, а того козака, пресучого сина, в потилицю з хати випихай.

— Геть його, геть! — прикрикнув і Золотаренко. — Певне він, пресучий син, по винницях та броварнях валяв ся; обпалив ся, обшарпав ся, а тепер прийшов до нас добувати, щоб у другу корчму нести пропивати.

Обірванець на се тілько усьміхнув ся а шинкарка зі сьміхом підійшла до нього і взяла за чорну чуприну.

— Іди, іди, козаче! Іди собі з Богом! — реготала вона, тягнучи обідранця мов вола за роги, а другою рукою злегка підштовхуючи в потилицю.

Обірванець опирав ся. Настя реготала й тягла його далї, аж поки на превелику силу не дотягла до порога. Але дальше порога дїло не пішло, бо обірванець упер ся голими пятами в поріг, а головно об одвірок і вже великої треба було сили його здвигнути. Втомила ся Настя.

— А цур тобі та пек!.. Ото бугай здоровенний! — сьміяла ся вона, дмухаючи собі в долонї. — Аж долонї болять.

Тоді Гаврилї Довгополенку жаль стало бурлаки і він, витягши з кишені дрібну денежку підійшов до шинькарки і тихенько слазав:

-- Знаєш що, Настю серце? Хоч ти на сих бідних лиха та таки иноді буваєш і обашна. Як би ти, серце, збігла до пивниці та от за сю людську денежку хоч будь якого пива наточила — отсьому козакови, бідному нетязї на похмілля живіт його козацькій підкріпила.

Шинькарка взяла денежку, вийшла до наймички й сказала їй:

-- Біжи ти, дївко - наймичко, до пивниці та наточи пива— лиш не з перших бочок, а вісім бочок помини, а з девятої поганого пива наточи: вже лїпше його таким нетягам роздавати, анїж свиням виливати.

Але молода наймичка сама знала біду і не послухала шинкарки, щоб минути вісім бочок, а з девятої поганого пива налити. Вона девять бочок минула, а здесятої вточила найлїпшого меду »пяного чола«.

А вернувши ся до хати, наймичка ще й лице від меду відвертає, нї би то пиво так смердить, а сама підморгнула козакови ще й поклонила ся, мед подаючи.

Козак, дякуючи, взяв з рук наймички пугар, покушав меду трошки -- бачить, що добрий та взяв тоді коновку за одно вухо і стало в коновці сухо.А потім як не вдарить тою коновкою об долівку — аж у дуків чарки й фляшки зі столу попадали, з печі саджа полетїла, а шинкарка аж присїла з переляку.

— Ой лишечко — крикнула вона.

— Ото дурень! — сказав Золотаренко. — Певно він доброї горілки з роду і в вічі не бачив, коли й погане пиво так його дуже охмелило.

Почув се козак, підійшов до столу та як крикне:

— Гей ви ляхове, пеські синове! Ану лиш посувайте ся до порога, щоби менї, козаку - нетязї, було де з ходаками сїсти.

Дуки переглянули ся. Козак уже дивив ся них не так, як обідранцї дивлять ся.

— Ану геть ви, дуки срібляники! — знову крикнув козак.

Бачуть дуки, що хлоп, як бик, і що з ним бесїда тяжка — ще дивися і в них коновкою шпурне — тож посунули ся і дали місце нетязї за столом.

Шинкарка теж посмирнїла та лиш з дивованєм поглядала на дивного гостя.

А козак сїв собі на передне місце, на покутї, відсунув від себе чужі чарки та фляшки і витяг з під поли щирозлотний обушок.

— Гей шинкарко! — крикнув він, кладучи свою заставу на стіл. — Цебер меду за сей обушок.

Перелякана шинкарка не знала, що їй робити і поглядала на богачів. Дуки переглянули ся.

— Не давай йому, Насте, — сказав нарештї Войтенко, — не викупить він у тебе тіеї застави, коли не стане до нас волів поганяти або тобі в печі палити.

Тоді козак, не говорючи нї слова роспускає свій пояс хмелевий,

розстібує широкий шкіряний черес та як труснув ним, то так і засипав весь стіл червінцями золотими.

Тепер все змінило ся.

Шинкарка охнула, заблискали гарні її очи і губи затремтіли, а у богачів і хміль з голови пропав. І кинули ся вони навперейми до козака.

— Ох, братїку, пане козаченьку — як же ти нас одурив! — каже Золотаренко.

— Випий, козаченьку, випий, серце, нашого меду-горівки, — припрошував Войтенко.

— Не держи на нас, братїку, пересердя, що ми над тобою сьміяли ся — то ми жартували...

А нетяга все не говорить ні слова. Потім підійшов до відчиненого вікна і свиснув.

І нараз — з відки не взяли ся — входять до шинку три козаки і, низько кланяючи ся, підходять до нетяги.

— Здоров був, батьку козацький! Ось твої шати, — сказав перший з них, — твій шовковий жупан.

А отсе твої, батьку, жовті сапянцї, — сказав другий.

— А отсе твої штани червоні та шапка оксамітна, — сказав третий.

І справді у руках тих трох козаків були дорогі убори: перший тримав голубий шовковий жупан, шитий золотом, другий — жовті сапянові чоботи, а третий — широкі-широченні червоні щтани.

Як преодяг ся козак — то став такий лицар, що аж! Тоді старший джура звернув ся до нього з такими словами:

— Гей Хвеську Ґанжа Андибере, батьку козацький, лицарю славний! Досить тобі тут пробувати — іди на Вкраїну батькувати.

Дуки аж назад відхитнули ся при тих словах та шепотїли між собою:

— Так се не козак бідний нетяга..

— Се сам Хвесько Ґанжа Андибер, гетьман запорожський...

— Отаман кошовий...

Трохи насьміливши ся, дуки з поклонами наблизили ся до козака і стали просити вибаченя, що так вийшло.

А Гаврило Довгополенко, підійшовши до него та кланяючи ся низько, сказав:

— Посунь ся і ти до нас, батьку козацький, близше, поклонимо ся ми тобі низше: будемо думати - гадати, як би добре на славній Україні проживати.

А Войтенко і Золотаренко почали підносити йому зі своїх рук мед та вино. Козак не відмовляв ся брати, лиш приймаючи з їх рук напитки, не пив їх, а виливав на свою дорогу одежу.

— Гей шати мої, шати! — сказав він при тім — пийте, гуляйте. Ме мене шанують — вас поважають, бо як я вас на себе не надївав, то й чести від дуків срібляників не видав.

Дуки зовсім стеряли ся і не знали на яку ступити, боючи ся й по

Підчас бомбардованя.
На образку представлений новітний оборонний шанець.

глянути на сього отамана і його трох козаків. Шинкарка теж стояла ні жива ні мертва.

Але не довго так тягло ся. Страшний гість поглянув на своїх молодців.

— Гей козаки - діти, друзї - молодцї! — крикнув він і ласкаво й грізно. — Прошу я вас добре дбайте — сих дуків срібляників як волів з-за столу витягайте, перед вікнами розкладайте та по три березини їм затинайте, щоб вони мене згадували і до кінця віку не забували.

І він показав на Войтенка і Золотаренка, а до Гаврила Довгополенка звернув ся з ласкавим словом.

— А ти братчику, сїдай коло мене та випємо, бо ти бідним чоловіком не погордував. А хто бідним чоловіком не гордує, того Бог добром дарує.

Войтенка й Золотаренка взяли тим часом джури, вивели з хати, ростягли під вікнами та й випарили березою добре. Ще й прочитали їм:

— Гей дуки ви, дуки! За вами луги й луки — нїгде нашому брату козаку - нетязї стати й коня попасти.

А довкола зібрало ся товпище.

— Так їх, так! — кричали люди. — Вони з бідного чоловіка остатну сорочку стягають.

— Ох так Хвесько козак! От так Ґанжа Андибер! — кричали радісні голоси. — Се він за нашого брата стоїть, за голоту!

Чорногорці.

Оповідане з турецької війни 1843 р.
З російського.

I.

Темна ніч спускала ся на верхи Чорногори, покриваючи непроглядним покривалом сю вольну, славянську країну. Чорні хмари котили ся облаками, відкриваючи в ряди годи, одинк не довше як на малу хвилину засїяний зьвіздами небозвід. Місяць понад горами Балканами то потапав то знова виринав посеред хамр, засіваючи землю блїдим, срібно - синїм сяйвом.

При блїдім сьвітлї місяця сїріли скалисті гори Чорногори, вузкі дебри і яруги ведучі в Альбанїю і Герцеґовіну; а там, ген десь далеко мерехтїли до місяця золоті півмісяцї на мінаретах турецького міста Клобука, а вколо нього роскішні палати заможних Турків, потапаючі в густолистій зелени садів і рож.

У блїдім сяйві місяця перекрадали ся дві мужеські постати зміря-

ючі через Горохівське поле до яруги, що вела в Герцеґовіну. Були то герої - юнаки, яких рік річно сотки іде з Чорногори у Туреччину на славні побіди і оборону вітчини. Стрункої і хорошої, геройської будови тіла, одним словом представники мужеської краси. Через плечі висіла у кождого довга ручниця з ручкою зі слоневої кости.

Мовчки, прискореним кроком ішли вони через поле до глубокої яруги, по обох сторонах якої сторчали чорні, злімчасті скелї, доступні зі сторони Чорногори, однак цїлком неприступні від сторони турецької границї.

— Чи ти все єще обстаєш при своїм, Явченку? — поспитав у товариша ідучий по правім боцї.

— Так, як не погасне блеск очий моєї Заіди, — відповів той — так один лиш з нас зостанеть ся живим на Клубовськім полї.

— В такім случаю треба брати ся до дїла поки час — сказав перший. — Ти в лїво, а я в право з Богом Янченку...

— З Богом Єфреме..

Вони розстали ся. Явченко, завернув на лїворуч, а Єфрем пішов по правий бік яруги до гори.

— Єфреме... —закричав Янченко, станувши опісля сього як зробив декілька кроків в гору... — Одному з нас не зійти в долину.

Подай менї руку Єфреме.

Сей вийшов на стрічу свойому противникови, подали один другому руки і сердечно обняли ся. Не промовивши після цього нї слова вони опять пішли своїми стежками в гору.

Вітер порозганяв хмари. Місяць неначе срібна рожа засіяв в облакоморі. А хмари тихо розбрили ся по горах і долинах, кидаючи за собою довгі, сірі тїни. Неначе довгі, сірі гадюки, що повзли по сріблених синїм місячним сяйвом збочах гір.

Єфрем і Янченко немов причаровані станули на хвилину на верхах любуючи ся отсим чарівним видом. Ще одна хвилина — і вони звернули в сторону міста Клобука.

— Заідо... пристрасно — палко закричав Єфрем.

— Зоре моя... повторив за ним Янченко.

— Єще не зійшла та зірка для тебе.. не без докору прикинув йому Єфрем.

— Також і для тебе, думаю, ще не зійшла.. відповів йому Янченко.

— Вона не спочивала на твоїй груди, твоє серце не било в єї обіймах...

— Тут причина... — сказав Явченко. — Кляв ся я тобі бути побратимом аж до гробу, та однак не можу додержати клятви при однїм поглядї на Заіду. Тому один з нас мусить згинути...

Лагодь ся...

— Я готов... сказав Єфрем, здіймаючи ручницю з плечий і оглядаючи курок.

Те саме зробив і Явченко.

Они малим кроком почали віддалятись, уважаючи щоб один другого не стратив з очий, і опинились в віддаленю від себе трийцять кроків... В короткім часі дались чути два вистріли, котрих відгомін вдбивсь далеко о скелї Чорногори. В ту саму хвилю упав Явченко на землю, прикриваючи рукою рану на грудях, з котрої лялась кров.

— А що, брате добре я поцїлив?

— Ох, не охороняти менї Чорногори від чортових синів! Ти добре... поцїлив! — слабим голосом заговорив Явченко. — Передай мій поклїн Заїдї, Єфреме!

— Передам, передам!А ти, чуєш, передай мій поклін нашим молодцям, що погибли в славнім бою біля Никшича! Передаш, що?

— Пе... ре.... дам!

— Не маєш єще що переказати?

— Ні, нїчого!.. З Богом, Єфреме! Не забудь заступити в борбі і мене!.. Поклін дорогій Чорногорі! — говорив Явченко, що раз слабшим голосом.

— Оставай ся з Богом! сказав єму Єфрем на пращанє і накинувши ручницю, став спускатись в низ.

Спустившись трохи в долину, став, знова набив ручницю та кинув оком на горбок, где єго товариш боров ся зі смертїю. Опісля обтер слези та скорим кроком завернув через полонину до міста Клобука.

Такий закон у Чорногорців. Тамошна кровава месть буває виклика́на ріжними способами і причинами і народом сьвято заховуєсь. Батько переказує єї синови, а дїд внукови до того часу, поки не останесь в живих нї один потомок. Се... дух лицарський, крушачий постоянно твердиню бісурмен.

Чорногорцї відплачують ся в двоє або і в троє.

— Двох собак убив я за тебе, Михайле! — хвалить ся один, прогнавши Турків.

— Та кров ллєть ся за тебе, Іване, а одного Турка убив я за себе! — хвалить ся инший. —

От видите, мої любі, що я вам ганьби не нанїс!

Поєдинки між Чорногорцями приключають ся без найменшої злоби, без мести, так мовби се було на порядку дневнім і мовби се мусїло бути. Они мірять один в другого, не лякаючись; часом остають ся оба ненарушеними, частїйше гине один за другим; однак дуже рідко виходить один нераненим. Ростаючись з умираючим товаришом, побідитель приймає єго послїдню волю і передає єї родинї, а ранений розстаєть ся з побідителем без найменшої злоби, пращаючись з противником словами »З Богом друже«! і просить заступити єго місце в бою, щоби страту одного Чорногорця не відчувала єго вітчина, Чорногора.

II.

Так розстались Єфрем і Явченко. Давно вже були они сердечними другами, в борбах находили ся завсїгди один побіч другого. Однак склалось таке, що в послїднім пораженю напали на дім богатого

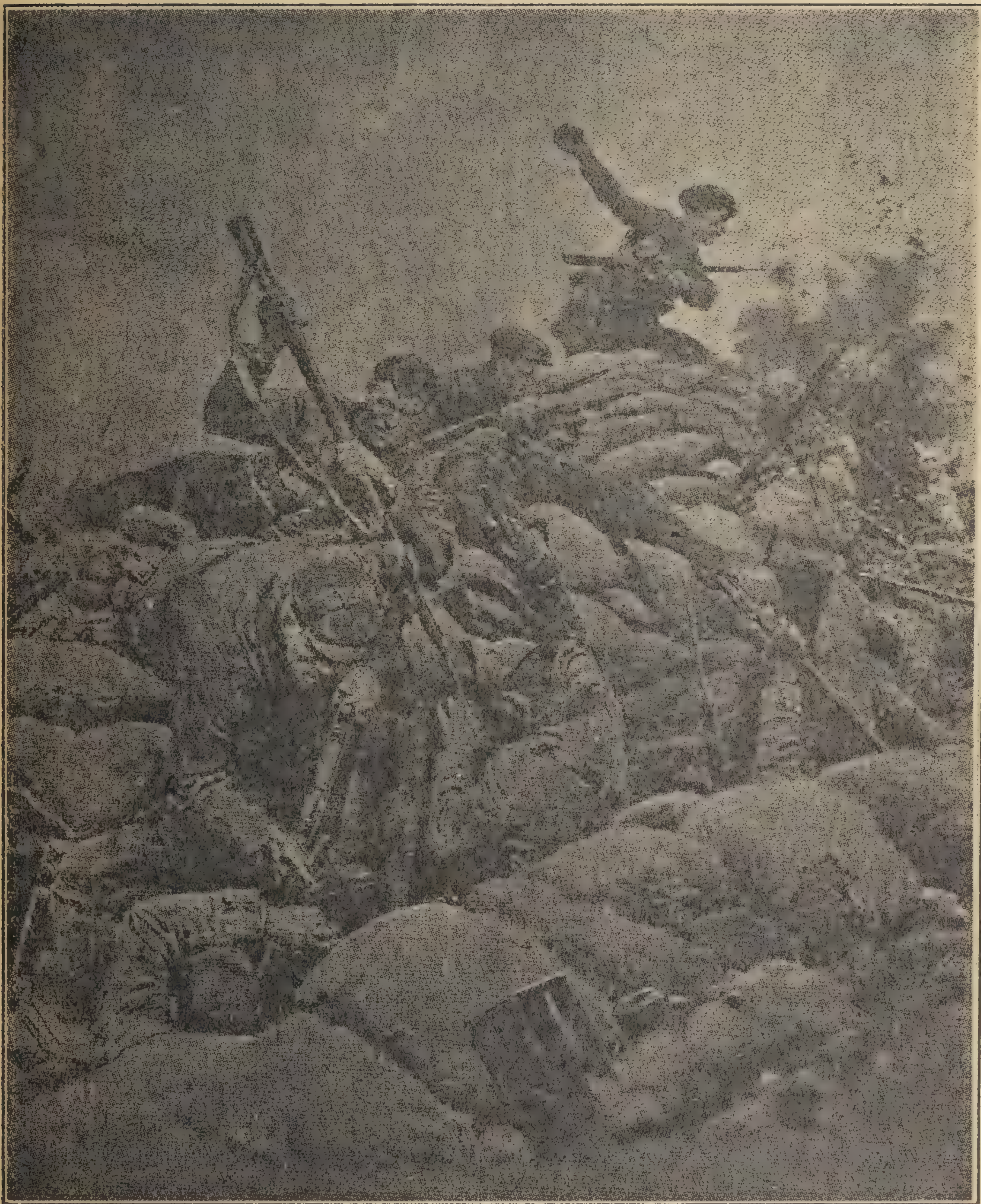

Приступ на баґнети.

Британська інфантерія атакує Німців в закопах.

Турка Ахмета і викрали єго доньку Заіду, знану у Турків під іменами ранної зьвізди, всхідної рожі, вибраної Аллахом, жінки пророка. А що Турки не ошибались в тім, переконались Єфрем і Явченко при першім погляді на Заіду; они залюбились в ній оба безумною пристрасною любовію, так питомою Чорногорцям.

І Заіді припали оба молодці - герої більше до вподоби, чим розпещені лици Турків. Явченко однак, скоро зауважив, що серце Заіди більше рве ся до Єфрема як до него, тут по раз першій став ненавидіти свого друга. Однак не довго тягнулось єго горе. Батько Заіди, довідавшись, где донька перебуває, напав ненадійно в неприсутности обох приятелів на домівство Єфрема і задоволившись забранем доньки, від їхав домів, але доньку призначив в гарем мостарського везира. Приятелі, вернувши і довідавшись о пригоді, загоріли лютостію на Ахмета, закинули рушниці на плечі та пійшли в місто Клобук. З початку ходили они там лишень в день, пізнійше кождої ночи. Тут Явченко наглевно переконав ся, що Заіда єго любови не відплачує взаімностію. Завист і огірчене все більше і більше мучили єго. Вільний син Чорногори не умів запанувати над своіми похотями. Видячи Заіду в обіймах Єфрема, не оглядаючись, утік івн в Чорногору і візвав Єфрема на поєдинок, щоби як казав не розривати дружеських узів за для женщини. Конець поєдинка нам звісний.

Привикши лазити по горах і скелях Чорногори, Єфрем без великого труду переліз через високу огорожу, окружаючу доміство і сад Ахмета, і завернув до самітно стоячого гарема. Вікна гарему були із середини цілком заслонені. Плоска криша була оточена високими барієрами, котрі однак не засланяли вигляду на сусідні гори. Ті криші служать виключно за місце прогульки для жителів гарема, котрих старанно скриваєсь перед очима »цікавих«.

На терасі стояла хороша женська стать, окрита воалькою з головою немного на перед наклоненою і здавалось прислухувала ся найменшому шелестови листя і трепетови птички, стріпуючої з своїх крилець ранну росу.

Знова в траві зашелестіло...

— Се вітер.. не птичка... се кроки людські... се Єфрем! — подумала і не обманулась.

Єфрем показав ся на полянці, вийшовши з густих кипарисових корчів. Она радісно сплеснула руками і відкинула воальку.

Місяць в ту хвилину осьвітив еі стрійну стать, а Чорногорець впив ся очима в пречудне лице Заіди і не знати як довго бувби там стояв, наколиб Заіда не була дала знаку рукою. Єфрем скоро підійшов до поблизько стоячого кипариса, котрого вершок опирав ся о терасу. Звинність і скорість, з якою він ішов по тій стрімкій дорозі, веліли догадуватись, що він не раз ходив по тій стежці, ведучій єго в обійми любови і ніжности.

— Голубчику мій, ратуй мене! — почала Заіда дуже ніжним та ласкавим голосом.

— Щож тобі, серце моє? — запитав Єфрем досить голосно.

Під [illegible]венсвієр.
Французька інфантерія атакує Німців.

— Говори тихше, Мостарській везир, чорт б иего взяв, прислав за мною Осман - беґа, зворничанина. Він хоче привезте мене в свій гарем!...

— Сего не буде! — закричав Єфрем і лице єго покрилось сильним румянцем.

Єще сильнійше притиснув він свою улюблену до своїх грудий.

— Єфреме мій, таки сего не буде! Я утечу з тобою! Твоя вітчина буде моєю! — додала Заіда просячим голосом, боязно притиснувшись до єго грудий.

— Заідо! —міг стілько закликати Єфрем, бо радісне упоєнє не дало єму говорити.

Ти дивуєш ся голубчику? Я все приготовила... дістала ключі від дому і від стайні...

— На що-ж се?

— На тоє, щоби певнійше утечи, єсли нас схотять доганяти. Ґемза може іти в перегони з вітром... О, я знаю Ґемзу, єї легко пізнати! Она така біла як сніг, з такими хорошими та мудрими очима..

Єфрем мовчав.

— Чого ти так задумав ся? Скорше утікаймо з відси!..

Она вхопила Єфрема за руку.

Турчанка поблїдла, а єї лице прибрало вираз смутку та горя.

— Аллах! — закричала она, вдивляючись в лице молодця. — Знай мій любий, що я скорше готова згинути від твого кинджала, нім виїхати до гарему в Мостарі.

Єфрем кинув ся їй до ніг і почав єї цїлувати по ногах.

— Окрестись! — просив.

—Добре, я не противлюсь! Твій Бог буде моїм Богом!

Єфрем підняв ся.

— Застановись добре, мій ангеле! Ти маєш увірити в Бога Отця, сотворившого небо і землю...

— О Аллах, так буде! закричала Турчанка, зложивши на вкрест руки на грудях.

— Ти маєш увірити в Ісуса Христа, сина Божого! — учив дальше Чорногорець Турчанку.

— Добре, добре!

— І в Духа Сьвятого..

— Так, так, я буду вірити!

— А в Пресьвяту діву? — питав дальше уперто учитель.

— О Аллах, твоя віра буде і моєю вірою!

— Ну, моя Заідо, тепер нїчо не заколотить нашого щастя! — прошептав Чорногорець, обнявши свою милу. — Тепер для тебе ворота Чорногори стоять отвором... Утїкаймо скоро!

— Утїкаймо, утїкаймо з відси! — радісно промовила Заіда. Але уважай, будь осторожним, мій милий, поки не виберемось з відси, а там... шукай вітра в поли.. Шкода що нема Явченка! Где ти зіставив приятеля?

—Ми єго найдем на дорозї! — з замішанєм відповів Єрфем і з

Під Верденом. Французи відповідають на неустаючі атаки німців.

зручностію вивірки перелетів через барієри, тримаючи на руках Заіду, і спускав ся по дереві в низ, відриваючи галузки киприса. Заіда притулила ся до него, обняла руками его за шию, замкнула собі очи, щоби не видіти під собою пропасти.

Єфрем спустив ся в долину щасливо і став на хвилину, щоби відотхнути. Заіда склонила свою голову на его грудь і тихо заридала.

— Що тобі скарбе мій? — запитав з зворушенем Єфрем.

Я згадала батька і о тім, що він хотів мене віддати в Мостар... Нехай єму Бог простить се! Тепер душа моя спокійна... Я готова йти з тобою! — говорила Заіда, отираючи капаючі слези.

Она взяла Єфрема за руку і повела его понад гарем на розлоге подвіре. З одної сторони подвіря тягнулись довгі стайні, з другої величавий дім Ахмета і дімки для невільників.

Заіда витягнула з кишені два ключі.

— Не забудь! — прошептала она, віддаючи Єфремови один з них, — Ґемза біла як сніг...

Тихим осторожним кроком підійшов Єфрем до стайні, тихонько вложив ключ в замок і отворив двері. Скрип дверий збудив спячого в стайни невільника Болгара.

— Хто там? — закричав невільник, скочивши з ліжка і протираючи очи.

Єфрем притулив ся до стіни, однак бистрозорий Болгар побачив его.

— Чорногорці, Чорногорці! — загорлав.

В тій хвили Єфрем кинув ся на него, схопив его за горло та став душити. Застрашена прибігла і Заіда.

— Спішись, спішись! Той драб розбудить цілий дім! сказала і подала Єфремови висячу на стіні уздечку і сідло.

Звязавши Болгара, Єфрем став сідлати коня, а Заіда побігла відчинити браму. Брама відчинилась з страшним скрипом.

— Массалах! — роздав ся голос на дворі. — Що то за крики?

— Ратуй нас Боже! — прошептіла Заіда, підбігши ледви дишучи до Єфрема, котрий виводив коня з стайні. — То мій батько!

— Хто то? — закричав Ахмет. — Скорше, хлопці, ловіть его! Стій, хто то?

— Чорногора! — Загремів Єфрем, вскакуючи на коня і посадивши за собою Заіду, помчав ся скорще від орла.

Розбуджена прислуга вибігла на двір. Осман-беґ явив ся також тут, але було вже за пізно.

Довго, здаєсь довго гнали залюблені, чуючи за собою погоню, крики і насьмішки. Гемза справдила похвали Заіди, але під конець від подвійного тягару все що раз більше та більше ослабала, а віддалене між ними а погонею ставало що раз коротше.

Коли утікачі переїздили по-над Горохівське поле віддаленє зменшилось на сто кроків. Єфрем пізнав, що не утече, і приготовив ся дорого продати своє житє. В тім із за гори роздав ся вистріл, а Ахмет, їду

Образок із страшних боїв під Вердун.

чий на переді, з стоном повалив ся на землю. Крики переслідуючих притихли. Погоня затрималась.

— Се діло Явченка! — сказав Єфрем і поглянув на Турчанку, котра від перестраху і зворушеня не знала, що свою утечу переплатила головою свого батька. Голос Єфрема опамятав єї... Она дуже здивувалась, коли погоня чим скрше завертала домів.

— Аллах! — скрикнула она. — Що се таке? Чий то вистріл?

Єфрем не відповідав, лиш заодно дивив ся на скалу, на котрій відбув ся поєдинок. Місяць обливав своїм блідим сьвітлом се місце.

Там стогнав Явченко, оперщись руками о землю. З грудий струєю лилась кров. У ніг умираючого лежала рушниця, котра послужила до виратованя єго приятеля від певної смерти. Хотяй ослаблений від болїв, він зібрав послїдні сили і грімко скрикнув...

— Заідо!

— Чи не голос Ангела смерти? — запитала Заіда, настрашившись свого власного імени, вимовленого так несамовитим голосом.

Глянувши на скалу, она єще більше стрепенулась.

— Що се таке? — запитала зі страхом.

— Явченко... Явченко!? Він умирає за нас!

— Не питай, Заідо! — прошептав Єфрем. Чорногори! — промовила Заіда мрачно і овинулась єще лїпше покривалом.

IV.

Чорногорський князь находив ся тогди в Умачу. Туди завернув Єфрем, не вступаючи домів. Всї, хто лише встрічав їх на дорозї, любувались ними, Мужчини завидовали Єфремоми, що він добув собі таку красавицю у вражих Турків; а матери відказували на него, що чужа дївиця єму милійша від рідної. Єфрем прибув до Умача в супроводї великого здвигу Чорногорців.

— Батеньку! — звернув ся Єфрем до князя, поважно але гордо склонивши голову. — Я найшов собі невісту посеред ворогів. Она бажає бути матерію нових славних воїнів, щоби Чорногора не дісталась під ярмо невірних.

— Що ти говориш Єфреме? Здаєсь менї, се Турчанка невірна?

— Она вірить в Бога Отца, Ісуса Христа, Сьвятого Духа і Пресьвятую Діву. Сьвящених окрестить єї водою і навчить крестити ся. Чого єще тобі потреба, пане?

— Чи правда се, що ти хочеш бути правірною христіянкоюІ — запитав князь Заіду.

— Я вірю в се, в що вірить мій милий! — прошептала Заіда.

—Гм! — задумав ся князь. — Все то красно, однак... — звернув ся знова до Єфрема — для чого ти не дивиш ся на наші дївиці та найшов собі жінку в ворожій сторонї?

— Пане мій, я не хотїв віддати сеї красавиці дурному мостарському везирови... От подиви ся!

На збочу гори »Мертвого Чоловіка«.
Ліс знищили кулї тяжких, німецьких гармат.

При сих словах відкинув воальку і відкрив пречудне личко Заіди, котра, почувши на собі очи всїх мужчин, зарумянїлась як вечірне небо при заході сонця.

— Чи може бути ангел красший від доньки Ахмета? — докінчив Єфрем.

Молодці притакнули, а старці похвалили красу Заіди, котра встидливо склонила свою головку на грудь Єфрема.

— Правда, правда, Єфреме! — відозвались его боєві приятелї.— Сповни его просьбу, князю! — просили они однодушно князя, котрий, дбаючи про добро своїх підданих, з жахом предвидів наслїдки сего пірваня невісти. Однак глянувши на товпу, він переконав ся, що всяке заборонене принято би не дуже чемно і він чи добровільно, чи не добровільно уступити мусить, і постановив не відмовити.

— Добре мої люби! — звернув ся до народу. — Я годжусь з вами. Єфрем однак відповість менї на одно питане...

— Говори, пане — радісно закричали Чорногорцї, не жалуючи похвал свому доброму князеви.

— Чи думав ти о тім, Єфреме, що мостарськії везир буде мстити-ся за пірване своєї невісти? Чи згодять ся твої приятелї терпіти через тебе?

Так, пане, один за всїх, а всї за одного... так від суду віка водить ся в Чорногорі. Ми побєм Турків, если они поважать ся на нас напасти, подїлим межи собою добичу, а наші молодцї побенкетують собі здорово. Чи не правда, братя? — запитав один з них товпу.

— Правда, правда! — закричали Чорногорцї. — Тепер у нас і так занадто довго тишина в горах!

— Нехай буде по вашому! — відповів коротко князь, присилуваний учинити волю народови. — Іди донько Ахмета, в Чорногору!

При тих словах віддав він Заіду в руки Єфрема і поручив еї опіцї всего народу.

Молодцї обступили Єфрема, дївчата Заіду. Сьвященик окрестив еї, а она перехрестила ся.

Єфрем приготовляв ся до весїля. Князь тимчасом придумував ріжні способи, щоби яким чином віддїлити ся від Турків і закрити всякий слїд утечі, бо виноватих видати не сьмів.

V.

— Здоров, Єфреме! — сказав брат Явченка Іван переступаючи поріг хати новоженцїв на другій день після вінчаня.

— Як ся маєш? Раді єсьмо гостеви! — відповів Єфрем на привіт. Сїдай до стола, споживем разом обід, моя жінка угостить тебе!

Іван однак не рухав ся з місця, так як коли би не чув запрошеня.

— А где мій брат, Єфреме? — запитав.

Єфрем задрожав.

— На Горохівській горі! — сказав по хвилевій мовчанцї. — Він упав в чеснім бою...

Із борб над Сомою у Франції.

— А хто забув похоронити єго? — питав Іван дальше.

Єфрем мовчав і спустив очи. В обіймах своєї милої він забув на свого приятеля і лишив єго на жир птицям і зьвірям.

Іван не сказав більше нич і вийшов. З болючим серцем подивив ся Єфрем в слїд за ним, предвиджуючи, які болючі наслїдки можуть мати ті нечайні відвідини, і пізнав в повні свою вину.

На другий день рознесла ся вістка, що Явченка знайдено і похоронено з виздьобаними очима і на пів зїдженого зьвірями. Єфрем є ще більше дорікав собі.

Невдовзї по похоронї прийшов до Єфрема післанець від Івана, несучи щось під опанчею, закрите хустиною.

— Мій пан велїв запитати тебе, — різко сказав він, розкриваючи перед ним хустину і показуючи єму пістолєт і кинджал — чи не придасть ся тобі се оружіє, котре як говорять, лишилось тобі яко наслїдство по Явченку?

— Почекай, оно здасть ся коли небудь! — мрачно відповів єму Єфрем. — Ми можем попробувати єго...

— Добре! сказав післанець і закривши пістолєт і кинджал хустиною, відійшов.

— Не утече Єфрем перед кровавою местію! Іван не подарує єму смерти брата свого. Нинї рано був у него післанець! — говорили того самого дня сусїди.

Від сего часу Єфрем стратив спокій; найбільше з всего бояв ся він за свою улюблену Заіду. Єму в голові не могло поміститись, що Заіда буде вдовою. Найменьший шелест дверий страхав єго; він зіскакував з постелї і брав оружіє; кілька днів з ряду він цїлком не виходив з дому, бо єму здавалось, що Іван в повнім уоруженю проходжуєсь по-під єго хату.

По можности старав ся він се перед своєю жінкою укрити. Жінка однак дуже скоро се підстерегла, але не говорила єму про се нї слова, знаючи, що кожде злишне запитанє може єго єще гірше огірчити.

— Нещастє стрінуло нас на самій граници Чорногори при моїм вїздї, а тепер доля дальше нас переслїдує! — думала, вздихаючи Заіда, поглядаючи на Єфрема, котрий з дня на день що раз більше гриз ся і марнїв.

Таке настроєнє духа було би єго в кінци погубило, колиб обставини не були змінились. Мостарськії везир зажадав від Чорногорського князя виданя горохівських утїкачів. Князь дав єму знану в лїтописях відповідь...

— Я готов видати винних, єсли Турки з своєї сторони передадуть нам в наші руки тих, що занимались грабежию на наших границях.

Жереб був кинений і війна Турків з Чорногорцями, що лише укінчена, загоріла з новою силою.

— Знаєш ти, сказала балаклива сусїдка Заїдї — що Чорногора через тебе буде бити ся з Турком? Ахмет згинув на Горохівськім поли в часї твоєї утечі а везир виповів Чорногорцям війну...

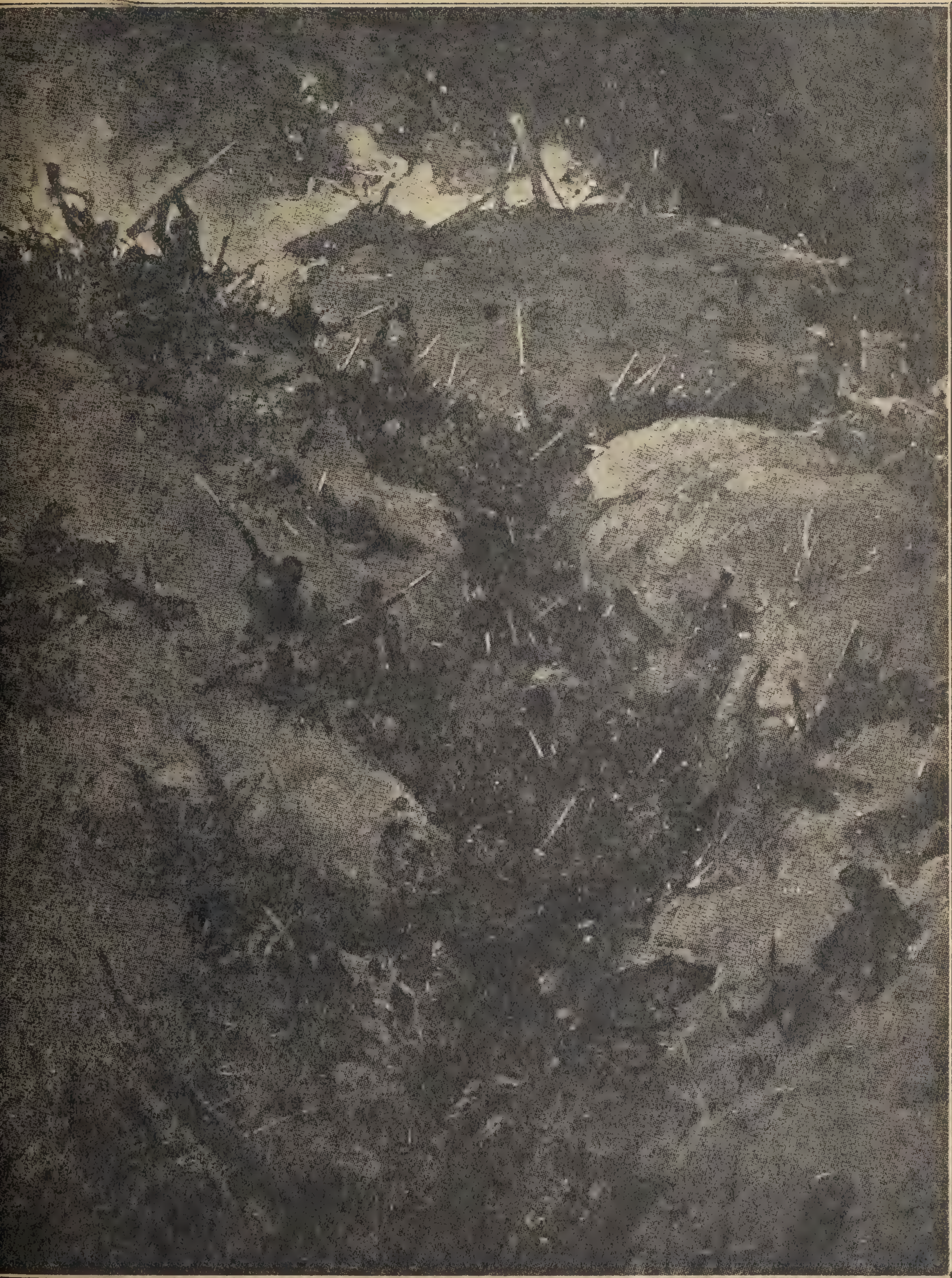

Бранденбурські полки атакують форт Дуомонт.

— Аллах! Ісусе! Батьку мій — закричала Заіда і мов божевільна побігла до свого мужа. — Хто убив мого батька? — крикнула грімко і не памятаючи вхопила Єфрема за руку.

—Явченко! — відповів Єфрем мрачно.

— А ти? — крикнула она йще сильнїйше.

— На менї будуть мстити ся за се, що я не похоронив Явченка..

Заіда більше нич не чула, омлїла і довгого треба було часу, щоби єї знова отямити.

— Батеньку мій! — прошептала молода женщина, прийшовши до себе, і обнявши Єфрема руками за шию, тяжко - тяженько заридала.

VI.

Чорногорські рушниці греміли на границях Чорногори все частїйше і частїйше. Чорногорцї раз по раз нападали на турецькі стада і заганяли їх в Чорногору. Мостарській везир тимчасом тратив час на приготовленях, задумавши цїлковито знищити Чорногору.

Нїколи єще Чорногорі не грозила така велика небезпека, як тепер. Сам везир зібрав проти неї шіснайцять - тисячне військо; до него прилучив ся скутарський паша з чотирма тисячами Альбанців.

Але і Чорногорський князь не дрімав. Він зібрав всю Чорногору до лютої борби против бісурман і заняв всї пограничні позиції сильними відділами. До Никшича післав чотириста людий, а сам з більшостию Чорногорців лишив ся в Умачу і на горохівських полях, хотяй много осель треба було лишити в турецьких руках.

— Єфрем удасть ся з охотниками боронити Вранину! (Вранина і Лесендрія, малі острови на скутарійськім озері, лучать ся рікою Бояною з морем Адріатицьким). — приказав князь старшинї, довіряючи в повнї, що Єфрем перевисшить всїх своєю неустрашимою відвагою.

Як лише рознеслась вістка, що Єфрем удасть ся з охотниками на Вранину, прийшов до него Іван. Єфрем занятий був тогди Заідою. Він вмовляв в ню, щоби не ішла з ним на поле битви. Побачивши надходячого Івана, она страшно перепудилась і притулила ся до мужа, немов би хотїла єго собою заслонити. Она знала, що се кровава месть у Чорногорців, але не знала, що месть ся зникає перед лицем війни за вітчину.

Іван при входї перехристив ся і поздоровив.

— Турок готовить ся против нас Єфреме! — сказав. — Я прийшов заключити з тобою розєм до того часу, поки війна не скінчить ся і ми не побідимо вражого сина...

— Так повинно бути! — відозвав ся Єфрем і стиснув подану праву руку.

— Ти пійдеш зі мною, Іване?

— Пійду! Коли ти думаєш вирушити?

— Нинї!

— Іду збиратись.

І пійшов.

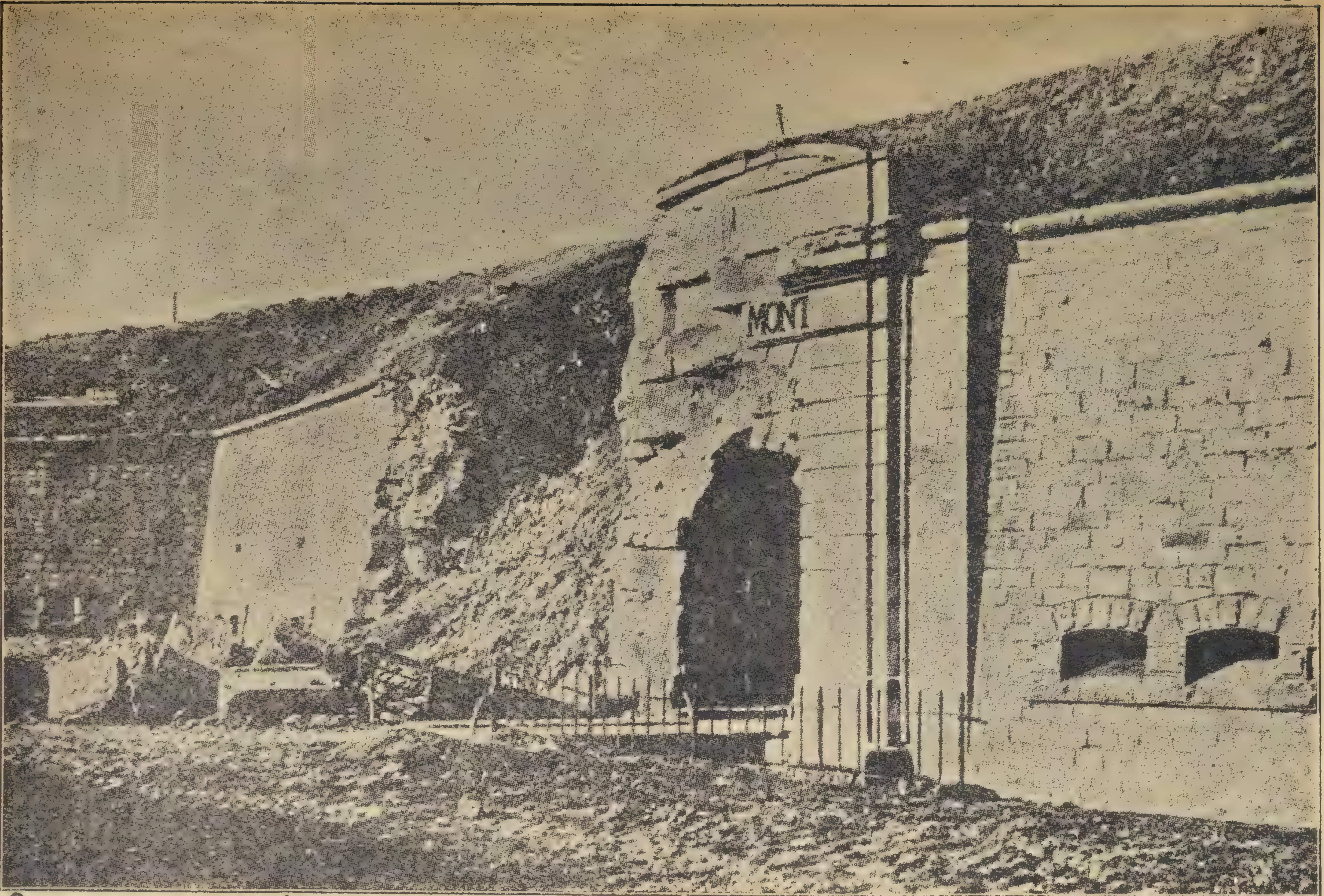

Дуомонт. На образку представлений форт, який знищили Німці в нас тупі на Верден.

— Мужу невірний! — з огірченєм промовила Заіда, коли Іван відійшов. — Наші гаремниці хвалять вірність Славян, а я таки з тим не годжусь....

— Длячогож, душе моя? — запитав Єфрем.

— Чиж се неправда? Ти береш з собою завзятого ворога свого, брата убійника мого батька, а мене хочеш лишити тут саму..

Єфрем на хвилину глубоко задумав ся.

— І ти підеш зі мною! — сказав рішаючим голосом, обнимаючи Заіду.

VII.

Єфрем відійшов еще того самого дня на Вранину.

Вже другого дня межи Чорногорцями а Турками прийшло до перестрілки. Осман - беґ вирушив з першим відділом з Клобука і звернув ся прямо до Горохова. Але чим більше він зближав ся до Чорногори, тим частійше і грімше роздавались вистріли Чорногорців, котрі після передше виданого розказу утікали до Горохова, не даючи сильного відпору Туркам. Осман же гнав за ними, не домірковуючись, що за погубні наслідки для его армії може мати тая дивна утеча неприятеля.

Чорногорці, розкинені по одному, по двох окружали Османа що раз вузшим колесом; а треба знати що Чорногорець рідко коли перечисляєсь.

Коло Горохівця пізнав Осман, що тут прийде до битви. Він зібрав в один центр все війско і ждав битви.

Чорногорці так довго сиділи тихо, поки доокрестним мешканцям удалось відпровадити жінки і діти в безпечне місце. Тогди доперва окружили Османа зі всіх сторін тісним колесом; дальший похід для него був неможливий, а і вертатись міг він лише під густим градом чорногорських куль. Турецькі відділи змішались і кинулись в шалену утечу. Хоробрі Чорногорці гнали за ними крок в крок і страшно мстились на своїх ворогах за кривду, заподіяну своїй вітчині рубаючи в пень, кого лиш могли. Тільки трету часть свого війська привів Осман назад до везира; прочі кістьми засіяли горохівське поле.

Скутарський паша виправив ся з військами на Вранину і Лесандрію. Вранина з кріпостию тої самої назви була положена на острові Скутарського озера. Лише розкинені окопи і насипи складали ся на ціле укріпленє твердині; і тому показалось річию неможливою оборонити еї від паші, котрий зі своїми Альбанцями і з більшим числом армат стояв на березі, готовий кинути ся на неохоронений островець.

Єфрем здаєсь дуже добре пізнав небезпечність, яка ему грозила, і як вишколений полководець предприняв всякі кроки осторожности. Він велів сипати нові насипи і робити укріпленя, щоби по можности дати сякий такий відпір неприятелеви. Він еще з вечера замітив, що Альбанці приготовляють ся до нападу і що по всій імовірности бу

Атак на німецькі шанці під Міромонт.

де на другий день напад. Він єще раз оглянув всї укріпленя і обійшов всю сторожу, загріваючи до борби і до видержаня на становищах до послїдної каплї крови.

—Уважай добре, Михайле! — звернув ся він до вартівника на східнім березї. — Дивись обома очима, щоби собачий Турок не хвалив ся опісля, що напав на спячих Чорногорців!...

— Ех, — відповів вартівник — в горах то лучше воювати, чим тут! Там що найменше можна вислїдити ворога, а тут треба заложити руки і ждати, поки він сам не буде ласкав показати ся. Буде нам завтра славний бенкет!...

— А менї здаєсь, що єще і нинї в ночи...

VIII.

В кріпости дав, ся знов чути сильний шум і кілька вистрілів з рушниць. Єфрем побачив малу лодку, котра плила в напрямі турецкого табору, В лодцї стояв Турок і грозив обнаженим мечем Вранинї.

Єфрем пізнав в нім Аґа-пашу і поспішив в твердиню, щоби розвідатись, про що річ іде. Кількох Чорногорців з Іваном на чолї вийшло єму на стрічу.

— Зрада, Єфреме,зрада! — старались они один другого перекричати.

—Хто зрадив? Говори, Іване! — грізно запитав Єфрем.

— Пожди, Єфреме! Що наказують нам обичаї, котрі ми отримали від наших батьків, в случаю, єсли би хто з нас зрадив своїх братів?

— Зрадник повинен умерти!

— Добре! А єсли би сей зрадник був женщиною, то що тогди? —

— Також повинна умерти, розлучити ся зі своїм мужем! — сказав Єфрем і немов настрашив ся своїх слів.

— В такім разї приготуй ся, Єфреме! Твоя жена зрадила Чорногору! Аґа, котрий перед хвилею з відси утїк, вів з нею переговори....

Ся вістка прямо ошоломила Єфрема як тяжкий удар. Він однак скоро опамятав ся і з скаженостію кинув ся на Івана.

— Лгуне підлий! — закричав і кинув Іавном до землї.

В тій однак хвили опамятали єго Чорногорці.

— Ти будеш відповідати перед князем за се, що підніс руку на воїна в часї війни! Ми виберемо собі иншого вожда... ти не повинен бути ним дальше! — кричали невдоволені молодцї.

Єфрем опамятав ся.

— Ви добрі товариші, простїть менї се! — промовив склонивши голову.

— Я понимаю твій біль — відповів Іван — і тому думаю, що тобі треба простити сю ошибку... Забуваю все...

— Ходїть за мною! — сказав Єфрем, заскреготавши зубами. — І ви переконаєтесь, що я не гірше від вас знаю закони наших батьків.

Они пійшли в твердиню, а Єфрем повів їх до своєї кватири. Наоколо єго дому були розставлені Чорногорці, котрі сторожили Заіду,

Желізна брама на Дунаю.

Дунай у місци сім (під Орсовою) був дуже небезпечний для плавби ізза чисельних скал що виставали над водою. в році 1898 перешкоди усунули так, що плавба в теперішний час не представляє небезпеки.

бо она яко вільна Чорногорка не позволила себе звязати. Се право прислугує лишень мужеви і князеви.

Вже цілком було стемнілось. Мала лямпка осьвічувала мрачну кімнатку чорногорського вожда. Коло задної стіни стояла Заіда, оперши сь рукою о стіл. Она прочувала, що єї ожидає; на єї лици однак не було найменшого знаку перестрашеня і змішаня, котрий так часто являє ся у людий, перехоплених на горячім учинку.

— Єфреме! — крикнула она радісно і вийшла на встрічу свому мужеви.

Єфрем з відразою відвернув ся від неї.

— Що тобі? — запитала она настрашивши ся.

— Нещаслива промовив Єфрем, а єго голос був подібний до стона умираючого. — Ти зрадила свою нову вітчину! Кажи, що хотів від тебе турецький аґа!...

— Не можу, не сьмію! говорила она, скрестивши руки на груди.

— Нерозумна, через що заслужила Чорногора на твою невдячність?

— Я купила тебе кровію мого батька і не думаю купити Чорногори ціною твого житя..

— Як то мого житя? — в страху запитав Єфрем.

— А чи не грозить тобі смертію брат Явченка по окінченю війни? О, сего ніколи не буде! По мні нехай пропадає ціла Чорноґора, лиш щоби ти був здоров! От і все, о чім я говорила з аґою...

—Смерть їй,смерть! — закричали Чорногорці.

— Тихо — крикнув! Єфрем.

Чорногорці замовкли.

Єфрем в сильнім роздражненю перейшов ся по хаті там і назад, а опісля став перед женою.

— Заідо! — сказав, силуючись показати ся твердим. — Заідо, ти мусиш умерти!

— Менї вже о тім донесено! — півголосом прошептала Заіда. — І ти кажеш, що я маю умерти?

— Мусиш умерти Заідо! Мусиш і то від моєї руки.

-- Від твоєї руки? — з подивом запитала Заіда. — Ах, як я тїшу ся! — прошептала. — Як солодко буде менї умирати і склонити голову на грудь Єфрема! Колиж ти убєш мене?

Єфремови здавалось, що серце єго розірве ся на куснї. І Чорногорцям, хоть як закаленим в борбах, витиснула та ніжна сцена слези з очий.

— Суворі батьки! Суворі закони! — мимохіть вирвалось з уст Єфрема і він звернув кинджал в грудь Заіди.

Заіда схопила єго за руку.

— Пожди голубчику мій! Ти мусиш перед моєю смертию вислухати мої оправданя. Я любила тебе не так, як ваші дївчата; я віддалась тобі цілою душею, віддалась як свому панови, любила тебе як сонце... Через тебе покинула я вітцївський дім, через тебе стратила я вітця, моє серце жило одною надією і вірою в тебе і ти один вилїчив мою

Утеча Петра, сербського короля перед наступаючими австро-нїмецько-болгарськими арміями в Сербії.

душевну рану... І менї треба було тебе стратити, мій скарбе! Щож менї лишалось тогди на сьвітї? Для кого мала-б я жити? От і з двох тих вибрала менше лихо та зрадила Чорногору твою. Знай що я виросла не в вашій сторонї і для мене незнані ваші закони...

— Гинь, зраднице гинь! закричав Єфрем і замахнув ся кінджалом.

Потік червоної крови триснув з серця Заіди. Она не видала нї одного слова. Єфрем конвульсийно стиснув єї руки і довго, довго держав єї в своїх обіймах, поки кінджал не випав з єго рук. Опісля звернувшись до Чорногорців, промовив голосом спокійним але таким, яким говорять люди, для котрих нїчо більше не лишилось на тім сьвітї...

-- Мир вам, тїни батьків!

Чорногорцї мовчки стояли кругом, крестились і шептали молитву »Отче наш«.

—»І остави нам долги наша, яко же і ми оставляєм должникам нашим!« — три рази повтаряли і не промовивши нї слова, поволи завернули в свої кватири.

IX.

— О моя ненаглядна, о моя радосте, моя Заідо! — з болем шептав Єфрем, коли остав ся сам з забитою Заідою, покриваючи поцїлуями єї синї уста. — Мученичу смерть знайшла ти собі в Чорногорі і будеш спати вічним сном в чужій Вранинї! — говорив дальше, кладучи Заіду на стіл і гірко сьміючись. — Ти і не думала, що таким способом розстанеш ся з сим сьвітом! Ти однак жена Чорногорця, а наша смерть прекрасна, як і наші гори!

Ніч вже давно покривала Вранину своїми чорними крилами, вже соловейки сьпівали Єфремови по під вікна на »Добрий-день« а він все єще стояв над холодним трупом своєї Заіди.

Знова дались чути вистріли з рушниць вартівників і в ту саму хвилю прийшов Іван до хати Єфрема.

— Час Єфреме! Чорногора кличе! Турки зближають ся до нас... Єфрем не чув єго.

—Вставай, Чорногорче! — закликав Іван, підійшов до Єфрема і схопив єго за плече. — Вставай, ми засьпіваєм похоронну пісню твоїй Заідї!

Слова тії так поділали на Єфрема, що він скочив з місця мов уражений. Але як перемінив ся він за одну ніч! Блїде лице, страшні очи, залиті кровію... Він був подібний до тигра, випущеного з клїтки.

Вистріли ставали що-раз частїйшими, щораз грізнїйшими. Єфрем виглянув через вікно і побачив що цїлий залив засїяний турецькими лодками.

— Они тут, Заідо, они тут! — закричав. — Прийшли гостї на твій похорон; ми і поздоровимо ся з ними!

І перескочивши через труп жени, поспішив до берега.

З окликами »Аллах! Аллах«! вискочили Турки з колод, а Чорногорцї, стоячи недалеко, приняли їх приятельським огнем. Много Тур-

ків полягло на місци, прочі з розпукою кинулись наперед. В тій самій хвили прибіг Єфрем; він знова став ся вождом, але вождом крово-жадним.

Турки двигнулись збитою купою на перед; сам паша проводив ними. Дарма шукав Єфрем аґу, котрий того самого дня напав на Лєсандрію і знищив єї.

— Тепер час! — кликнув Єфрем, видячи товпу Турків, і з гірким окликом »Заідо«! кинув ся до борби.

— Чорногора! — кричали Чорногорці і мов розбішені льви вдарили на неприятеля.

Той однак видержав перший молодечий удар. Почалась безпощадна різня межи двома сотнями розярених молодців а вісімнайцяти сотнями фанатичних музулман. Страшно боров ся Єфрем, зрубуючи своїм мечем на право і на ліво музулманські голови. Один грізний погляд єго наганяв ворогам страху. Ангел смерти літав над рядами Турків; они не видержали і по тригодиннім упертім бою завернули на свої лодки.

Не удалось таки паші здобути того дня Вранину. Більше пощастилось єго аґови в Лєсандрії, где не було Єфрема, мстячого смерть своєї Заіди.

Чорногорці по славній побіді подавали один другому руки, обагрені кровію, і з слезами в очах дивились на побоєвище, на своїх братів, що лежали на переміну з турецькими трупами.

Єфрем думав о чім иншім. Коли Турки так віддалились, що побідителі вже не могли їх стрілами досягнути, закинув Єфрем рушницю на плече і не звертаючи уваги на закіпілу єму на лици кров, поспішив до своєї кватири. Чорногорці не непокоїли єго і супокійно завернули до твердині, щоби на якийсь час трохи відітхнути.

Не довго однак судилось їм відпочивати. Паша прикликав на поміч військо свого аґи, котрий попередного дня знищив Лєсандрію, і окруживши островець зі всіх сторін, велів в него стріляти з армат. На другий день Вранина представляла одну безбарвну купу каміня і цегли; нічого не лишилось, кромі помешканя Єфрема, але і оно було на половину розвалене.

Коло полудня зашуміло море під веслами безчисленних лодок: то Музулмани плили на Вранину, Єфрем послідний раз попращав ся з Заідою, положив єї на солому і підпалив костир.

— Братя, — закликав звертаючись до Чорногори вже запалений нам сьвітильник смерти!.. Готовіть ся!

—От і они! — показав Іван на товпу приближаючих ся Турків. — Не переможемо тої сили....

— Ми сповнимо свій довг, як добрі Чорногорці, — говорив Єфрем — і помремо, як для нас пристало. Памятайте товариші, не віддавайтесь ніхто з вас живим в руки бісурман.

Турки приплили до берега і уставились в ряди. Мовчки ожидали

їх Чорногорці. Першим відділом проводив аґа. Він завзято кинув ся на горстку хоробрих Славян, але натрафив на енерґічний опір.

—Лайдаку! — закричав Єфрем, побачивши аґу. — Гинь, падлюко. І замахнувши мечем, відрубав єму голову. Однак в тій самій хвили упав і він, поцілений кулею.

Довго єще боролись Чорногорці, падали один за другим. В живих зісталось лише девять людий, а ле і тих велів паша повісити.

Бояв ся однак паша воювати дальше з Чорногорою. Він старав ся всіми силами наклонити везира до заключеня мира. Везир однак не згодив ся, поки шість днів пізнійше не потерпів страшного пораженя коло Горохівця.

X.

І так, не зважаючи на страту Вранини і Лєсандрії, Чорногорці опять вийшли побідителями з тої війни. 1843 рік уважаєсь одним з най славнійших в літописи Чорногорської історії, а потомки тих славних борців за свободу і независимість своєї вітчини всегда споминають єго, коли їх диким і неприступним скалам грозить яка опасність зі сторони ворогів.

ПОЛТАВСКА БИТВА.

Наш українсько - руський нарід зазнав у своїм довгім житю ріжної долі: були часи добробуту, сьвітлости й слави, а були й такі, що нещастє за нещастєм валило ся на наш нарід. Чого було більше в нашій історії добра чи лиха? Очевидно лиха було більше, коли й до нині наш нарід мусить служити иншим. Бували в нашій минувшині такі тяжкі часи, що здавало ся, ось-ось буде смерть цілому великому народови, що й сліду по нім не остане. І як раз в сім році минає 208 літ, як скоїло ся одно з найбільших нещасть в нашій історії. Се нещастє то полтавська битва 1709 р., про яку хочемо сказати кілька слів. А чи варто згадувати такі прикрі часи? Чи може красше не гадати про них? Ой ні! Пригадка добрих і щасливих хвиль дуже корисна, бо підтримує духа народу, не дає йому попадати в зневіру і байдужність, вливає йому віру у власні сили і надію на ліпшу будучність. Та не менше потрібно згадувати і хвилї недолї; такі згадки вчать нас, звідки те нещастє взяло ся, що треба було робити, аби його не було і як треба нам взагалї хоронити ся від нових таких злиднів. Отже пізнаймо себе, роздивляймо нашу минувшину, бо вона нас научає, як іти до щасливійшої будуччини!

Як знаєте, перед 268 літами мало не вся наша земля, мало не ціла Русь - Україна, була під Польщею. Як нашому народови жило ся під польським панованєм, також знаєте. Так жило ся, що цілий нарід від

Сяна по Дін, зірвав ся до боротьби під проводом славного гетьмана козацького Богдана Хмельницького. І хоч Польща мала поміч від сусідних держав, а Україна від нікого не мала щирої помочи, таки Хмельницький потрафив велику часть нашого народу, цілу наддніпрянську Україну вирвати з польської неволї, скасувати всюди панщину і завести добрий лад і справедливий заряд. Хотів він і всю решту нашого народу, котрий лишив ся під поляками на Волини, Поділю, в Галичині і Холмщині і стогнав в панщині, вибити на волю та злучити з наддніпрянською Україною, одначе сил було мало до того. Тому він шукав помочи у сусідних держав. По довгій розвазї вибрав він Московщину, бо там була така сама віра як на Українї, і признав над собою зверхність московського царя, але з тою вимовою, що на Українї полишить ся далї свій власний лад, сам нарід буде собою порядкувати, що цар не буде заводити московських звичаїв, — не буде заводити панщини (бо в Московщинї була ще гірша панщина — кріпацтво, як у Польщі), також цар поможе гетьманови вибити з під Польщі ще решту українсько - руських земель. Та надія, покладана на царя, завела. Цар не тільки не поміг Хмельницькому, але ще змовив ся з польським королем і відступив йому половину тої України, що виратував був Хмельницький. Ще доки жив сей славний Богдан, доти принаймнї цар не важив ся заводити на Українї московські порядки; та зараз по смерти Хмельницького нарід побачив, що під Московщиною чекає його стара неволя, в дечім навіть гірша, ніж була за Польщі. Розумнійші люди любили нарід і хотїли йому добра, почали продумувати над тим, як би то вирвати ся з московської опіки і зробити Україну самостійною державою, де були би такі порядки, які схоче мати сам нарід. По довгих заходах і довгій обороні від московських кривд прийшов час — здавало ся, що Україна - Русь здобуде повну волю, без польської і московської господарки у нашім краю.

Було тому як раз 208 літ. Московським царем був в тім часї твердосердний Петро Великий, в Польщі був королем Авґуст Кріпкий, а на Українї (тій що була під царем) гетьманував Іван Мазепа. Петро й Авґуст змовили ся були воювати з молоденьким шведським королем Карлом (Швеція лежить на самій півночи); мали надію забрати йому найкрасші краї. Та Карло, хоч був дуже молоденький показав ся таким славним вояком, що весь сьвіт задивував. Він побивав одного неприятеля за другим, так що московські й польські війська як тільки бачили Шведів, зараз зі страху утікали. Здавало ся, що прийде кінець і Польщі й Московщинї (вона в тім часї зачинала називати ся також) Росією. Видячи те, гетьман Мазепа хотів скористати з біди обох ворогів нашого народу, придобрити д себе шведського короля і збудувати свою власну українську державу без Ляха і Москаля. І дійсно, король Карло обіцяв Мазепі, що побивши зовсїм царя, поможе Українї стати цілком вільною. Та не так склало ся.

Король Карло хоч був знаменитим вояком, мав одну важну хибу: він був страшно впертий. Як що замислив собі, то нїчого не вдієш; хоч би найлїпші та найрозумнійші люди радили йому инакше, він все тіль

ко своє. З того вийшло таке, щ овін, задумавши скинути з престола польського короля Авґуста, а посадити иншого, довго ганяв ся за Авґустом і змарнував непотрібно цілих сїм років; а тимчасом другий його противник цар Петро, прийшовши до себе по перших прогромах, потрафив за той 7-лїтний час добре приготовити ся до дальшої війни. І коли Карло вкінци, знищивши Авґуста, завернув на Петра, аби й його знищити зовсїм, показало ся, що цар вже геть сильнїйший як був давнїйше. Але Карло все ще легковажив собі царя і з малим військом пішов на нього. Приятелї Карла радили добре приготовити ся, почекати на нове військо, що йшло зі Швеції, та разом з гетьманом Мазепою з кількох боків натискати на царя. Але король того не слухав, він вірив у своє щастє і гнав ся з малими силами за Петром. А цар Петро все втїкав перед ним, немаючи відваги побити ся остатний раз, хоч мав десять разів тілько війська; але втїкаючи ,він палив і нищив все за собою, села і міста, збіже і пашу, так що Шведи гнали за ним як би пустинею: анї де спочити, анї людий та коний поживити. А тут почали ся страшні морози. Побачив Карло, що нерозважно загнав ся в далекий край. Треба було йому троха завернути назад, станути та почекати на нових людий, що якраз мали надійти, на конї і поживу зі свого краю, але й тут Карло не слухав добрих людий та здорового розуму. Він не хотїв аби сьвіт говорив, що він не має відваги; тому замість почекати на нові сили, несподївано завернув на полудне, на Україну. Цар і собі кинув ся в той бік аби випередити Шведів. Він знав, що як Шведи станугь скорше на Україні, то козаки получать ся з ними і разом підуть на Московщину. Та Шведів покинуло вже щастє. Їх військо заблудило в лїсах і тому Москалї станули на Україні скорше і обсадили всї важнїйщі міста.

От тут для гетьмана Мазепи прийшла трудна година. Що робити? Хто візьме верх? Шведи чи Москалї? Найбільше болїло його, що війна, перенесена на Україну, знищить і край і людий. Та йому все здавало ся, що Карло таки буде горою: не дармо цїлих вісїм лїт нїхто йому не дорівнав і він побив усїх. Певно й тепер так буде... Помагати цареви -- було те саме, що помагати робити кайдани на себе самого. Гетьман знав, що як Петро побив би Шведів, то він зараз покасує всї українські вільности, а заведе московські порядки з панщиною, рекрутом, тяжкими податками і т. и. Роздумавши все те, Мазепа таки пристав до Шведів. Так само зробили й Запорожські козаки під славним кошовим Гордієнком, великим приятелем простого народу. Та сам простий нарід не вірив Мазепі і його старшині, бо в неоднім терпів від них, і тому не підпер Мазепи ; одні чекали виходу, а другі помагали навіть Москалям.

Пів року ще воювали з собою Шведи і Москалї, а від того найбільше терпів простий український нарід. Цар Петро не міг довго дати ради Карлови та вкінци таки зміг його. Під містом Полтавою прийшло дня 27 червня (8 липня) 1709 року до головної битви, що скінчила ся нещасливо для Шведів. Часть їх піддала ся цареви, а з рештою війська Карло утїк в турецькій край у місто Бендери. Битва тая була та-

кож великим нещастєм для Мазепи, козаків і цілого українського народу, бо згинули всякі надії на освободженє України від московського ярма. Гетьман з частиною козаків утік разом з Карлом і незабаром помер.

Тимчасом цар почав дуже мстити ся на Українцях зате, що були прихильні Шведам. Дуже багато людий погинуло, богато мучено, заслано в Сибір, позабирано їм маєтки та роздано Москалям. Найважнійше те, що цар скасував українську автономію, окремі права та вільности і позаводив московські порядки. Далї не позваляв навіть вибирати гетьмана, а почав назначати сам. Аж по смерти Петра стало трохa легче; повернули й ті козаки, що втїкли з Мазепою у Туреччину. Але й тої полекші було не на довго. Як царицею стала Катерина II, то вона зовсїм знищила українську свободу, скасувала славну Запорожську Січ і завела панщину - кріпацтво на простий нарід.

Така нещаслива була ся полтавська битва перед 208 роками. Згадуючи її, ми повинні де-чого навчити ся з неї. Вона нас учить.

1) Не здавати ся на чужу поміч, а будувати тілько на власних силах.

2) Добре роздумати наперед, які наслїдки можуть бути з нашої роботи.

3) Провідники народні повинні добре тямити, що нераз, те що їм здає ся добрим, народови приносить не користь, а шкоду.

4) В політиці тілько така справа виграє, за котрою постоїть цїлий нарід, а не тільки провідники й посли.

5) Політична боротьба подібна часом до гри картами; хто хоче виграти, нехай ніколи не газардує, т. є. ставить нараз всього що має.

Пересиланє військових інформацний голубами.

Участь в війні Українських Січових Стрільців.

Від першої хвилі вибуху війни між Австрією і Росією український нарід в Галичині почав поважно думати про визволене цілого українського народу з під ворожої кормиги. Практичним висловом сего стремлїня було утворен[...] віддїлу українських Сїчових Стрі[...]

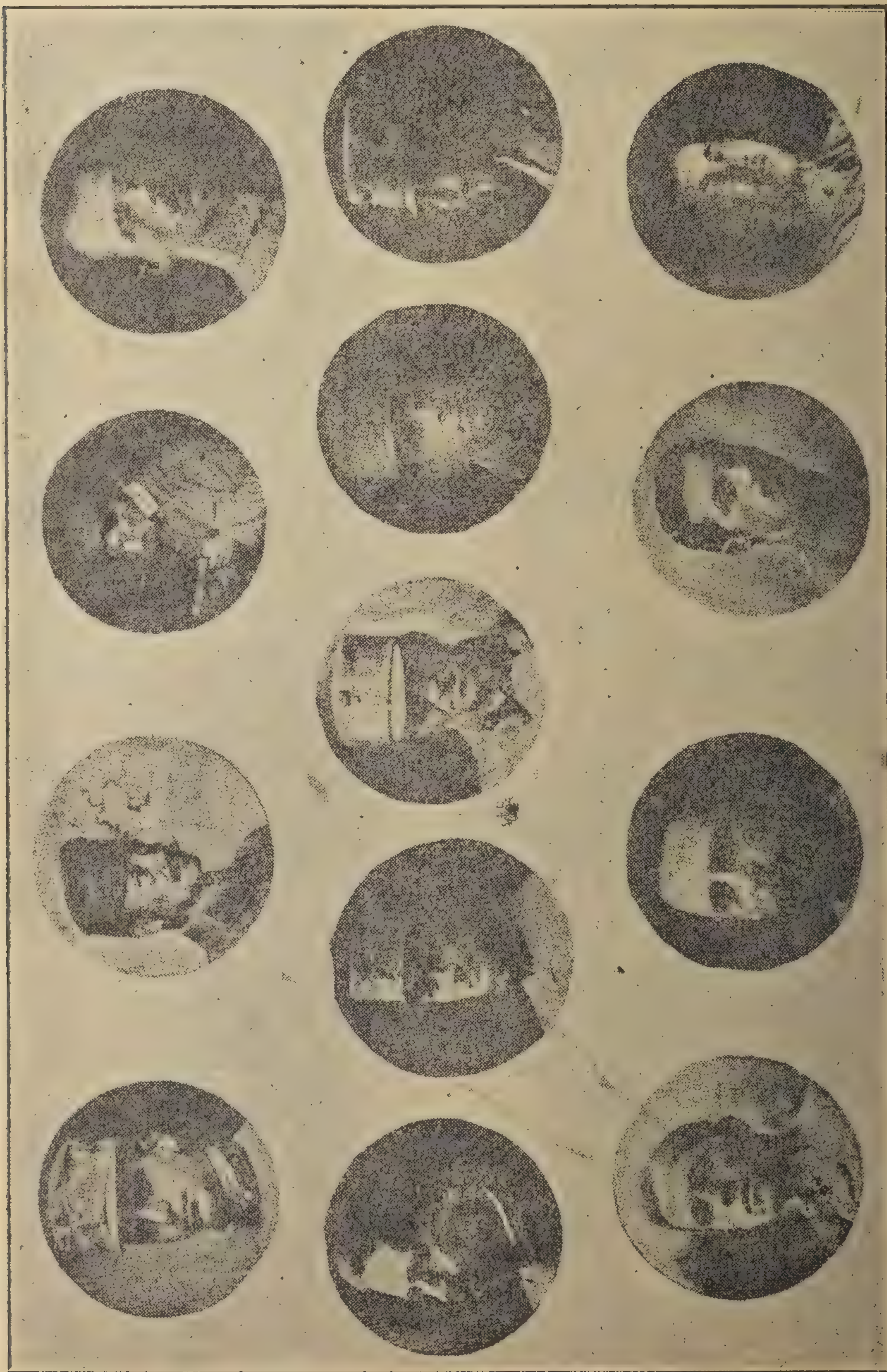

СТАРШИНА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ.

В гор. ряді: Атаман I. куріня Гринько Коссак, атаман II. кур. Сень Горук, сотники: Вас. Дідушок і сот. Дм. Вітовський. — В сер. ряді: Сот. Іван Коссак і Ст. Томашівський, Січ. духовник Всч. о. Нестор Пшепюрський, сот. Роман Дудинський і сот. Й. Семенюк. — В дол. ряді: Сотник Ос. Букшований, сот. Т. Рожанковський, сот. Н. Гірняк і четар З. Носковський.

ців, який борючись в війні як са
стійний леґіон мав дати кріва-
сьвідоцтво непедавнених
ав українського народу на волю
ержавну самостійність.

Після початкового пляну укра
ське стрілецтво мало запровад-
вати і удержувати лад в ново-
обутих землях; однак з відворо-
м австрійської армії Стрільцям
ипала задача боронити Карпа-
, а відтак здобувати назад гали-
ку землю. Стрільці сповняли
ої обовязки надзвичайно хоро-
о і охочо, так що рознесли укра
ське імя по цілім світі. Орґаніза
ї Українського Стрілецтва стави
і Поляки на кождім кроці сильні
ерешкоди і задля сего Україн-
кий леґіон був невеличкий чи-
ом. Однак і ся невелика горстка
айліпших українських синів сво-
о кровю промостила шлях для на
одного відродженя і воскресеня.

Січові стрільці з початком вій-
и почали збиратись у Львові. Од-
нак коли московська навала поча-
ла загрожувати столиці, україн-
ські добровільці відїхали до
Стрия. Москалї заняли Львів 3. ве
ресня, а того самого дня пополуд-
ни Українські Стрільці зложили
присягу в Стрию. Більша часть з
сім тисяч стрільців, зібраних в
Стрию, мусїла вертати назад домів
а лише менша часть зложила при
сягу. Стрільці переїхали під прово
дом начального вожда, М. Галу-
щинського на Угорщину і розква-
тирували ся 5-го вересня в селах
Горонда і Страбичів коло Мунча-
ка. Відти виходили до бою в Кар-
пати.

В першім році війни Українські
Січові Стрільці були поділені на
І-ий курень, ІІ-ий курень і допов-
няючу сотню.

І-ий курень провадив атаман
Гринько Коссак. До курінної стар
шини належали: прибічник Н.
Стронський, лікар др. Рихло, скар
бовий А. Мельникович, харчовий

Головний начальник українського стрілецтва М. Галущинський окружений стріл. старшиною.

В. Сроковський, таборний Олекса Іванчук. Сотниками були: Роман Дудинський, Йосиф Семенюк, Йосиф Букшований і Іван Коссак. Сотню Івана Коссака, який був приділений до бриґади, вів четар Зенон Носковський.

Четарами в першім курінї були: Зенон Носковський, Роман Сушко Петро Гарасимів, Антін Артимович, Йосиф Яримович, Юліян Будзманюк, Павло Семирозум, Стефан Ґоїв, Василь Коссак, Іван Іванець.

ІІ-ий курінь провадив атаман Сень Ґорук, а часто заступав його сотник Василь Дідушок, скарбовий Франц Свистіль, харчовий Ілько Цьокан, таборний Никифор Никорак.

Сотниками були: Василь Дідушок, Дмитро Вітовський і Йосиф Будзиновський.

Четарі: др. Омелян Левицький, Іван Чмола, Андрій Мельник, Василь Кучабський, Грицько Трух, Богдан Гнатевич, Северин Яремкевич, Іван Цяпка, Аґатон Добрянський, Кость Мацьорак, Іван Тучапський.

Доповняюча сотня і кадра находились на Угорщинї в селї Варпалянцї. Начальником доповняючої сотнї був сотник др. Никифор Гірняк, а йому помагав сотник Теодор Рожанковський. До доповняючої сотнї були приділені: сотник др. Михайло Волошин; четарі Михайло Гнатюк і Юліян Нестайко і скарбовий Ярослав Індишевський Недужнище (шпиталь) доповняючої сотнї провадив др. Воєвідка.

Полевим духовником стрільцїв був о. Нестор Пшеторський. Верховною Народною Властию Українських Сїчових Стрільцїв була Укр. Боєва Управа, зложена з за[гально] знаних народних провідни[]ків. До Укр. Боєвої Управи прид[і]лено сотника др. Стефана Тома[]шівського. Головний провід ціл[о]го стрілецького уладу Головна У[]країнська рада передала в серпн[і] 1914. р. Михайлови Галущинськ[о]му, як головному начальникови.

Перша до бою вирушила дня 1[] вересня сотня Василя Дідушк[а] 28. вересня 1914. р. відбула вон[а] свої огневі хрестини коло Щави[нки] на горбі953. Вже в сїм перші[м] бою Сїчові стрільцї здобули со[бі] славу знаменитих борців. Сотни[к] і кількох стрільцїв дістали меда[лі] хоробрости. Сотня ся удала ся 1[] жовтня до Чинадієва на випочи[]нок.

Сотня О. Семенюка вийшла д[о] борби 17. вересня на ужоцьки[й] провал і била ся 17. жовтня на Л[]сім верху. Дня 26. вересня вий[]шли сотнї С. Ґорука, Д. Вітовськ[о]го і Й. Будзиновського в поле. По[]ділені на десятки мали перевест[и] підїздову борбу з ворогом, непоко[]ти його і вернути по 4-ох тижнях. Дня 30. вересня пійшли сотнї М[] Барана і Е. Коника до провалу В[е]речок, а сотнї І. Коссака і О. Бу[]кшованого під проводом атаман[а] Гринька Коссака в напрямі Сваля[]ви.

Коло двайцятки повертали з своєї виправи, тодї сотнї Й. Будзи[]новського, Д. Вітовського і част[ь] сотнї Е. Коника удали ся до ужоц[ь]кого провалу під проводом атама[]на Др. С. Шухевича і зайшли д[о] Борислава і Нагуєвич. Через у[]жоцький провал наступив опісл[я] відворот війська, що воювало в ті[й] околици карпат і ся часть стріль[]цїв вернула 26. жовтня до Ґорон[]ди.

У. С. Стрілиця Олена Степанівна.

В днях 2—8-го жовтня відзначи
.лись сотні під проводом Гринька

Коссака коло провалу Веречки.
Підчас наступу австрійської ар-

У. С. Стрілиця Софія Галечко.

мії сі сотні також йдуть в перед і сотня І. Коссака входить 20. жовтня до Дрогобича, а сотня Р. Дудинського 21. жовтня до Стрия. Під напором великої ворожої сили, австрійські війська рішили ся вертати, але в постійній борбі з напираючим противником. Сотня В. Дідушка, яка 23. жовтня вирушила з Чинадієва знов в поле і сотні І. Коссака, О. Букшованого і М. Барана бють ся завзято в околиці Синевідська в послїднім тижни жовтня. Знаменито списали ся стрільці на горі Ключ 28. жовтня, а сотні В. Дідушка і Р. Дудинського на горі Комарницьке 3. падолиста. Задля сильного московського напору в ночі з 7. на 8. падолиста наступає відворот війск. Сотнї приходять від Синевідська до Аннаберґу. Тут приходять 28. падолиста також сотнї Д. Вітовського і Й. Будзиновського під проводом др. С. Шухевича. Дня 8. грудня відійшли сотні В. Дідушка, Д. Вітовського і Й. Будзиновського під проводом др. С. Шухевича до Латерки до 130-ої бриґади. Сотнї Р. Дудинського, О. Букшованого, С. Ґорука, З. Носковського і І. Чмоли під проводом Гринька належали до 129-ої бриґади. Робота тих двох частий злучена з роботою їх бриґад.

По відвороті війск з початком падолиста 1914. р. ходило о оборону границї в Карпатах, щоби Москалї не дістали ся до Угорщини. Стрільці боронили Веречок бескидського провалу. Вони йшли головно на стежі, щоби слїдити ворога і через розвідчу службу улекшити операції цїлій армії. Сніг і мороз були більшими ворогами, як Москалї. Найприкрійший був для стрільців побут на горах Плай і Томнатик. В падолисті і в грудни був у стрільців австрійський престолонаслїдник Карло Франц Йосиф.

По відвороті війск в падолисті слїдно було у стрільців брак доброго настрою, але все змінило ся, коли в січни 1915. р. зачав ся приїзд нїмецького війска в Карпати. Карпатські армії набрали сили і розмаху.

Стрільці віддали через свій сприт, звинність, знанє околиці і народу, великі услуги. Вони йшли на стежі, або були провідниками нїмецьких стеж, і часто йшли в огонь, не жалуючи ні труду ні молодого житя. Дня 26. січня зачав ся наступ до Галичини. Стрільці куріня Г. Коссака і С. Ґорука, який обняв курінь по др-і С. Шухевичу, брали участь в борбах бескидського провалу. Дня 11. лютого відзначила ся сотня К. Ґутковського в приступі на гору 995. коло Вишкова. Бої кріпшали. Тисячі людий гинуло, коли трава і дерева будили ся по зимовій студени до житя. 22. марта впав Перемишль і тодї Москалї кинули ся з цїлим розмахом на карпати, однак застелили гори своїми трупами.

Тяжко приходило стрільцям битись з Москалями, які вміли дуже добре окопуватись і боронитись. Найбільше відзначились стрільці на горі Маківці. 29. цьвітня і 1-го мая, так що дивізія висказала їм признанє, заявляючи, що »їх дїла будуть золотою лавровою галузою в історії народу«.

По переломаню московської лїнії в Галичинї з початком мая Українські Січові Стрільцї пішли також в перед через Сколє на Львів.

Подвиги Українських Січових Стрільців.

ГОРА МАКІВКА.

Сім коний йшло від стрілецько корінного трену до огнової лінії в Головецьку. Кождий ніс на хребті по чотири круглі саґани з теплою стравою. Я прилучив ся до товаришів, що вели коні за узду, і зайшов з ними через верхи і ліси за дві години до Головецька. Армати шуміли лісами, але лише від часу до часу. Товариші казали мені, що се вже відпочинок по вчерашній борбі.

Село, розкинене по горбочках, має може 40 хат. Много хат розвалених і скрізь повно ям від арматних куль. Ючні коні станули за селом, а провідник валки тов. Бабюк і я пішли ми до атамана. Атаманська кватира се була мала, запущена хата. По однім боці сіний сьвітлиця ,по другій кухня. В сьвітлиці пороблені під стінами тапчани з соломою. На клинках висять кріси, шаблї, револьвери, торби, або стоять оперті на стіну. В куті малий столик з телефонічним приладом, який постійно в русї. Стіни без образів. В кімнатї нема нічого з сільської обстанови, селяни випрятали все і поховали.

Атаман Коссак з спокійним, май же зелїзним виразом лиця пішов сам оглянути довіз поживи і видати прикази, куди її дальше доставити. Був дуже вдоволений, що я приїхав в пору. Стрільці в послідним часї відперли напад москалів, то можу переказати сю вістку і передати спис страт. Але повинен я чим скорше вертати потім з Відня, бо яко сьвітливець, потрібний я конче на поли.

Пізно в ночи о 11-ій годині засїло нас щось 10 осіб разом з атаманом до вечері по другій сторонї сіний в кухнї, там де коло печі поралася худа, збідована ґаздиня і троє дітий викрикувало на ліжку. Атаман говорив від часу до часу: »Тихо, діти!« тоном, що приказує, але ще не грозить.

На вечеру були горячі смачні кишки, які приїхали були зі мною на ючняках, знаменитий комісник і чай варений в глинянім горшку. Кому сего було за мало, додавав ементальського сира, якого груда стояла на столї.

Вечеру перебивали стрільцї, які приходили до атамана з ріжними приказами. Телефоніст кликав атамана дуже часто до телефону. Лиця товаришів при столї були умучені, але веселі. Вже від кількох днів находять ся в постійнім поготівлю, але нічого собі не роблять з арматних стрілів. Перед кількома год. влучив ґранат в сусїдну хату, вивалив одну стіну, але стрільцям, що там стояли на кватирі не зробив нічого. Героєм попереднього дня був хорунжий Сьвідерський. Орлиний ніс, смагляве лице, веселі очи, приємна усьмішка. Оповідав нам, як йому удало ся з нецїлою сотнею сотника Р. Дудинського відперти цїлий батальон Росіян.

Росіяни зійшли з гори Маківки так обережно, що підійшли недалеко стрілецьких окопів. Сотня сотника Дудинського стояла на поготівлю коло окопів, щоби їх пильнувати. Росіяни приблизили ся по тихоньки з боку і були би забрали всїх стрільців в окопах до неволї. Стрільцї в ровах не могли нічого бачити. Хорунжий Сьвідерський

думав, що се рухи наших стрільців які були на перших становищах. Але коли хмара ще більше наблизила ся, пізнав, що се ворог. Здивований, не тратить рівноваги і приказує поготівли йти до присту пу. Москалї кричуть до наших: »Руки в гору!« — але хлопцї мечуть ся вперед. Розпочала ся бійка на баґнети і кольби. Москалів було понад 800, наших понад 100. Боротьба тревала на потемку щось з годину. Се було коло 9-тої вечером. Ніч була погідна, але без місяця. Росіяни цофнули ся до своїх становищ і стріляли безпере станно через цїлу ніч. Стрільцї від повідали. Доперва над раном успокоїли ся обидві сторони і паль ба затихла.

При столї сидїв д-р Рихло, який перед вечером був на становищах стрільцїв і щепив їх на холєру і на тиф. Се молоденький лїкар, просто з унїверзитету, рухливий, жвавий, в окулярах. Оповідав як Росіяни завзяли ся на його гарний шпиталь, звичайну гарну хату. Один ґранат впав на подвірє, другий розбив ворота а червоний величез ний хрест на білій плахтї повіває з паркану. Росіяни звиділи, що ко ло хати крутило ся много стрільцїв і острілювали її длятого. Опові дав, як з вчерашного приступу осмотрював ранених. Поляглих поховало ся на місци.

Я від себе говорив про Відень, розповідав народні і міжнародні новинки. Всїх убивала вістка, що у Відни можна хлїб дістати лише за квітом. Розповів я і про сьвячене в віденській »Сїчи«, де нашї панї написали много привітних карток до стрільцїв. Картки зайшли до адресатів і утїшили їх.

Атаман перервав розмову зазивом, щоби йти спати, бо такий спо

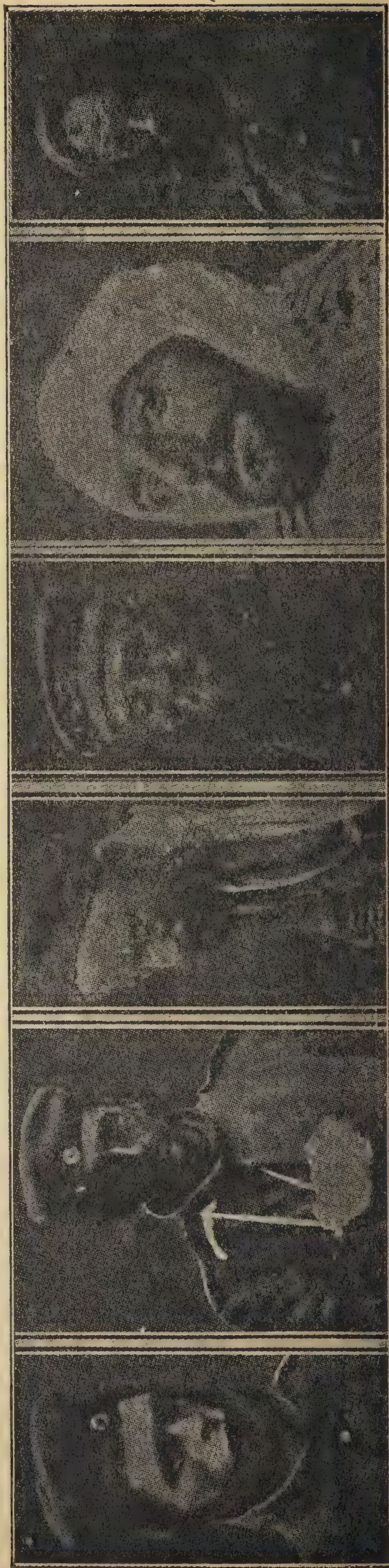

СТРАХІТЯ ВІЙНИ.

Студия виразів лиця: 1. По облозі Верден; 2. 5. Ранені; 3. Затроєний ґазом; 4. 6. Потерпівші від стрясеня воздуха.

кій, як нині рідко лучає ся. Треба його використати і виспати ся. Яко гість дістав я право до тапчана. Було твердо і зимно, а під голову підстелив я лише хлібник, але сон був смачний. Лише телефоністи не спали. Вони міняли ся що дві години і наслухували. Рано збудила мене трубка телефону. Спали всі. Вже ріпіла наша »качка«. Так називали армату, що розміщена коло хати на горбку. Та вже нікому не дала досипляти. На снідане стрілецька чорна кава. Се був день 1. мая. В кімнату входили стрільці з ріжними рапортами, атаман висилав рівночасно ріжні прикази по сотнях.

День був погідний, весняний, прегарний. Ми сиділи за хатою на припсі, де атаман приготовляв мені листи до Відня і поручив товаришеви Гарасимови, курінному писареви, зробити спис страт. Атамана покликано до телефону, а коли вернув, подав вістку, що всі стрільці з села виходять, бо дістали приказ іти чим скорше на становища. Розходять ся стрільці з приказом по кватирах, за пів години вирушають всі під гору Маківку.

В атаманській кватирі лишив ся писар, телефоніст і два послужники. Я взяв з собою сьвітлинний прилад і пішов з сотнею Дудинського, яка була призначена яко резерва. Резерва розкладає ся на горбку. За нами Головецько. Перед нами долинка, за долинкою гора Маківка. Се подовгаста гора, має три верхи а два сїдла, поросла скрізь густим лїсом а в лїсній гущі розложили ся Москалї. Вони сходили тепер в долину, щоби наперти на нас, здобути занятий нами простір і поступити наперед.

Загуділи наші і російські армати. Стріляли на себе і на становища піхоти. З нашого горба виділи ми, як кулї падали на Головецько. Село, як завмерло, не знати, де люди поділи ся, деякі стрільці виходили єще чим скорше з села. Ті пішли з атаманом на чолї до бою. Ми, резерва, розкладаєм ся на горбку. Стрільці копають собі глибки. Майже кождий має при собі рискалик. Кождий кладе ся і чекає дальших приказів. З гори Маківки свищуть попри нас карабінові кулї. Ґранати падуть і розбивають ся до горбка, де лежимо. Оглядаємо кождий стріл, які падуть щораз близше. Зробив я кілька сьвітлин а опісля зібрала мене цікавість гляг нути, що там дїє ся в долинцї. Суну ся на грудях під вершок горбка. Сотник остерігає мене, але цікавість веде до пекла. Не підсунув ся я ще до самого вершка, а противник підглянув мене і сипнув стрілами в мою сторону. цілий рій стрілів забренїв менї попри голову. Чим скорше зсунув ся в діл і обшукав себе, чи не ранений. Товариші говорили менї давнїйше, що рану з початку не чути, а я не хотів вірити, щоби так много стрілів на мене впало і анї один не поцілив. Рани не було нїякої. Не маючи вже плит, просив одного товариша, щоби взяв в опіку мій прилад, а менї відступив хоч на якийсь час кріса. Але він був еґоїст і хотів сам стріляти на »Москаля«.

Сотник скористав з мого положення, що я без моєї мунїції себто без плит і поручив менї удати ся до атамана і поспитати, чи резерва має вже поступати вперед.

Потоком сходжу до Головецька, бо на дорогу бють ґранати. Стрічаю по дорозї ранених стрільців, які йдуть до осмотру, щоби дістати першу поміч. Оповідають, що

як раз тепер найбільший бій. Ранені в руки йдуть самі, тяжше ранених піддержують лекше ранені. Ранені йдуть свобідно дорогою, неначе в переконаню, що їх тепер куля не повинна поцілити, а ґранати падуть в село, один по другім. З другої улички, виджу, веде двох стрільців товариша Ґульку. Куля карабінова дум-дум урвала йому праву щоку, устна яма отверта, кров лє ся, очи на пів вмерлі; ті терпіли свої рани мовчки, він страшно стогнав. Доходжу з раненими до хати, де осмотрює д-р Рихло. Четар Саєвич переймає від мене звіт сотника для атамана, а лікар просить мене, щоби поїхати до Славська по вози для ранених, довкола хати бють ґранати, ранені не можуть тут остати ся. Я досів осідланого коня, що стояв в стайни на все приготований. Стежками переніс мене кінь скоро а обережно до Славська. Під вечір вернув я з трема возами нашого трену до перевязні як раз в пору, бо зачали горіти хати від російських стрілів а пожежа зближала ся що-раз більше до хати, де були наші ранені разом з лікарем. Ціле село в огни. Люди виносять рештки свого майна, не з розпукою і криком, але з холодним спокоєм, який виховала безперестанна небезпека: так вже мусить бути. Ідемо попри самі горючі хати, дим гризе, полумінь пече, хата коло тої хати, яка є перевязнею, вже в огни. Млин в огни. Вода падає на колесо, колесо крутить ся, а млин палахкоче.

Д-р Рихло виправляє лигко ранених пішки, тяжше ранених кладемо на вози. Заледви вози відїхали, заняла ся хата і станула небавом ціла в поломіни. Десь вже по 7-ій. Сумерк. Хати горять неначе смолоскипи, д-р Рихло відходить на побоєвище. По дорозї стрічаєм атамана і четара Саєвича, які вертюать осмалені від диму і пороху, але з лицем погідним. Атаман оповів менї перебіг битви

»Я йшов з сотнями під Маківку, коли розмах Росіян був найбільший. Їх було чотири рази більше як нашого війска, що там ставило їм опір. Наші вояки приневолені були подати ся в зад. В тій власне хвилї приходимо ми стрільцї. Даю приказ четареви Яримовичеви йти на правім крилї а четареви Каратницькому на лївім крилї до приступу. Четрі виконують сей приказ і стрільцї мечуть ся з баґнетами на Росіян. Росіяни зміряють ся до наших, щоби дати сальву. Стрільцї падають на землю, щоби зберегти ся інстиктовно від стрілів, підносять ся і йдуть вперед, як той лев, що причаює ся, щоби одним скоком кинути ся на добич. Розпалює ся битва на житє і смерть. Вояки видять очайдушну відвагу стрільців, перестають подавати ся в зад, ступають вперед, переходять до приступу і з стрільцями на чолї приневолюють Росіян до утечі. Лише виключно стрільцям треба завдячити, що побіда перехилила ся на нашу сторону. Боротьба тревала від 10—2 в день. Наші пушки часто відзивали ся і се підносить самопевність. Аж коло 1-шої замовкли і то було неприємне. А по першій зачали знов бити, але Росіяни цофули ся вже були. Пушки гремілї опісля аж до 7-мої вечером«.

Се розказав нам атаман. Д-р Рихло йде на поле бою, я вертаю з атаманом і четарем Саєвичем в село. Тов. Саєвич розповідає таку пригоду: »Один стрілець паде ра-

нений кулею, скидаю з себе блюзу, дру мою сорочку і перевязую рану. В тій хвилї, коли се роблю, трафляє раненого друга куля в голову і убиває його на смерть«.

Ми вже в селї. З хати атамана лише згарища. Довкола яма при ямі від ґранатів мов які, природно зроблені окопи. В однїй з тих ям, глубокій на півтора метра і широкій на три метри, побачили ми гурток овець. Стрілянина зігнала їх з гір до села. Перелякані схоронили ся, дрожачи від страху, в ямі від ґранату! В селї лишило ся єще три хати. Атаман дає приказ заложити в однїй з хат телєфон. Стрілецька резерва приходить зі стано вищ, розбиває шатра а також розміщує ся по тих стодолах, які єще не згоріли. В окопах лишила ся стрілецька передна лїнїя. Небавом надійшли кучні конї з саґанами і вози з хлїбом. Резерва дістає їсти на місци, для лїнії відносять їду на становища.

Телєфон вже працює. Всї помучені і голодні, але веселі. Телєфонїчним дротом іде вістка: »лише Українцї вратували положенє«.

---o---

БАЛЬОНИ.

Лїтає птах. О, як то гарно піднести ся у воздух високо і відти дивитись на землю. Вийде чоловік на високу гору або й вежу і відти спогляне довкруги себе, яка пишнота. Довкруги, як далеко сягне око — поля, лїси, села, міста, а ріки неначе стяжечки помотались поміж них. Дивив би ся чоловік і дивив. Не диво проте, що чоловік шукав способів, якби то піднести ся в гору як птах. Але бо як то ще добре булоб перенести ся з одного місця на друге, скоренько не їдучи землею. І то дало другий привід чоловікови шукати такої машини, щоб гнала єго воздухами, як нпр. човен, корабель водою.

Пробували всякі тої штуки ,але перші машини, якими можна було підносити ся в гору, походять з XVIII. ст. Перший, що збудував таку машину і назвав її бальоном

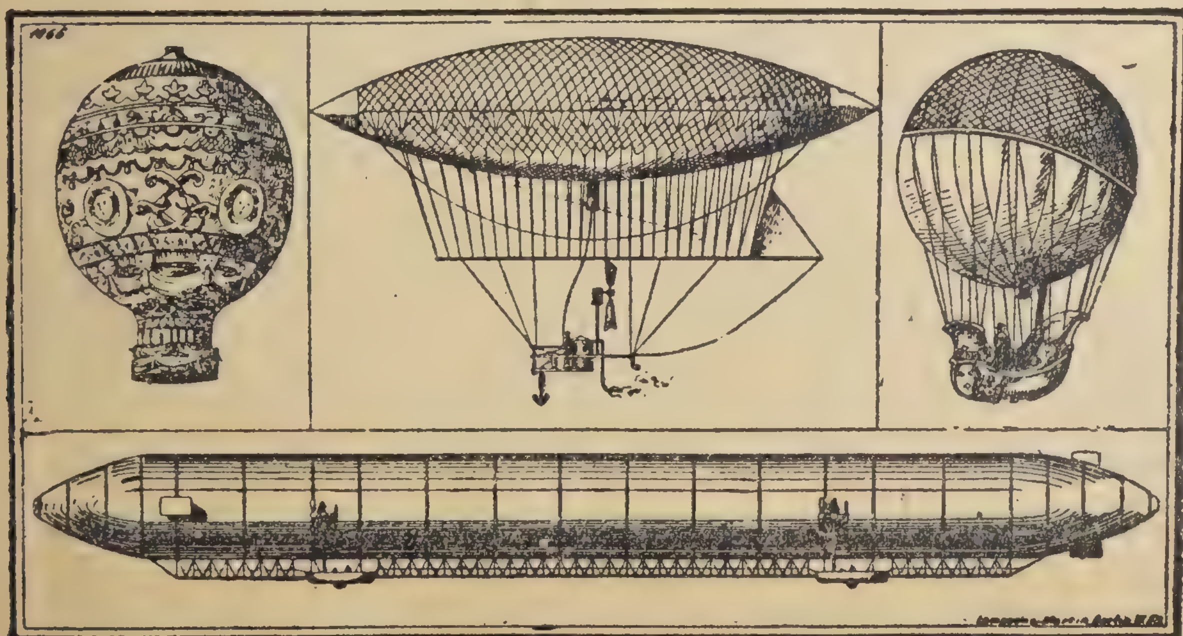

1. Бальон Монґольфієра; 2. Жіфарда; 3. Шарля; 4. Цепелїна.

був Монґольфіє Стефан, Француз. Єго бальон тим підносив ся, що в лодцї під бальоном горів огонь і своєю теплотою розріджував повітре в бальонї. Рідке повітре лекше як звичайне, отже жене в гору, і бальон гнав. Монґольфіє пустив насамперед кілька зьвірят таким бальоном, а відтак по щасливій пробі пустив ся сам 19. жовтня 1783 р. Проба удала ся.

В тім самім роцї збудав фізик Шарль новий тип бальона і наповнив єго сьвітляним ґазом. Ґаз можна було в нїм зменшити або збільшити і тим чином дещо кермувати ним. Відти зачав думати о кермі. Бо не штука гнати в гору, але летїти в бік, проти повітру.

Від того часу працювали безперестанно над тим, аж в р. 1852. інжінер Жіфард, француз, винайшов бальон, яким можна було і на боки кермувати. Мав він довготи 44 метрів, а в промірі по серединї 12 метрів. В лодцї була парова машина о силї 3 коний, що гнала трикрильний пропеллер. На секунду робив він три метри. Але спосіб кермованя оказав ся не конче добрим. Продумовано над новим. В 1900 р. ґраф Цеппелїн збудовав довжезну летучу машину. Кілька подорожий удало ся.

Як усї винаходи, так і летучих машин зачали ужпвати при війску. Все то добре піднести ся в гору понад вороже війско і переглянути єго. Ріжні держави мають ріжні. В Німеччинї уживають бальона, винаходу полковника Зідсфельда.

Найновійша летуча машина, воздухоплав — то Вельмана, якою мають досягнути північного бігуна земского. Довгий він на 164 ст. а в промірі має 52. Містить 224 тисяч куб. стіп ґазу. Женуть і кермують ним два нафтові мотори і два пропелєри о силї 80 коний.

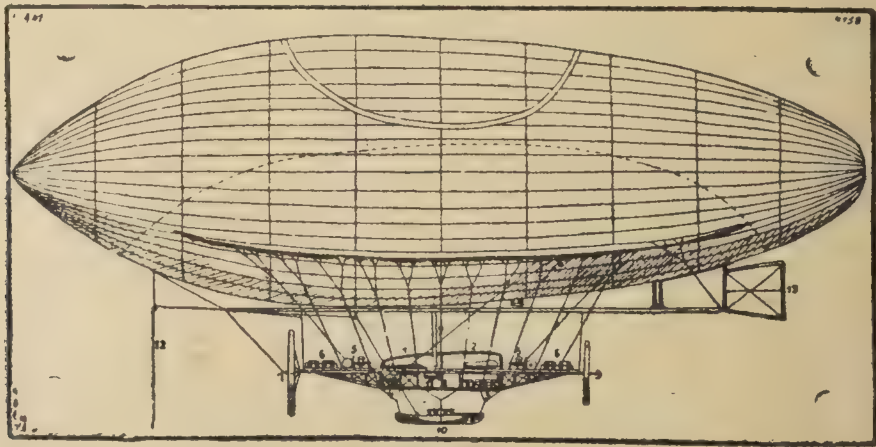

Воздухоплав Вельмана.

Хто знає, чи за яких кілька лїт не будемо лїтати воздухоплавами так, як нинї їздимо зелїзницями.

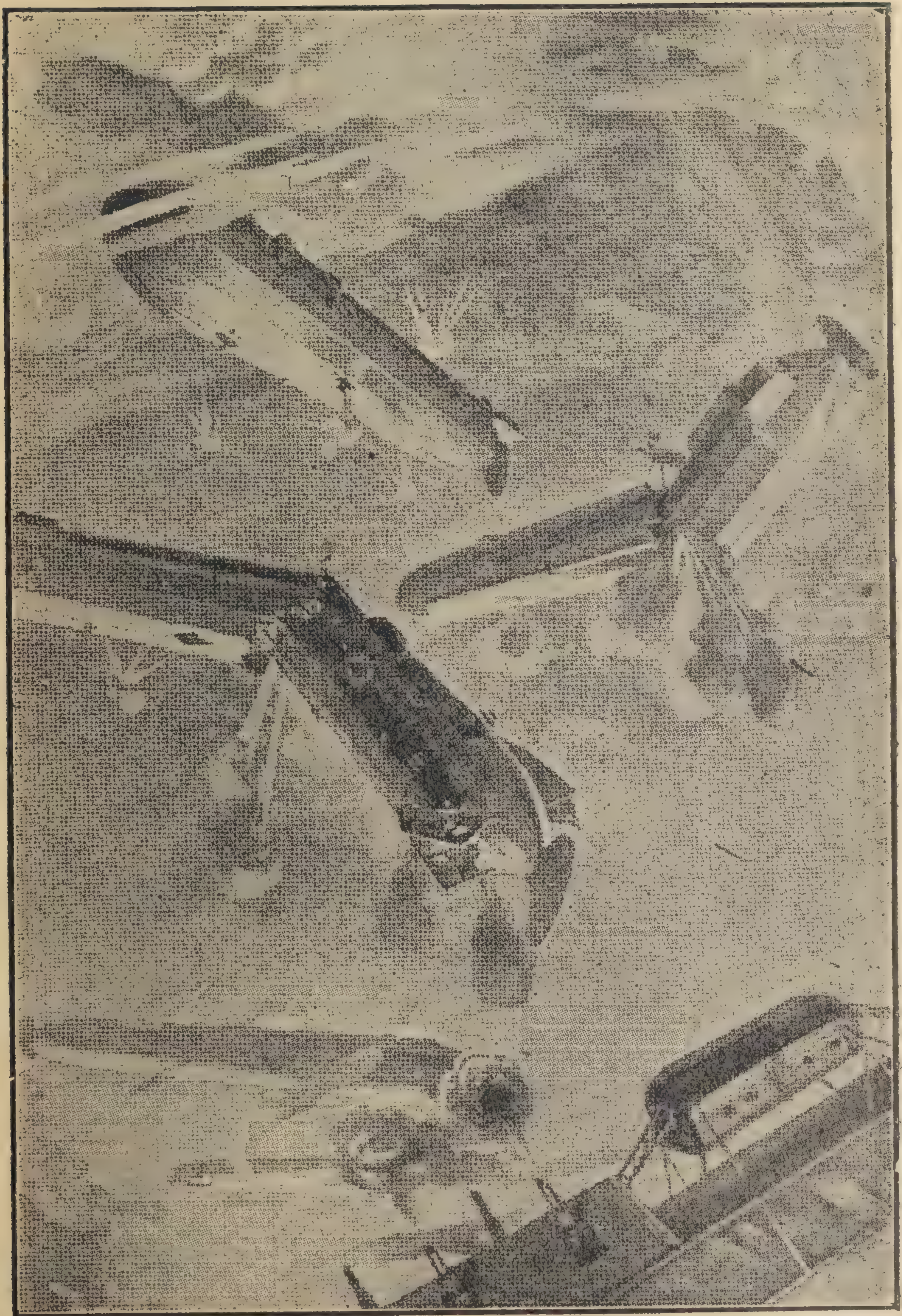

Борба у воздусі.

ІВАН ЛЕВИЦЬКИЙ.

ПОБІДА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО під ЗБАРАЖЕМ І ЗБОРОВОМ

(ОПОВІДАНЄ З ДАВНИХ ЧАСІВ.)

1. ПОЛЬСЬКІ ПОСЛИ У ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Рік тисяча шістьсот сорок девятий був дуже славний для Хмельницького і для цілої України. Козацьке військо, розбивши Поляків і Жовтих водах, під Корсунем та під Пилявою в Подольщині з честі й славою верталось до дому. Про ті часи склав нарід пісню:

Та не буде краще, та не буде лучше,
як у нас на Вкраїні:
Де не має ляха, де не має жида,
не буде ізміни.

Після нового року Хмельницький прибув до Київа. В Київі дзвонили в дзвони, стріляли з гармат. Велика сила народа вийшла на привитання Хмельницького. З цілою козацькою старшиною Богдан віхав у Київ через давні »Золоті ворота« князя Ярослава. Коло церкви святої Софії стріли його митрополит та духовенство, а студенти київськомогилянської академії співали йому вірші.

З Київа Хмельницький поїхав до Переяслава; сюди почали прибувати до його посли з сусідних держав. Туреччина, Молдавія, Волохи, Угри і Московщина прислали до його своїх послів: вони запобігали його ласки, бо знали, що в його руках була сила; вони сподівались що він, може незабаром стане гетьманом самостійної української держави. Турецький султан, Магомет четвертий, прислав до Хмельницького посла, Агу-Османа, для переговорів. Хмельницький просив Турків щоби вони дали йому поміч проти Польщі, а за те обіцяв платити Туркам грішми що-року, як Україна стане самостійною державою, ще й віддати Туркам частину Польщі по Люблин. Молдавський господар Лупула бояв ся своїх бояр і просив у Хмельницького війська собі до помочі. Хмельницький післав у Молдавію свого сина Тимоша. В Лупули була гарна дочка, Олександра і Богдан задумав висватати її за Тимоша.

Семигородський князь Степан Ракочі, теж прислав свого посла і обіцяв разом з козаками наступити на Польщу. Після всіх приїхав московський посол Унковський і привіз Богданови від царя дари. Тілько ще не було послів із Польщі. Хмельницькому дуже хотілось, щоб чужоземні посли побачили, як горді польські пани просити муть ласки й мира в козаків, котрих переднійше мали ні за що. Ще в другі

половинї сїчня король вислав з Варшави послів з бунчуком, патерицею (патериця з кінським довгим волосом зверху) і гетьманською булавою для Хмельницькоог. Булаву віз старий воєвода Адам Кисїль, князь Четвертинський, і инші польські пани. Вони доїхали до річки Случі на Волинї і не могли далї їхати: повстання не вгамувалось ще; нарід по Українї не переставав робити своє дїло проти Поляків. Хмельницький післав полковника Тишу з козаком, щоб вони провели послів і оборонили їх від народа. В пятницю, девятого лютого приїхали посли до Переяслава. Хмельницький з полковниками виїхав витати їх за місто. Перед ним несли бунчуки і червону запорозську корогву: чим він хотів подражнити польських послів, натякнувши, що він і без королївської ласки давно вже вибраний за гетьмана козаками й народом. Він знав, що пани везуть йому гетьманську булаву. Польські посли вїхали в місто і зараз поїхали на обхід до Хмельницького. Там вони застали чужоземських послів. Щоб покепкувати трохи з панів, Хмельницький оповістив їм, що буде приймати від них королївську грамоту і гетьманську булаву на майданї. Йому хотїлось насміятись із них перед чужоземськими послами і перед народом. Пани образились, але мусїли коритись. Десятого лютого в 12 годинї, опівднї, Хмельницький з церемонією вийшов на майдан. На йому була дуже дорога шуба з соболїв, крита гарною дорогою матерією. Гетьман був прикритий бунчуками. Кругом його стояли полковники з своїми булавами і вся козацька старшина. Козаки і нарід заняли майдани, улицї, обсїли покрівлї на хатах. Тут стояли й чужоземські посли. Як вийшли королївські посли, козаки заграли на трубах та на бубнах. Кисїль, православний і українець, приступив до Хмельницького і держав в однїй руцї королївську грамоту, а в другій гетьманську булаву, обсипану дорогими діямантами.

»Його світлість, найяснїйший король«, — почав Кисїль, — »посилає ясновельможному панови гетьманови й усьому запорозському війську свою королївську ласку«.

Тодї Кисїль подав Хмельницькому грамоту на гетьманство й булаву, — а другий польський посол — червону корогву з білим орлом. Хмельницький узяв те все і подякував. Грамоту голосно прочитали народови. Нарід закричав: »На що ви, Ляхи принесли нам ті цяцьки? Знаємо вас! Хочете знов нас приборкати в неволю«. Полковник Джеджалик виступив на середину і промовив: »Хочете нас знов піймати, щоб ми знов надїли панське ярмо? Нехай злизнуть ваші солодкі дари! Майте ви собі свою Польщу, а Україна нехай зостанеть ся нам, козакам«. Після церемонїї Хмельницький запросив послів на обід. За обідом почала ся розмова про недавню колотнечу з Поляками. Хмельницький гримав на панів і домагав ся, щоб йому видали Чаплинського і покарали князя Єремію Вишневецького, запеклого ворога козаків. Він нарікав, що і в той навіть час Ридивил і инші пани нападали на українські міста і вирізували людий.

2. Відповідь Хмельницького польським послам.

Так витали козаки польських панів. Нічого було й думати про мир. Кисіль просив до себе Хмельницького на обід на другий день. Хмельницький з полковниками приїхав до його аж ввечері. Почала ся знов неприємна та нелюба розмова. Поглузувавши з ляхів, Хмельницький вернув ся до дому. Другого дня Кисіль прислав свого свояка, князя Четвертинського, теж православного і родом українця, спитати Хмельницького, коли пічнуть ся переговори.

»Завтра буде справа й розправа«, — сказав Хмельницький, — »бо я саме тепер угорського посла виряжаю. А вам скажу просто, що з вашої комісії нічого не буде. Війна пічнеть ся через три, або чотири тижні. Переверну вас, всіх ляхів, до гори ногами і потопчу так, що опинитесь під моїми ногами, ще й турецькому цареви в неволю віддам. Я хоч собі мала людина, але так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець український. З тим і йдіть. Завтра буде справа й розправа«.

Двайцять третього лютого Кисіль знов пішов до Хмельницького і почав йому говорити про переговори, Хмельницький відповів йому: »Шкода й говорити! Був час говорити, коли пани ганяли мене по Дніпру і за Дніпром, і як я бив ляхів і на Жовтих водах, і під Корсунем, і під Пилявкою. Тепер я вже доказав те, про що і не мислив; докажу ще те, що замислив. Вибю з ляцької неволі цілий український нарід. Двісті, триста тисяч війська буду мати. Орда стоїть на поготові. Доволі буде мені землі по місто Холм, по Львів та по Галич. А ставши над Вислою, скажу ляхам: —сидіть, ляхи! мовчіть, ляхи!« Не зістанеть ся ні одного польського князя, ні шляхтича на Україні«.

Промовляючи ті слова, Хмельницький зскакував з місця, тупотів ногами, скуб себе за волося. Польські посли здеревіли, слухаючи ті слова.

Після такої мови, польські посли пішли до дому. Хмельницький не звелів їх пускати до себе, і вони стали боятись, щоб їх не згубили зі світа. Але они впросили Виговського, щоб він встоював за їх перед гетьманом. Хмельницький знов покликав їх до себе і витягнув з під килима, що ним був застелений стіл, лист.

Там були написані постанови згоди з Польщею: а між иншими постанови, щоб запорозьке військо на цілій Україні мало свої давні вільности, щоб жидів вигнати з усієї України, щоб козацький гетьман держав справу тілько з королем, а не з панами; щоб на Україні і Білій Руси воєводами та каштелянами було настановлено тілько українців православної віри; щоб київський митрополит мав перше місце після католицького митрополита в варшавському сенаті і т. ин. Посли прочитали постанови і тілько плечима здвигнули. Після таких переговорів та умов комісарі, чи посли, виїхали з Переяслава. Вони казали, що Хмельницького полковники сичали та шипіли на поляків, неначе гадюки, і знали, що не буде мира між поляками й козаками.

3. Козацькі загони.

В той час, як польські посли їздили на переговори про умови мира до Переяслава, Ян Казімір коронував ся в Кракові на польського короля і зимою в січни зібрав ся сейм. Сейм постановив зібрати військо і післати його на Волинь проти козацьких загонів. Десять тисяч польського шляхецького війська пішло на Волинь і стало під Константиновом, козацькі загони лютували на Волині, як і передніше. Ватажок Гарасько взяв Острог, вирізав чотириста жидів та ляхів і прогнав з Острога дідичку, унуку славного князя і щирого українця Константина Острожського, Анну Алойзу, котра вже спольщилась і пригноблювала українців. Кривоносенко збунтував Полісся. Третій козацький ватажок, Донець, завоював Заслав. Польське військо ходило зпід Константинова загонами, чи ватагами, і розбивало козаків. Поляки взяли

Богдан Хмельницький.

Звягель на Волинї і вирізали українців, потім взяли Бар на Подолї, напали на Шаргород і вирізали українців у Гусятинї. Вертаючись до Варшави, Кисїль заїхав у свою маєтність, у волинське село Гушу. Шістьсот козаків ввірвалось у Гушу, і Кисїль ледви втік від них. Такий то був той мир між поляками й козаками, про котрий клопотались польські посли в Переяславі.

4. Козацькі полки на Україні.

Весною Хмельницький розіслав листи по цїлій Україні і закликав всїх вставати на Польщу. Гетьманська столиця Чигирин нїби закипіла людьми. Селяни й міщани, кидали все і сходились до Хмельницького, села і хутори стояли порожнї. Міщани, щевцї, кравцї, пивовари, теслї — всї збігались у козацькій стан. Навіть урядники з міст, радцї та війти остригали собі бороди, запускали вуси по-козацьки і приставали до козаків. Тілько діди, жінки, дівчата та калїки зоставились дома. Хмельницький роздїлив усю Україну на полки, буцїм-то як теперішнї ґубернії, або повіти. Кождий полк звав ся по найбільшому місту в полку, на-приклад чигиринський, черкаський, полтавський, черниговський. Кождий полк дїлив ся на сотнї. Сотнї стояли по селах, і в тих сотнях часом було по тисячі, або і більше козаків. Сотнї дїлились на куренї, де було по кілька десятків козаків. На полудни козаччина захоплювала й займала землї до Бессарабії й до Акерману на Днїстровім лиманї, на півночи полки обіймали землї по Гомель і Дронин у Могилевській ґубернії на білій Руси, а Овруцький полк вгонивсь далеко в Минське полїсся. Найвисша власть на Україні була тепер у гетьманських руках. Кругом його стояла старшина: обозний, що держав у своїх руках гармати, осаул, через котрого гетьман посилав прикази, писар хорунжий, що держав у руках військові корогви. Над кождим полком був настановлений полковник, і в його полку була така сама старшина, як і коло гетьмана. Всїх начальників і самого гетьмана вибирала і скидала »козацька рада«. Але за часів гетьмана Хмельницького в »Радї« мав спіл ввесь народ, бо тодї і козаки й народ мали право вибирати і скидати старшину й гетьмана.

В той час польське військо готувалось до битви з козаками. Король Ян Казимир настановив за проводця війська пана Фірлея. Князя Єремія Вишневецького се образило і покинув польське військо, але як почув про страшну силу Хмельницького, то сам приїхав і став під рукою Фірлея. Поляки вибрали на Волинї для битви з козаками Збараж і стали під містом. На горі стояв міцний замок, під горою було місто, обкопане ровом. Поляки стали під Збаражем і почали окопуватись окопом і насипати вали.

Хмельницький виступив з Чигирина і помалу йшов на Волинь. До його прийшов на поміч кримський хан Іслам - Гірей з татарами і навів з собою кримських татар в кожухах, вивернутих на-верх вовною. Прийшли на поміч козакам і донські козаки — та навіть з Кавказьких гір черкеси з чупринами, позакручуваними за ухо по українськи. Ту-

На Сьвятий Вечер серед Австрийців.

Австрійці з ц. к. різдвяним обідом.

рецький султан прислав Хмельницькому шість тисяч турків; кождий хто хотів, приставав до козаків і не просив плати, бо кождий знав, що поживить ся від богатих панів. Хмельницького військо було велике. Поляки, почувши під Збаражем, що на них іде така страшна сила, з переляку й поопускали руки.

Польські окопи під Збаражем.

Двайцять осьмого червня перед самим св. Петром, Поляки сподівались козаків під Збаражем що-години, а окопи були ще неготові. На св. Петра, в пятницю Фірлей вислав виглядати на розвідки загон Сіраківського. Тілько що він далеко одїхав від окопів, як проти його на зустріч почала йти велика сила татар. Загон Сіраківського почав утікати. Татари догнали його і розбили до чиста. Сіраківський ледви втік до Збаража — і сказав, що Хмельницький от-от незабаром буде під Збаражем. Як на то теж серед ясного неба десь взяла ся маленька хмарка; блиснула блискавка, вдарив грім, потрапив у корогву, що стояла коло намета самого Фірлея, і розбив держално. Се здало ся для всїх недобрим знаком. Коли відразу підняла ся курява. Поляки почули страшний крик та галас і побачили татар. Окопи були неготові. Пани позакачували оксамітові рукави своїх дорогих контушів, кинулись до заступів і копали цїлу ніч, а все таки не окопались навкруги. З одного боку, де був ставок, окопів зовсїм не було. Аж тут насунули, як ті хмари й козаки. Хмельницький глянувши, що окопи не доведені до кінця, промовив: »справимо-ж тепер бенкет ляхам«.

Зараз після Петра почали ся переднїйше за війну герцї: козаки й Поляки вихвачувались на конях і били ся подекуди поодиноко. В недїлю першого липня, Хмельницький пустив на те місце, де не було окопів, татар та козаків. Поляки попереду одтисли й одбили їх; але козаки вдарили разом з тридцяти гармат, а татари посипали на їх стрілами, і вони мусїли повернутись за окопи. В понедїлок, другого липня, Хмельницький післав гадяцькоог полковника Бурлая з полком до ставка, де не було окопів. Сміливо напав Бурлай на польську і на угорську піхоту. Він плавав по Чорнім морі, завоював Синоп, завдавав страху Туркам в Царгородї. Сміливо Бурлай загнав ся в самий польський обіз. Поляки перелякались і крикнули на Фірлея, що їм не можна битись з такою силою, і що треба втїкати до Збаража в замок. Один днязь Єремія Вишневецький, Лубенський дїдич, не бояв ся. Грізно він крикнув на полохливих панів, і вони притихли.

»За мною, брати, кому смерть люба«! крикнув він і кинув ся на Бурлая. Козаки подались до ставка. Богато їх потонуло; загинув і Бурлай, Морозенко кинув ся помагати Гадячанам; але його відбили; він сам ледви всидів на кони і трохи не попав ся в полон, в неволю. Хмельницький побачив, що не візьме польського стана нападом, і постановив собі обступити його навкруги, бити з гармат і заморити голодом. За одну ніч козаки насипали кругом польського стану вал, висший від польського і поставили на йому гармати.

По відвороті Москалів, Українці вертають до своїх сіл.

Рано третього липня козаки вдарили з гармат з валів просто в польський стан. Тоді Поляки побачили, що вони дуже широко розтягли окопи, і другого дня окопались другим валом богато вузчим, вигнали за окопи непотрібні коні, а самі рушили за ті нові окопи. Тілько що вони ввійшли за нові окопи, козаки кинулись за ними вслід і насипали ще вище окопи та знов почали бити з гармат в Поляків. Поляки насипали свої вали ще більше, а козаки і собі насипали такий високий вал, що з його можна було влучити кулею собаку в польських окопах. День і ніч козаки смалили з гармат на Поляків. Кулї сипались, неначе град. Пани розібрали свої шатри, прикрилиль корогвами, потім як нічого не помагало, почали обкопувати себе й коний. Кожкий пан викопав собі яму тай сидів в нїй як кертиця у норі. Тоді Поляки обкопались третій раз ще тіснійшими окопами, вже під самим містом; але як тільки вони рушили з місця, щоб сховатись за новими окопами, козаки кинулись на заднїх і побили велику силу Поляків. Через три години козаки й собі вже насипали такй високий вал, що як тілько котрий пан висунув голову з своеї нори, козаки зараз стріляли в його. Козаки зовсїм закопали Поляків і місто Збараж. Щоб швидче забрати Поляків, Хмельницький казав копати під землю великі нори, чи печери, попід валами в саму середину польського стану. Поляки побачили, що козаки чогось перестали стріляти з валів і догадались: вони ставили на землї миски з водою і клали бубни. В декотрих місцях бубни гудїли, а вода в мисках ворушилась хвилями. Поляки догадались, почали і собі копати печери насупроти козаків та й здибались з ними під землею. Там в темних норах бились козаки з Поляками, наче в пеклї.

На лихо панам в їх містї повиходив всякий харч та поживок. Привезти через козацькій стан не можна було нї за що в світї. Пани почали їсти конї. Коли нестало коний, вони збирали й їли здохлятину з тих коний, що були пострляні. Жовнїри збирали їм в містї котів собак і миший, а як поїли й це добро, то здирали з возів шкури, краяли на шматочки чоботи, розмочували в водї і їли. Декотрі гризли зубами спеклу землю. Козаки накидали в воду трупів, і пани мусїли пити воду з сукровицею. Настала лїтня спека. Трупи гнили і смердїли: їх не було куди вивозити, не було де ховати. Козаки і селяни ще надто глузували з панів, одпочиваючи на валах: »А коли ви панове, будете одбирати чинш на Українї«? — кричали селяни »от уже рік минув, як ми вам нїчого не платили, чом отсе ви не загадуєте нам на яку панщину? Годї вам уже держатись! Тілько дурно контуші понищили та сорочки подерли, по шанцях лазючи. Того вам наробили ріжні здирства, як от те очкове, панщина та сухомельщина. От тепер козаки добре вам заграли в дудку«!

7. Бунт польських лицарів і підступ Вишневецького.

Пани побачили, що їм доведеть ся пропасти, почали просити у козаків мира. Вишневецький виїзджав з окопів і переговорював ся з ханом. Кисїль з панами приїзджав до Хмельницького. Хмельницький до

З борб над Анїзою.

магав ся, щоб йому видали Вишневецького, Конецьпольського і инших панів, і щоб границею між Польщею й Україною була ріка Висла. Пани не згодились і дали відповідь, що не мають права без короля відділяти Хмельницькому границю. Хан Іслям Гірей розсердив ся, довго стоячи під Збаражем, покликав Хмельницького і сказав йому:

»Як ти за три днї не забереш Поляків, то доведеть ся тобі дорого викуповатись. Ти обіцяв заселити менї Крим ляхами, заселиш ти його своїми козаками«.

Хмельницький виїхав до козаків і казав їм лагодитись до приступу.. Поперед усього він казав до дручків попривязувати Поляків, забраних в неволю, і начепляти їм на шиї мішків з землею, щоб їх не брала куля. Потім їх поставили рядками, ще й підганяли ззаду нагайками. За ними виступили козаки з драбинами, крючками і ланцюхами... Вже козаки перелїзли в декотрих місцях через окопи і різали панів. В польськім станї був такий дим, що один Поляк не бачив другого. Пани закричали:

»Не можна нам довше держатись. Киньмо гармати в замку, покиньмо два полки, а самі втїкаймо«!

»Кудиж ви втїчете«! — скажав Вишневецький, — хіба причепите крила собі і коням та перелетите через козацький стан. Будемо битись до останку« — крикнув Вишневецький і кинув ся на козаків, перескочив через окопи і розігнав селян.

Другого дня козаки знов полїзли по драбинах на вали, били панів і витягали гаками на вал вози з польського стану. Вже пани почали гримати на Вишневецького за те, що він не дав їм нї втїкати, нї віддатись козакам, та ще й дурив, що король швидко прийде на поміч. Князь Єремія сидів з панами в наметї, думав, думав та нїчого не видумав. Пани побачили, що вже настала їх остатня година. Коли се віразу прилетїла стріла, нїби від козацького стану, і впала перед ногами Вишневецького. На стрілї стремів паперець, а на ньому було написано:

»Я Поляк, хоч мушу поневолї служити Хмельницькому, даю вам звістку, брати Поляки, що король ваш за пять миль з відціль йде з великим військом; ждіть і сподівайтесь короля«.

Ту штуку вигадав сам таки Вишневецький. Він звелїв одному свойому приятелеви пустити стрілу між панів. Пани дійсно повірили і почали ждати та сподіватись від короля війська на поміч. Сам Вишневецький, нїчого не знав про короля й його військо. Коли вістка за те, що польський король вже недалеко, рознеслась по обозї, оповістив Вишневецький, що дасть велику нагороду тому, хто перейде через козацький стан і дасть знати про усе королеви. Знайшов ся шляхтич Стомківський. Йому дали лист до короля, в котрім просили, щоб прибував з військом до Збаража, як найскорше! Одинадцятого серпня, в спасівку, Стомківський перебрав ся за українського селянина і в ночі сїв на човен, переплив ставок, і як козаки покотом спали, рачки перелїз через козацький стан. Як стало свитати, він залїз в очерет на боло

Кровавий бій над Вестендою.

ті і сидів там цілий день. Другої ночі бурянами відійшов далеко, побіг через села, і прибув до містечка Топорів, коло Бродів у Галичині, де в той час стояв Ян Казимір.

8. Король іде польському війську на підмогу.

В той час, як козаки бились з Поляками під Збаражем, король Ян Казимір дав загад панам збирати ся у військо. Кожкий пан виїжджав на війну з кількома служниками на конях; за ним їхав віз повний харчу: сухарів, шинок, оцту, горівки. Там лежали дорогий посуд і всяка зброя, а було разом з тим казанок, сокира, лопата і все, що потрібно для війни. Селяни тоді не відбували служби в війську, а тільки робили панщину. Пишно виїхав король з столиці, але на виїзді під ним спіткнув ся кінь. Всі сказали, що то поганий знак. Королева була дуже смутна, випроваджуючи в дорогу короля. Король виїхав до Люблина і цілі два тижні ждав панського війська. Пани збирались помалу. Після Петра рушив король в дорогу і тоді вперше почув, що вже кримський хан прийшов на Україну і пристав до Хмельницького. Але де тоді був козацький і татарський стан, того він зараз не знав; він ішов та все оглядав ся на всі боки, чи не нападуть на него козаки й татари. Не раз і не два він посилав післанців на розвідини, а вони назад не вертались; мабуть їх ловили козаки та вбивали. Король розпитував селян, але ті не казали йому зумисне нічого.

»Ті Українці то тепер загалом повстанці«! — промовив король і все помалу йшов уперед, щоб до його встигла пристати шляхта. Замість Збаража, король повернув на Золочів. Тюди привіз Стомківський королеви лист від Вишневецького. Як на лихо, літо 1649 року було дуже дощаве й мокре. Цілий місяць ливцем лили дощі, як з ведра. Вози грузли в болоті та бакаях по дорогах; ріки розлили ся, що повіддя позносило мости, позатаплювало греблі. Війська скарбового в короля зісталось небогато. »Посполите військо« з самих панів дідичів та дрібнійшої шляхти сходилось до короля мляво, »помаленьку, наздоганяючи короля в поході та пристаючи до королівського війська. На лихо Полякам вони йшли вперед, ніби десь на морі плили, не видаючи гаразд, де знайдуть козацьке військо й стикнуть ся з ним. Українські селяни по всіх селах хоч і добре про те знали, де стоять козаки, та не казали Полякам.

9. Побіда Хмельницького над польським королем під Зборовом.

Тим часом Богдан Хмельницький, довідавшись під Збаражем, що король посуваєть ся з військом усе близше, покинув частку свого пішого війська в окопах під Збаражем, щоб вони стерегли Поляків в їх окопах, а сам з кінним козацьким військом та з татарами і їх приводцем ханом Іслам - Гіреєм виступив просто до Зборова. Хан виступив, маючи на думці доконешне взяти короля Яна Казиміра в полон і потім злупити з Поляків великий викуп за него.

Взорець справжньої дружби.

Борба під Діксмід.

Ліворуч від міста Зборова на Волині був густий дубовий ліс, що заслоняв вигляд від міста на далеку лучану місцину. Хмельницький повів туди своїх козаків і татар і засів у лісі. Козацьке військо стояло зало по правому її боці і налагодилось перевозитись на лівий бік. Тоді милю від польського обозу, і Поляки навіть не заздрівали сього. Через місто Зборів текла самовилка від річки Стрипи. Польське військо сто». Хмельницький покинув частку татарського війська по лівий бік річки, а другу частку в купі з козаками перевів на правий бік. Він ждав, поки польське військо стане перевозитись через річку, і тоді мав напасти на них з обох боків. Поставивши військо на поготові і зібравши старшину, він виступив вперед і перед лавами козаків промовив таку промову:

»Молодці! батьки й брати й діти простягають до вас рукою і благають вас визволити їх з фараонського ляцького ярма. Душі замордованих ляхами благають про пімсту за їх кров та муки. Але не зважуйтесь підняти убийницької руки на його милость - короля! Ми вагаємо проти панів, наших гнобителів, котрі направили його проти нас«.

Було се в серпні на передодні латинської Першої Богородиці. Король перевіз ся через річку до костела, слухав службу Божу й запричастивсь. Ксьондзи висповідали загалом військо. Король сказав до війська промову. Як він скінчив свою промову, один пан прибіг і оповістив, що бачив недалечко татарський загін. Короля се дуже стурбувало.

В неділю вранці Поляки начали переходити по двох мостах, що впереддень були зроблені на швидку руку на річці. Мости були вузькі. Військо розтяглось. Козаки з ліса бачили усе дочиста. Сам Хмельницький виліз на високе дерево і кмітив по мостах за усім. Поляки не хапались переходити. Пани, перейшли через міст, ще й посідали обідати. Було се вже опів-дні саме на половині переходу війська.

Коли саме в той час татари вискочили з ліса і напали на задню половину війська. В Зборові українські міщани задзвонили в дзвони, бо були в змові з козаками; козаки й татари по обидва боки річки несподівано напали на польське військо, з страшним гуком та галасом. Слуги з переляку повтікали і покидали вози на мосту, так що Полякам не можно було рушитись, щоб перехопитись через мости і скупитись до купи. На дворі була мрака, слота і туман. Почалась страшна різанина. Шляхтичі падали як скошена трава; кінне військо почало утікати. Піхоту козаки шаткували, як капусту. Король з обозом стояв одалік і посилав із свого війська загони на підмогу. Але козаки вилущили їх один по одному; цілі полки шляхти були вирубані в пень. Загинуло й богато панів значних православної віри.

Поклали свої голови й цілі полки православної галицько - української львівської і перемиської шляхти, котра в купі з ворогами билась проти своєї України! На пів милі все поле і болотяні луки та мочарі були засіяні панським трупом. Кров текла ріками; одних панів, окрім

слуг та челядників, полягло пять тисяч, ввесь скарб, всі гармати і вози забрали козаки і татари.

Побивши одну половину війська, козаки кинулись на другу. Друга половина польського війська вже перейшла через річку, поломала мости і стала в лави. Але Хмельницький ще переднійше післав за річку татар. Не встигли Поляки оглянутись, а на них налетіли татари і вдарили з одного боку. Густими лавами з диким криком кинулись на них татари, а за ними з ліса посипались козаки. Тричі піддавалось польське військо і тричі виправлялось. Був дощ: уже давно задощилось то через те стояв туман. Татари кинулись у середину польського війська змішали його так, що непритомні Поляки били один одного. Не встояли Поляки і почали втікати. Король надлетів з свого обоза конем насупроти них, махав шаблею, сам хапав за уздечки і повертав назад, вмовляв та кричав, що вбє всоєю власною рукою того, хто наважить ся втікати; але те нічого не помагало. Татари лїзли сліпцем, настирливо, ніби їм хто очі повиколював. Поляки подались назад, і тілько смерком перестали битись.

10. Хмельницький помилував польського короля.

Настала темна ніч. Страшна та неприємна була та ніч і для Поляків. Всї з переляку не знали, що діяти. Король і старшина сидячи на конях зїхались на раду.

»Ми пропали«! — заголосила старшина, — »У Хмельницького певно буде до сто тисяч самих козаків. Нам треба спасти хоч самого короля«!

»Я вмру от тутечки, а не піду з стану!« — промовив король.

Король звелів робити окопи, щоб досвіта окопатись валами. Поляки взялись до окопів. Коли се пішла чутка між жовнірами, що король хоче покинути військо.

»Се нас хочуть зрадити та покинути на заріз козакам та татарам«! — крикнули непомірковані пани Поляки і покидали заступи. Оден Литвин розказував, що вже короля нема в стані.

А король тілько що приліг на землю, щоб хоч трохи відпочити. Тілько що він почав дрімати, перед ним стояв польський ксьондз і розповідав, що між військом уже пішла недобра чутка, ніби короля вже нема в обозі.

»Коня«! — крикнув король: »Я сам поїду поміж лавами війська і докажу, що я й думки не маю втікати«.

[illegible] коня. Король сів на него; перед ним несли палаючі смолки, смолоскипи.

»Ось, ось я! ваш король! схаменіть ся! не втікайте! не кидайте мене! Я вас не покину«!

У короля крапали по щоках сльози. Всі Поляки ущухли, заспокоїлись і знов взялись за лопати та заступи.

Стало розвиднюватись. Король поставив військо на битву. Зійшло сонце. Татари вдарили на те місце, де не було окопів. Хмельницький

Юрій V.
Король Великої Британії.

Николай II.
Цар Росиї.

Ремон Пункаре
Президент Франциї.

Віктор Емануїл III.
Король Італії.

Альберт.
Король Бельґії.

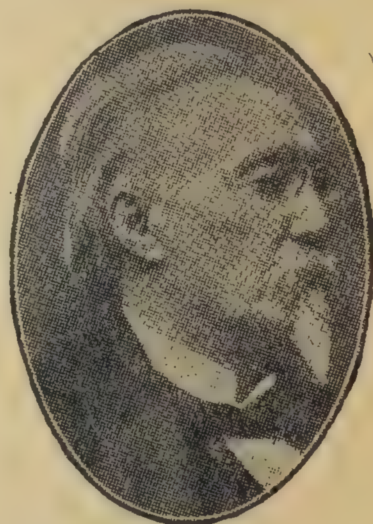

Мануїл де Аріяґа.
Президент Портуґалії.

Петро.
Король Сербії.

Вільгельм II.
Цісар Німеччини.

Кароль.
Цісар Австриї.

Могамед V.
Султан Турциї.

Альфонс XIII.
Король Ішпанії.

Константин.
Король Греції.

Гакон VII.
Король Норвеґії.

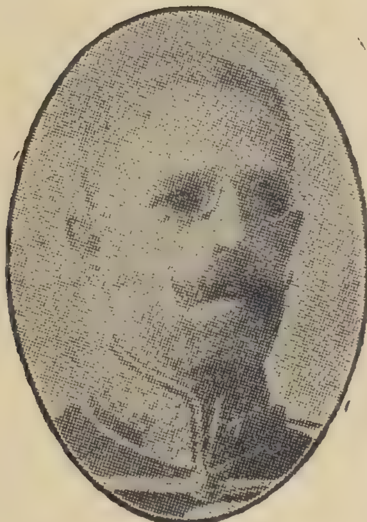

Ґустав V.
Король Швеції.

Християн X.
Король Данії.

Вільгельміна
Королева Нідерляндії.

Вилсон.
Президент Злуч. Держав.

розділив козаків на дві части: одна вдарила на короля, а друга на місто. Король казав оповістити козакам, що він відбирає гетьманство від Хмельницького, а хто принесе йому Хмельницького голову, тому він заплатить десять тисяч талярів. Козаки само по собі глузували з того оповістіння. Міщани задзвонили в дзвони, закидали рови хворостом та хмизом і показали козакам дорогу до міста; козаки взяли церкву, що стояла з краю в місті, встягли на неї гармати і звідтіль смалили в польській стан. А тим часом Хмельницький кинув ся на окопи. Вже на окопах стояла козацька коругва. Як хвиля води, козаки шубовснули в польський стан.

»Ради Бога, спасайте мене й Польщу«! — кричав король до Поляків. Непритомні поляки пани стовпились з короговами навкруги, щоб його захистити, щоб часом козаки не взяли його в полон у неволю. Козаки розбили королівську варту і доскочили до самого короля.

»Згода«! — крикнув Хмельницький до козаків і казав спинитись і перестати битись з Поляками. Битва стихла і спинилась... Козаки відступили від короля. Хмельницькому не бажалось і не хотілось, щоб християнський король пішов у неволю в Крим до бісурманів. Хан кримський нахваляв ся, що візьме живцем короля в полон, і само по собі, й не помилував би його. Козаки відступили від польського ст·

Після того до польського стану приїхав татарин і привіз королеви один лист від хана, а другий від Хмельницького. І хан і Хмельницький писали до короля, що вони хочуть почати з Поляками переговори про умову на згоду. Король згодив ся на се. Опівдні ниїхав з козацького стану трубач і засюрмив тричі, подаючи звістку, що там уже ждуть польських післанців для розмови. Король післав послів, переднійше за все говорили з татарськими послами. Татари жадали, щоб Поляки заплатили їм ще давно залеглу данину двісті тисяч золотих, а потім, щоб згодились платити їм що року десять тисяч золотих, і щоб кроль вернув давні вольности козакам.

Хмельницький написав знов свої постанови для згоди та мира і післав з ними двох полковників. Полковники прийшли в пишний королівський намет і поклали перед ногами короля лист Хмельницького. Хмельницький домагав ся повної »амнестії« себ то, щоб простили козаків за повстання, нікого не потягли на будлї яку кару та одвічальність, щоб козакам вернули їх давні вольности, щоб реєстрового війська було сорок тисяч, і щоб король віддїлив для козаків границю, куди польське військо навіть не малоб права вступати; щоб на Україні не було унії, жидів і католицьких ченців єзуїтів, щоб київський митрополит мав однакове право з варшавським і сидїв у варшавськім сеймі поруч з ним, щоб у Київі, окрім шкіл українських, не могло бути нїяких инших польських, щоб на Україні воєводами, старостами й иншими урядниками були тілько значні родовиті Українці а не Поляки, і щоб Чигиринське староство було записане по вік на дохід гетьманської козацької булави, як засад на гетьманське прожиття.

Прочитавши ті постанови, Поляки почали принькати приском від злости, що козаки, польські піддані, хочуть з ними годитись, мов незалежні від Польщі, самостійні. Але ніде було дітись: їм хотілось мерщій вернутись до дому, до господи. Король згодив ся на ті постанови, умови, й сей мир через те й зоветь ся зборівським миром. Королівська і панська ласка була не велика: козаки відвоювали собі від Поляків ті давні свої вольности, що вони мали ще з давних-давен. Хмельницький присягнув на вірність і підданство королеви і, впавши на одно коліно перед королем, поцілував його в руку' очевидячки тоді ще в його не було думки відривати України від Польщі.

11. Побідний вїзд Хмельницького у Київ.

Другого дня Поляки і козаки розійшли ся: король з військом пішов до Львова, Хмельницький і хан пішли до Збаража. Так скінчила ся війна під Зборовом. Богато було пролито української і польської крови, а Хмельницький мало придбав добра для України. А був саме добрий час для козаків і для України, та Хмельницький не дійшов до самого кінця. Він добре провчив польських панів, але пожалкував польського короля, того короля, котрий, уже був відняв від него гетьманство і поклав ціну за його голову, оцінивши її недорого; того короля що встоював за польських панів і за Польщу, а не за козаків, за український народ і за православну віру. То був добрий, щасливий час для України, який рідко трапляв ся для неї, побитої лихою долею та злиднями. Хмельницький міг взяти в полон та неволю короля, котрий був уже в козацьких руках, він міг зовсім відбитись від Польщі, відірвати Україну від неї і зробити її незалежною й самостійною. Та Хмельницький не хотів іти так далеко. Він присягав і кланяв ся тому, кого переміг і побідив тоді, як йому поклонились до землї побиті вороги України. І Хмельницький знов поклав Україну в домовину на довгий час, звідкіль вона була вигулькнула на світ Божий під Збаражем та під Зборовом. Хмельницькому на віщось був потрібний король, хоч він уже обходив ся без него. а той король для України був так потрібний, як торішній сніг. Богдан тоді ще не мав на думці відривати Україну та Білу - Русь від Польщі.

Вернувшись під Збараж, Хмельницький оповістив голодним Полякам про Зборівський мир. Як би вони посиділи ще три дні, то булиб повмирали від голоду. Їх випустили з окопів. Блїді, замлїлі, худі, змарнілі, аж страшні, повиходили Поляки, буцїм живі мерці, з своїх нор. Вони йшли і валились від вітру, один вів другого попід руку. В кого був кінь, той держав ся за кінський хвіст. Всї радісно кинулись на хлїб та чисту воду... Хмельницький дав їм королївський лист, щоб вони заплатили своїми грішми татарам сто тисяч талярів. Палкий та непомірковании Вишневецький почав змагатись, кричати, лаятись, та сварились, але мусів витягти гроші з кишені і віддати татарам. Татари пішли в Крим, набравши вволю польського добра.

Хмельницький з великою славою вернув ся на Україну. В кождім містечку, де він ішов, дзвонили в дзвони, люди виходили йому на зустріч з хлїбом, сіллю та образами. Незабаром потім Хмельницький віхав пишно в Київ. Лежачи ниць перед образом в Київі, Хмельницький заливав ся сльозами:

»Радійте, брати!« — промовляв Хмельницький, — »українська сила переважила й перемогла польську. Тепер цілий світ знати-ме, що то козаки«!

»Та не буде краще, та не буде лучше, як у нас на Вкраїнї; бо не має ляха, не буде ізміни«, — виспівував тодї нарід думи про Богдана по всїх усюдах. І то був справдї лїпший рік для України, рік визволїння народа від панщини, від ляхів, від жидів.

З Київа Богдан поїхав до дому, До Чигирина і почав жити дуже пишно. Він тодї мав стілько добра і гроший, скілько буває в царів та королів. Чигиринський полк і три тисячі нанятих татар завжди стояли сторожею на варті коло його двору...

Борба під Сокалем.

САМОТОКИ ПРИ ВІЙСКУ.

Давнійше уживано самотоків при війску для скорого пересила- ня вістий; були звичайні ,як їх мо- жна бачити по більших і наших мі стах. Тепер має ся вже опанцере- ні сталевою бляхою на 6 мм. і у- зброєні, як се видно на росийськім та німецькім самотоку. Самотоки заведено при війску в Австриї, Ан глії, Франциї, Німеччині,Росиї і А мериці. — Скорість їх буває вели-

ка. Приміром російського 50 км. то є 6 миль на годину а може їхати 600 км. без нового наповнюваня бензиною. Маленька арматка, що видно в горі, викидає 500 стрілів на мінуту. Може помістити 5 люда і 5000 патронів; коштує 80 тисяч франків. — Французький їде 30 км. на годину і то зелізничим то- ром.

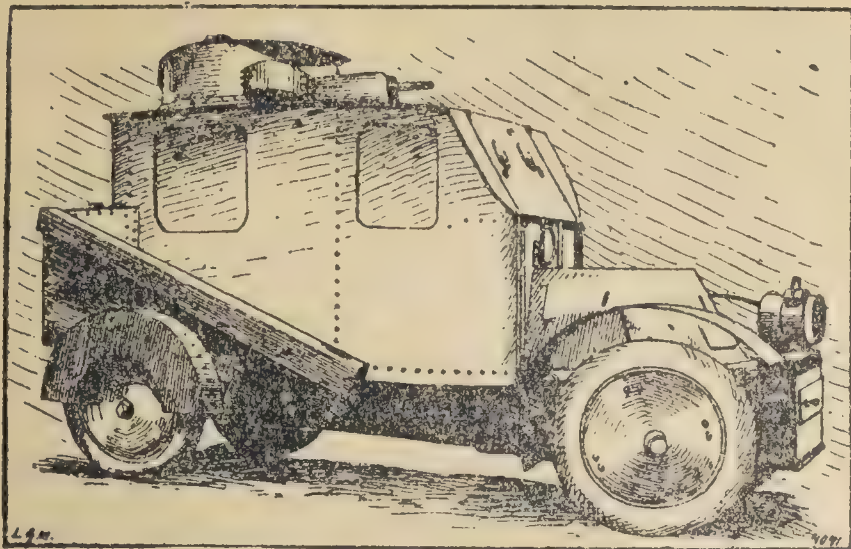

Военний самоток італійський.

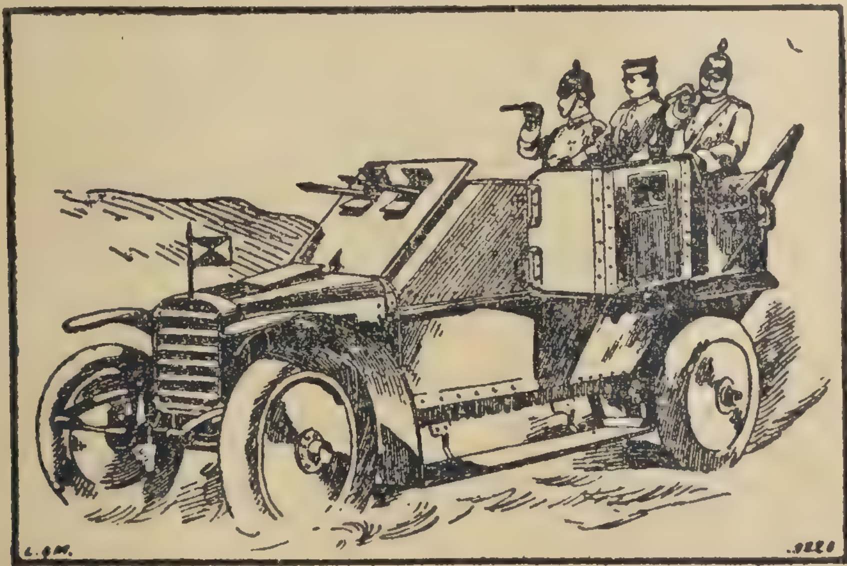

Военний самоток німецький.

IRLANDE
Dublin
Gde BRETAGNE
Londres
MER DU NORD
DANEMARK
NORVÈGE
Kristiania
SUÈDE
Stockholm
Copenhague
MER BALTIQUE
Pétrograd
Riga
PROV. BALTIQUES
Moscou
Volga
Amsterdam
PAYS-BAS
Bruxelles
BELGIQUE
Hambourg
Berlin
ALLEMAGNE
Varsovie
POLOGNE
Dresde
Breslau
Prague
Cracovie
Paris
Loire
FRANCE
Berne
SUISSE
Vienne
AUTRICHE
HONGRIE
Budapest
Trieste
RUSSIE
UKRAINE
Dniepr
Donetz
Don
MER CASPIENNE
ESPAGNE
Po
ITALIE
MER ADRIATIQUE
Belgrade
Danube
ROUMANIE
Bukarest
Nich
Sofia
BULGARIE
SERBIE
MONTÉNÉGRO
Cettinje
Durazzo
ALBANIE
GRÈCE
Salonique
Constantinople
MER NOIRE
Iles Baléares
Corse
Rome
Sardaigne
Sicile
Athènes
Smyrne
Adana
Mossoul
Téhéran
PERSE
Bagdad
Bassora
Koveit
EMPIRE OTTOMAN
Euphrate
ALGÉRIE
TUNISIE
MER MÉDITERRANÉE
Crète
Chypre
LIBYE

ЯК ВИГЛЯДАТИ МЕ ЕВРОПА ПО ВІЙНІ?

Як побідить Німеччина, то Европа, як впевняють осередні держави. повинна так виглядати: Німеччина з Австро - Угорщиною приступлять до економічної злуки. Желїзний шлях получить Берлїн з Перським за ливом через Константинополь - Баґдад з відногами на Триєст і Сотунь, що мають послужити центральним державам як орудіє в заволодіню близьким і дальшим сходом. Держави Скандинавські, Голяндія, Бельґія, німецька часть Швайцарії, Польща і Україна малиб оставати під контролею осередних держав.

Наколи побідили-би аліянти, бажали-б, що найменче, аби осередні держави звернули всї землї, що забрали в часї війни, крім того мали-б віддати всї землї заселені Славянами, Французами, Румунами і Італійцями. Туреччина малаб усунути ся зовсім з Европи і зречи ся Арменії. Само собою, осередні держави мали-б заплатити кошта воєнні.

Та яка-б з воюючих сторін не побідила то Европа, як влучно представляє повисший образець, виглядати ме, як оден великий цвинтар.

....І много вдів та сиріт тинятись-ме голодних по зруйнованій Европі.

Гармати, моздїри і гавбицї.

Добре то казали стародавні Римляни, що чоловік чоловікови вовком. Навіть найлютїйший зьвір не так страшний для чоловіка, як другий чоловік в своїй лютости. Люди самі себе найбільше і найстрашнїйше нищать. На ніяких, хоч би й найдикших зьвірів, не придумано так богато і так страшного оружя як на людий. Шаблї і баґнети, карабіни і револьвери, канони, гавбицї і моздїри та мітралєзи, бомби, ґранати і шрапнелї, підземні і підводні міни — то все прилади, видумані на те, щоби як найбільше людий і як найборше висилати на тамтой сьвіт; а війна то найобильнїйше жниво для свахи - костомахи. Навіть і найстрашнїйша пошесть не нищить відразу тілько людського житя, що одна велика битва. А що на те порадити? Так було, так є і так буде, бо зьвірська натура завсїди відзиваєть ся в чоловіцї; хоч би один і си

42 цм. канона нїмецька.

дів тихо, то друигй його зачіпає і змушує боронити ся. Лиш тота обо рона оправдує війну, а задачею культури і цивілїзації, задачею глубо кої і всесторонної просьвіти народної є довести до того, щоби тота обора як найрідше була потрібна. Але до оборони треба бути здібним і готовим і сим оправдують в теперішних часах ті величезні видатки держав, які ідуть на приготовленє збройної сили. В теперішну пору, коли найстрашнійша в історії війна пожирає грубі міліони, не від річи буде пізнати близше, чим люде воюють.

Зі всего оружя то найстрашнійші всілякого рода гармати, а в те перішній европейській війні прийшли вони до такої слави і значіня, що від тепер будуть у всіх будучих війнах грати найважнійшу ролю. Тому то й хочемо тут насамперед про них дещо сказати.

Як виглядає гармата або канона, се нинї певно кождий знає, хоч би лиш з образків; але далеко меньше звісно, з чого і як її роблять і чим відріжняють ся від себе всілякі роди гармат. Гармати настали з тої пори, коли видумано стрільний порох; їх стали уживати замісць давних машин до метаня каміня на міста підчас облоги. У віденьськім арсеналї стоїть ще нинї величезний моздір, здобутий на Турках, в ко трім може вигідно сидіти пять хлопців. Він зроблений з множества желїзних штаб, широких може на долоню, а уложених так як клепки в бочці. Се була також неабияка штука скувати всї ті штаби так, аби з них зробив ся моздір; а щоби вони ще лїпше держали ся, постягано їх зелїзними обручами. На дно того моздїра сипали певно може чверт ку або й більше пороху, а на то цїлу фіру або й більше каміня і так стріляли. Були також гармати, з котрих стріляно камінними кулями, що важили по 7 сотнарів. Роблено також вузкі а довгі гармати з дере ва в той спосіб, що розколювано грубе дерево на половину, видовбу вано в кождій полвинї круглий жлїбець, вибивано його бляхою, скла-дано обі половини до купи і збивано їх зелїзними обручами. Около 1400 р. настали бронзові, відливані гармати; їх відливали дзвонарі. Ті гармати роблено на взорець давнїйших деревляних і вони були дуже довгі; длятого називано їх також змиями.

Матеріял, з якого тепер роблять гармати, то сталь і твердий бронз. Сталь, уживана до робленя гармат, мусить бути незвичайно чи ста, одностайна і тверда. Той рід сталї видумав анґлїйський годинни кар Гунтсмен в Шеффільдї, котрий робив з неї пружини до годинни-ків; але на великі розміри став її виробляти аж Фридрих Крупп в Ес-сен в Німеччинї. Той рід сталї виробляють в той спосіб, що насампе-ред топлять найлїпшу руду і роблять з неї зелїзо; се зелїзо ще раз пе ретоплюють і роблять з него сталь в печи і коване зелїзо. Зроблену сталь і штаби кованого зелїза рубають на куснї, мішають з обох від-повідну скількість і перетоплюють в тиґлях (посудинах з глини і ґрафі-ту) на инший рід сталї. В однім такім тиґли можна стопити що най-більше лиш 40 кільоґрамів сталї; щобиж мати таку руду, яка потрібна на зробленє гармати, треба топити матеріял в кількох тиґлях. До то го ще треба матеріял перетоплювати по кілька разів і уважати добре на те, щоби в кождім тиґли була однакова маса. Готовий матеріял ви

ливають відтак до подовгастих зелізних форм і тоді так зроблена сталь називаєть ся тиґлевою. Крупп в Ессені виливає груди тиґлевої сталї, що важать по 85.000 кільоґрамів і на виробі сеї сталї основуєть ся головна слава тої фабрики. Тиґлеву сталь беруть ще під молот, аж викувана тиґлева сталь дає найліпший матеріял на гармати і з него виконують ріжні части гармати; ту часть гармати, що має творити середину і в котрій має бути виверчене дуло, виконують масивно і при тім надають їй форму, обручі, що приходять зверха, виковують окремо. З того рода сталї також ріжні части парових машин до вибиваня гроший, пружини, та всілякі инші знаряди.

Коли вже форма гармати вилита і викувана, вертять в нїй діру або т. зв. дуло, котре може бути або зовсїм гладке або має реберця (ґвінти), а між ними жолібцї або т.зв. проводи. Гармати з гладким дулом звуть ся гладкими, а з проводами в серединї — проводовими. Кулї, призначені до проводових пушок, не є гладкі, лиш мають реберця або т. зв. крильця (елєти, від французького слова aile), котрі всуваають ся в проводи. На що-ж проводи в канонах і крильця на кулях? Давнїйше, коли гармати були в серединї гладкі, а кулї круглі, сила вистрілу була за слаба, бо ґази, які робили ся з пороху, вилїтали отворами межи кулею а стінами гармати і не перли з цїлою силою лиш на кулю; а куля знов, вилетївши з дула, не держала ся рівно своєї дороги; длятого і трудно було поцїлити і куля не била з такою силою, як повинна, відповідно до скількости пороху, В проводних пушках є вже инакше. Кулї бувають тепер подогасті і обведені верствою мішанини цинку і цини, т. зв. плащем, котрий підчас вистрілу пристає сильнїйше до стін і не пускає ґазів, а ті тодї тиснуть з повною силою на дно кулї. Проводи в пушках бувають заточковато закривлені (нїби так як шруба). Коли куля перетискаєть ся ними підчас вистрілу, крутить ся в проводах нїби шруба, а вилїтаючи з дула, шрубуєть ся дальше у воздусї і держить ся через те рівнїйше своєї дороги, отже можна нею тим певнїйше поцїлити.

Проводові пушки і подовгасті кулї з крильцями настали около половини 19. столїтя і се був уже значний поступ в улїпшеню сего оружя. Але була ще та недогода, що місце на порох в гарматї було таксамо широке як і дуло, отже не можна було надати кулї більшої сили. Щоби й сьому зарадити, придумано набивати гармати з заду. Зроблено такий замок, котрий даєть ся легко отвирати і дуже щільно замикати, а в наслїдок того можна вже було місце на порох зробити трохи більше. В найновійших часах перестали вже уживати куль з крильцями з олова або якоїсь иншої мішанини, а замісць того уживають куль з мідяними обручками на долїшнім кінци і опушкою під ґорішним кінцем, котра, припираючи щільно до стін гармати, не пускає ґазів. Ті обручки і опушку (мимоходом сказавши, слово се не має нїчого спільного з пушкою; воно походить від »опухати« і означає: на чімсь грубше видуте, нїби опухле місце).

Величина гармат буває всіляка і означуєть ся після калїбрів. Калїбром називаєть ся промір дула. Коли дуло якоїсь гармати має н. пр.

8 центиметрів в промірі, то кажемо, що то пушка калїбру 8 центиметрів. Тойсам калїбер мусять мати очевидно і кулї. Довгота гармати числить ся також на калїбри, але так коли н. пр. кажемо, що якась

Ґранат 45 цм. калїбру, а коло нього меньший 30.5 цм калїбру.

гармата 30.5 цт. калїбру має 40 калїбрів довготи, то значить, що вона є 40 разів по 30.5 цм. довга, або має не меньше лиш звиш 12 метрів довготи. Як би таку гармату наставити відповідно до гори і вистрілити, то куля в неї, що важить 350 кільоґрамів, перелетїлаб через найвисшу на сьвітї гору Ґаврізанкар в гімаляйських горах в Азії, високу на 8.840 мотрів. Із сего вже можна звіркувати, що за сила в такій гарматї. А такими гарматами узброєні по найбільшій части воєннї кораблї. Найбільшими гарматами, яких у теперішній війнї уживають на суші, є звісні нїмецькі 42-центиметрові моздїри.

В Австро - Угорщинї роблять пушки з т. зв. твердого або сталевого бронзу. Є то мішанина міди з 8% цини. Бронз не так добрий як сталь, бо бронзові гармати випалюють ся борзо в серединї, особливо від теперішного бездимного пороху і через те не можна ними добре цїляти; але вони о стільки лїпші, що дешевші, бо можна і старий матеріял на них переробляти і не треба давати робити за границю. В австрійсько - угорській монархії роблять гармати у віденськім арсеналї і у фабрицї Скоди в Пільзнї (Чехія). Насамперед розтоплюють бронз і виливають в зелїзні форми, котрі мають валок в серединї. З форми виходить гармата вже з готовим дулом і не треба його вертїти; але її треба ще зверха і в серединї обробити. Після способу, який приду-

мав австрійський ґенерал Ухаціюс, вганяють у вилиту гармату за помочию гідравлїчної праси сталевий толок, котрий розширює дуло, а рівночасно і стискає його стїни так, що вони стають твердші і елястичнійші. Тим способом вже у вилитій гарматї робить ся твердий бронз. Того рода гармати є по сталевих найлїпші.

Як канона є призначена до стріляня поземо, так моздїр служить до стріляня в гору в тій цїли, щоби куля била з гори. Моздїр є значно коротший, зате ширший. Він має в сподї місце »комору«, на порох, а понад тим місцем розходить ся значно ширше, так що отвір над коморою виглядає як би кітлик; аж від того кітлика виходить дуло, котрим біжить куля. Коли дуло в довгих канонах має по 18, а в коротких по 12 калїбрів, то в моздїрах має лиш по 3 калїбри довготи.

Середину межи канонами а моздїрами займають гавбицї; вони зверха виглядають як короткі канони, а в серединї мають дуло так зроблене як моздїр, значить, мають вузшу комору на порох на самім сподї, а ширше місце понад коморою на кулю. Моздїр стріляє високим стрімким каблуком, а гавбиця низким (плоским і розтягненим) або й високим. З моздїрів і гавбиць стріляють головно ґранатами.

□□□□□□□□□□□□

Стрільні і вибухові творива.

В давних часах люди не знали таких всїляких творив, що можуть розсаджувати в однїй хвили і найтвердші скали, а коли й придумували якісь, то хиба лиш на те, щоби нищити ворога. Стародавні Візантійці робили якийсь т. зв. грецький огонь, здаєсь якусь мішанину сїрки, живицї й инших творив, котру кидали на кораблї ворога і палили їх. Який же великий поступ від того часу аж до нинї! Нинї знаємо вже такі творива вибухові, котрі мають страшенну силу, а деякі роди пороху кидають кулями дальше нїж на милю. А мимо того люди все ще не перестають видумувати щораз то сильнїйших і страшнїйших творив вибухових. Але бо нинї й ужиток тих творив має далеко більше значінє нїж чисто воєнне і хоч вони з одної сторони можуть наробити богато лиха, роблять з другої сторони й богато добра. Силою вибухових творив проверчують нинї гори і роблять тунелї на зелїзницї, добувають із землї камінний уголь та всїляку руду, розсаджують підводні скали, небезпечні для плавби, і т. п.

Найдавнїйшим творивом вибуховим є т. зв. чорний порох до стріляня, званий також коротко чорним порохом; є то чисто механїчна мішанина : 75 частий (на сто) салїтри, 12 частий сїрки і 13 частий угля з липового дерева або лїщини. Ті матеріяли розтирають на мілкий порох, мішають добре разом і замішують з водою на густе тїсто, котре відтак або розвалковують за помочию відповідних валків або розправовують за помочию так зв. гідравлїчних прас. Зроблену так масу »зернують«, значить, перепускають через відповідні до того сита, щоби з неї поробили ся дрібонькі зеренця. Гранчастий або т. зв. призматичний порох, важний для гармат, роблять в той спосіб, що вохке ще

порохове тїсто втискають у форму, що має гранчасті ямочки, подібні як в щільнику, який роблять пчоли з воску. Від того, як великі зерна та які складові части пороху і кілько в нїм тих частий, зависить скорість гореня і вибухова сила пороху. Давнїйше мав чорний порох велике значінє, тепер його вже щораз меньше уживають; до військових карабінів і до розсаджуваня скал в копальнях вже його таки зовсім не уживають.

Підчас коли чорний порох складаєть ся лиш з мінеральних частий, то новійші стрільні і вибухові творива складають ся з творив ростинних. Перше місце займає тут стрільна бавовна, котру роблять в той спосіб, що чисту бавовну (не вату) мочать в міцнім салїтровім квасї і в квасї сїрковім, відтак полочуть добре у водї і сушать. Так зроблена стрільна бавовна виглядає зовсім як звичайна вата, але скоро її чимсь притовчи або добре вдарити по нїй, то вона вибухає з такою силою, що сила її вибуху є більше нїж чотири рази сильнїйша від сили вибуху чорного пороху. Стрільна бавовна не надаєть ся добре до стріляня, бо могла би розсадити цївку рушниці; зате має вона велике значінє яко твориво вибухове до розсаджуваня чогось. До того уживають її в станї дуже стисненім. Такою стисненою стрільною бавовною наповняють підводні міни і торпеди. Вона має також дуже велике значінє для робленя т. зв. »бездимного« а поправдї »малодимного« пороху, про котрий буде пізнїйше бесїда.

Иншим, великого значіня творивом вибуховим є квас пікріновий, котрий робить ся з карболевого квасу при помочи квасу салїтрового з квасом сїрковим. Квасу пікрінового уживано давнїйше до крашеня на жовто, але він небезпечний і троячий, то тепер його до того не уживають. Тим більше значінє має він яко твориво вибухове, бо сильно розігрітий або підпалений вибухає і розсаджує з незвичайною силою. Ще більшу силу вибухову мають т. зв. пікрати або сполученя квасу пікрінового з металями. Довгий час бояли ся уживати того квасу, але тепер переконали ся, що він стоплений не є так небезпечний і можна його легко перевозити, бо вибухає аж тодї, коли його підпалити за помочию капслї, але тодї вибухає і розриває все страшенно. У війську уживають стопленого квасу пікрінового до наповнюваня ґранатів З квасу пікрінового роблять Французи дуже сильне твориво вибухове, зване мелїнїтом, котрого виріб держать в тайнї. В Анґлїї виробляють з пікрінового квасу т. зв. лїддіт — назва пійшла від міста Лїд, де се твориво виробляють — в той спосіб, що клїтиво (целлюльозу), напущене квасом салїтровим, розпускають в етері і в тім розпуску мачають зерна квасу пікрінового а відтак сушать; коли етер випарує, зерна вкривають ся тонесенькою плївочкою з того клїтива.

До важних творив вибухових належить дальше нїтроґлїцерина, т. є. мішанина квасу салїтрового з ґлїцериною. Квас салїтровий або азотний, званий також з нїмецька »шайдвасером«, роблять із салїтри, а ґлїцерина то густий, чистий як вода олїй, котрий відходить при фабрикації мила. Коли якусь точно означену скількість ґлїцерини змішати з відповідною скількостию квасу салїтрового, то зробить ся страш

ко вибухаюче твориво »нітроґліцерина«, котру винайшов шведський хемік Альфред Нобель (†1896). Нітроґліцерина виглядає як густий олій і длятого називано її також вибуховим олієм Нобля. Вона вибухає ще сильнійше і скорше ніж квас пікріновий, а длятого, що вже через само сильнійше потрясене може легко вибухнути, є дуже небезпечна і трудно її перевозити. Отже придумано спосіб, аби нітроґліцерину зробити меньше небезпечною. В тій цїли виробляють окремий рід дуже мілкого піску, званий »ґуром«, котрий втягає в себе нітроґліцерину і так робить ся вибухаюча маса звана »ґуровим динамітом«, або коротко лиш динамітом. Замісць ґуру уживають також трачиня, ґрису, житної муки і т. п. і длятого маємо всілякі роди динаміту. Щоби динаміт не засильно вибухав, уживають умисно такої домішки, котра ослаблює силу вибухову. Колиж потрібно, щоби динаміт дуже сильно вибухав, то уживають до него за домішку якесь инше твориво вибухове, іменно стрільну бавовну, котра змішана з нітроґліцериною дає дуже небезпечне твориво вибухове т. зв. вибухову желятину.

Замісць давного т. зв. чорного пороху, котрий робить дуже богато диму і з одної сторони засланяє ціль, до котрої стріляєть ся, а з другої сторони зраджує противникови дуже легко силу розміщеного в якімсь місци війська, зачали в найновійших часах уживати т. зв. »бездимного» або ліпше сказавши, »малодимного« пороху. Той порох має щей то до себе, що жене кулю з незвичайною скоростию, через що вона не летить значно вигнутим, лиш дуже витягненим каблуком, зближеним до простої лінії, через що той, хто стріляє, може лекше поцілити предмет, до котрого стріляє. Бездимний порох може бути троякого рода: порох із стрільної бавовни, порох нітроґліцериновий і порох пікратовий. Порох із стрільної бавовни робить ся в той спосіб, що стрільну бавовну добре розмелюють, а відтак мочать в етері оцтовім, або в мішанинї спіритусу й етеру. Тодї зробить ся гижковата (желятиновата) маса, котру розвалковують на тонесенькі, прозорі плиточки, а коли висхне, розкравують на малесенькі чотирогранні або круглаві кусники. Порох нітроґліцериновий роблять з нітроґліцерини, змішаної зі стрільною бавовною, моченою в етері; тоту масу розвалковують і роблять з неї малесенькі граночки. Такий граночковатий бездимний порох звуть баллїстітом. Наконець пікратовий порох роблять п пікрінового квасу, змішаного з поташом або амоняком і салітрою. Та й сю масу розвалковують, а відтак роблять з неї відразу зеренцє або ще перетоплюють і аж тодї зернують.

На конець треба згадати про японське твориво вибухове, зване шімозе, котре в російсько - японській війнї віддало Японцям велику прислугу. Вони наповняли ним свої гранати.

Підчас теперішної війни воєнна хемія станула дуже високо. Німецькі і француські хеміки придумали цїлий ряд нових вибухових творив, які щодо своєї сили перейшли всі дотеперішні. Всі ті нові винаходи дотичні військові власти держать у великій тайнї.

—0—

Стрільна: Ґранати і шрапнелї.

Під конець 18. столїтя побіч повних куль стали уживати дуплавих значить, виливаних так, що вони в серединї мали порожне місце. Кулї, котрими стріляно з моздїрів, називано бомбами, а ті, котрими стріляно з гавбиць, називано ґранатами; одні і другі виливано з зелїза. Були також такі кулї, що мали в горі коробку з множеством малих куль, котрі зараз по вистрілї розлїтали ся, а такі кулї названо картачами. Дуплаві кулї роблено на те, щоби вони, розскакуючись на куснї, тим більше убивали або калїчили людий. В тій цїли мали вони отвір, крізь котрий можна було насипати пороху; отвір затикано деревляною руркою, котра служила за пальник. Повних куль при гарматах тепер майже зовсїм не уживають. Та й нема вже давних круглих куль, лиш подовгасті, і длятого стратили вони свою давну назву, а тепер можна би їх хиба назвати стрільнами (стрільно, наголос на послїднім складї).

Нинї уживаєть ся головно два роди таких подовгастих стрілен а то: ґранати і шрапнелї. Ґранатів є чотири роди: 1) такі ґранати, що мають убивати і калїчити військо; вони мусять розскакувати ся на богато куснїв, що зависить знова від рода пороху, зглядно вибухового творива. 2) Ґранати, уживані головно до розбиваня будівель. 3) Ґранати, котрі мають пробивати сталеві панцирі на кораблях. 4) Ґранати до підпалюваня. Ґранати першого рода мають подвійні стїнки, поділені вже наперед; їх ядро складаєть ся з кількох або й кільканайцятьох обручок, котрі розриває вибухова маса, що містить ся в серединї ґранату, в тій хвили, коли ґранат вдарить о тверду землю або в якийсь твердий предмет. Ґранати першого і другого рода дістають дуже сильний набій і длятого розсипають куснї довкола себе на всї боки. До запалюваня набою служить окремий прилад, котрий запалює набій тодї, коли ґранат вдарить об щось твердого. Ґранатів третого рода (як 45 цм. калїбру) уживають до розбиваня панцирів на кораблях. Давнїйші повні стрільна лиш пробивали панцирі, а теперішні ґранати, коли їх пробивають, вибухають рівночасно і розривають їх.

Страшнїйші в бою від ґранатів є шрапнелї, бо ґранат, коли трісне у воздусї, розсипле свої куснї лиш на малім просторі, а коли впаде на мягку землю, то нераз і зовсїм не вибухне; а шрапнель сипле кулї вже в тій хвили, коли летить, і засипає дуже велике місце. Шрапнель летить, а довкола него видко малу хмару диму; се знак, що за маленьку хвилинку зачне сипати кулями. Військо тодї, о скільки се можливе, ховаєть ся в пороблені до того окопи.

Ілюстрація на слїд. стор. показує нам, як шрапнель (А) сипле кулї і місце (б), яке він ними засипає; ґранат (В) засипає лиш мале місце (а) але вицїлений добре може убивати людий і в окопах.

Шрапнелї видумав анґлїйський полковник Шрапнель і від него пійшла назва тих стрілен. Як вони виглядають в серединї, се видно з поміщеної ілюстрації.

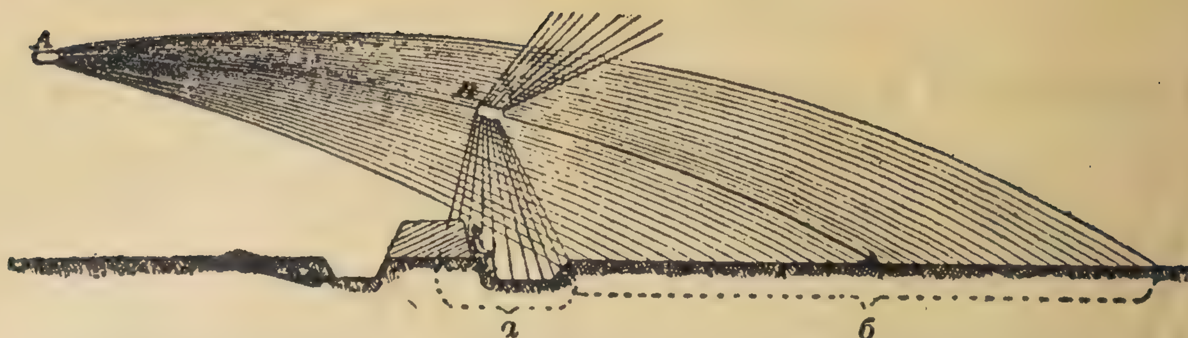

Як летить і сипле шрапнель А, а як ґранат В.

Уладженє шрапнелїв може бути всїляке. Куль до шрапнелїв ужива ють по найбільшій части такої величини як до карабінів (але круглих) і їх заливають в шрапнелях розтопленою сіркою. Полева артилє

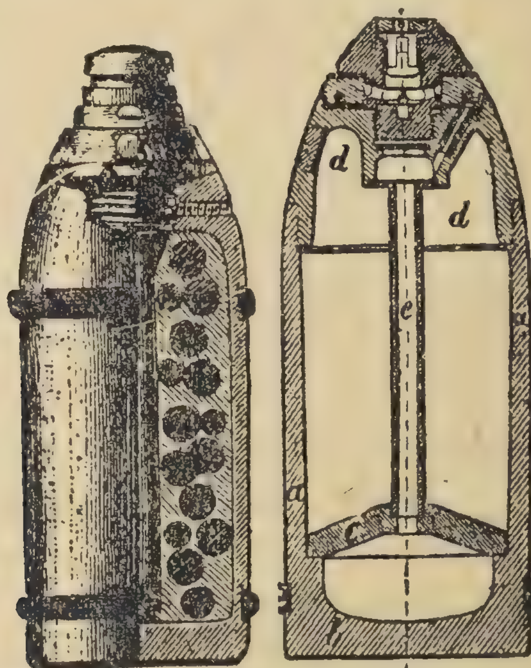

Шрапнелї: з правого боку нїмецький, з лївого боку швайцарський.

рія стріляє шрапнелями звичайно до 6 кільометрів, а крїпосна артилє рія до 15 кільометрів. Але найважнїйший прилад у шрапнелях то паль ник, котрий можна так наставити, що він по тілько а тілько секундах підпалить шрапнель і спонукає вибух. Пальник той є так зроблений,

Пальник на шрапнели з приладом до наставлюваня на відповідний час.

що має в середині бляшаний кружочок, на котрім лежить обручик з легко запальної маси. З того обручика є кусник витятий і один його конець кінчить ся в тім місци, де в кружочку є дірка над порохом в шрапнели, а другий конець є від тої дірки відділений бляшкою. Сей конець можна так наставити до запалу (дірки в шрапнелю), що він займеть ся від вистрілу з гармати і горить. Час, в якім маса ціла того обручика або його часть може згоріти, знаєть ся докладно, бо то вже наперед обчислено. Длятого зверха на пальнику є поділка, обчислена докладно на секунди, а під нею є значок на шрапнели в тім місци, де в середині є отвір до пороху і де кінчить ся запалююча маса. Отже коли покрутить ся поділку, то можна той обручик наставити так до запалу в шрапнели, що він займеть ся і догорить до кінця (коло пороху) за тілько секунд, кілько потреба. Перед стрілянєм треба длятого наставити пальник на таку віддаль, на яку потреба.

Підземні і підводні міни.

Підчас коли ґранати і їх кулї, зглядно стрільна, служать переважно лиш до зачіпної боротьби, а до оборони там, де вони можуть мати приступ, то підземні і підводні міни служать виключно лиш до оборони і то головно там, де не можна гарматою засягнути, або в т. зв. мертвих точках при кріпостях. Але при обороні кріпостий або становищ може ще й о те розходити ся, щоби неприятеля як найбільше знищити. В тій цїли закладають на широкім просторі, куди неприятель міг би переходити, підземні міни або т. зв. підземні торпеди. Є то бляшані коробки, наповнені якимсь вибуховим товривом, і закопані в землю так, що горішне денце з пальниками вистає дрібку в гору. На тім місци кладуть дошки або лати і закривають їх мохом або дерном. Скоро неприятель на них стане, вони вибухають. Таких мін тепер вже не закладають, а роблять такі, котрі можна електрикою підпалити. В тій цїли закопують міни рядами на більшім просторі в тім місци, куди неприятель міг би переходити, та пускають від них попід землю проводові дроти до того місця (одного або й двох фортів кріпости), з котрого можна неприятеля вигідно підглядати. Скоро неприятель увійде на підміноване поле, підпалюють міни, а тоді гинуть сотки і тисячі людий. Того рода міни уживано перший раз в турецько-грецькій війнї з 1897 р., але без великого успіху. Аж в російсько-японській війнї набрали вони великого значіня. У теперішній війнї підземні міни відграють також дуже важну ролю, передівсім при здобуваню окопів. В тій цїли копають довгі підземні хідники, які сягають аж під ворожі окопи. На самім кінци таких хідників закладають міни і запалюють їх. В наслїдок вибуху окопи неприятеля вилїтають враз із жовнїрами в повітрє.

Зовсїм иншого рода є підводні міни, котрі служать до того, щоби забезпечити воєнні порти від нападу неприятельських кораблїв. Того рода міни бувають всїлякої конструкції і кожда воєнна маринарка

старає ся удержати ту конструкцію в як найбільшій тайнї, щоби неприятель, виловлюючи міни, не знав, як до них брати ся. Всї вони мають то спільного, що є зроблені з зелїзної бляхи і в серединї на стільки порожнї, щоби могли держати ся на водї у відповідній глубинї, значить такій, щоби корабель, перепливаючи понад ними, мусїв їх доторкнути ся. Того рода міни можуть бути або підглядові, запалювані за помочию електричних проводів, або механїчні. Підглядові міни вимагають богато часу і труду, бо два дроти від кождої міни треба лучити в один кабель, а той вести попід воду до одного якогось місця..

Горішний образок на нашій ілюстрації показує, як уложені такі міни у водї. Горою по мори пливе ворожий корабель (Вк) і допливає до т. зв. мінового поля (Мп), де плавають міни, придержувані на днї моря відповідними до того якорями. Від них ідуть дроти, що сполучують ся в один кабель, котрий іде аж до підглядової стациї (Ст), де укритий на березї чоловік підглядає неприятеля крізь дальновид. Він має коло себе електричну батерію, з котрої пускає електрику до мін і підпалює їх, скоро ворожий корабель виїде на мінове поле. Але він не підпалює всї міни нараз, лиш тоту, на котру корабель наїхав, а се видить він на морській картї перед собою, на котрій зазначене докладно місце кождої міни. Міни бувають уложені рядами, але так, що люки межи мінами одного ряду закривають міни другого ряду.

На образку нашої ілюстрації видко, якої форми бувають підводнї міни і як вони зладжені в серединї. Міна Н є подовгаста, а В кругла підглядова. В першій з них білї місця по боках то порожнї місця, наповнені воздухом, щоби міна могла держати ся на водї; чорне місце на серединї (І) то стрільна бавовна, призначена до вибуху. До одної такої міни дають по 100 кґ. і більше тої бавовни. В місци, зазначенім ч. ІІ, є пальник, що підпалює стрільну бавовну, а від него іде дріт (ПІ) аж до укритої на березї стациї. Міна Б є електрично - механїчна; в ній у сподї (чорне місце І) є стрільна бавовна, а під IV є дві електричні батерії: одна більша на серединї, а друга меньша з боку. Скоро корабель вдарить об таку міну, випливає в малій батерії від сильного потрясеня живе срібло і заводить сполучене електричного току та запалює стрільну бавовну в мінї. Міна Г, звана присподною, має вид грушки і запалюєть ся за помочию проводів електричних. Наконець міна Д звана серцеватою, запалюєть ся сама, але способом хемічним. Тут в горішнім днї є запущені скляні рурки, наповнені сірковим квасом. Скоро корабель вдарить в таку міну, зломить рурку в среднї, а з неї витїкає квас сірковий на хльорокислий потас, а від того запалюєть ся вибухаюче живе срібло і міна вибухає.

Підглядові міни не зовсїм сповняють свою задачу, бо н. пр. в ночи годї добачити, чи не пливе який корабель; длятого закладають найчастїйше присподні міни, котрі самі запалюють ся. Таке закладанє мін мусить відбувати ся дуже осторожно і зручно, бо може легко стати ся що закладаючий міни корабель може попасти ся на власну міну і вилетїти у воздух.

З ІСТОРІЇ ПІДВОДНИХ ЛОДОК.

Підводна лодка, се є оружє найновійшого типу і послідний здобуток корабельної будівляної техніки. Вона доперва в послідних роках дійшла до того степеня совершенности, що могла найти практичне примінене. Та мимо того підводна лодка має за собою досить довгу історію свого розвою.

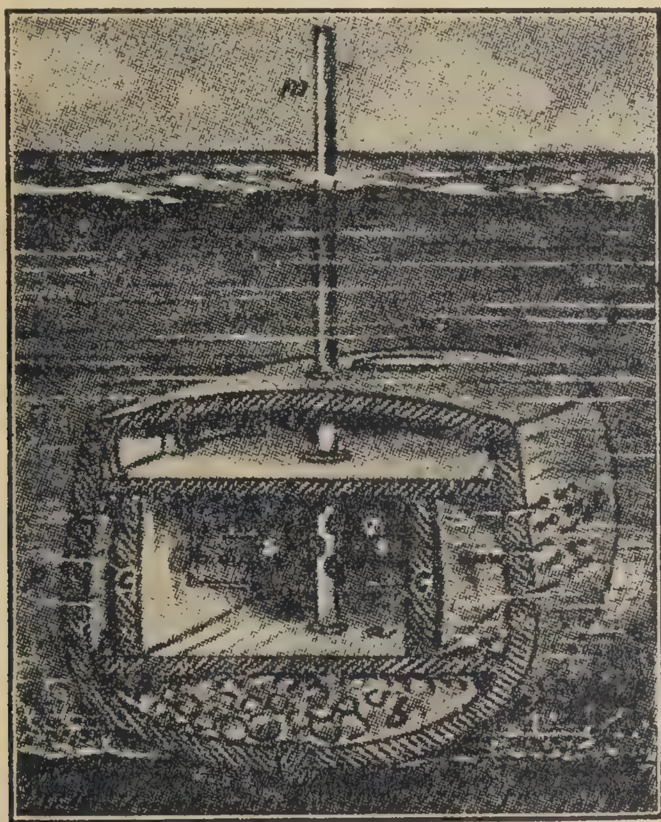

Перекрій одної з перших лодок підводних.

Одну з перших підводних лодок побудував Голяндець, К. Дреббель ще в 1624-ім році, отже перед триста роками. Будови довершено в Анґлії, і він тою лодкою переплигав з Вестмінстер до Грініч, попід води Тамізи. Та як виходить, на тім і скінчили ся спроби приноровити підводну лодку для довшої дороги, позаяк пізнійше нiщо вже не було чути про сей винахід Дреббеля.

Доперва 150 літ пізн. в 1774-ім

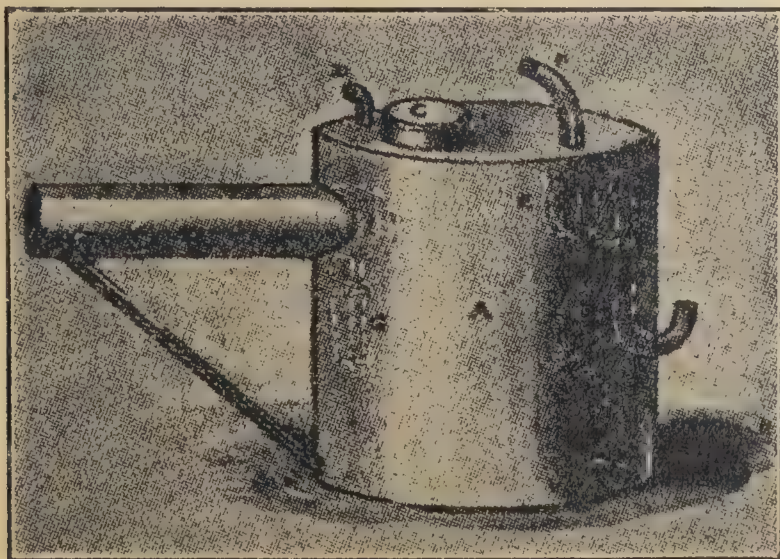

Підводна лодка, яку збудував Дені Папен около 1690 р. для князя Кароля Гесе - Касель. Як взір під будову сеї лодки, послужила лодка Голяндця, Дреббеля.

році піднято сей проєкт повно; зробив се Англієць Дей, який в тім році побудував знова підводну лодку. Та та лодка таки сей час потонула і ніколи її не добуто назад на верхню воду. В три роки по тім збудував Американець Бушнель нову лодку, якою поплив маби, гнаної людськими руками при тім автоматично відбувало ся порушуванє шруби, що тягнула лодку в долину рівночасно з набиранєм води в збірники, що служила за баляст.

Дальші спроби, які піднимано в будові підводних лодок слідуючи-

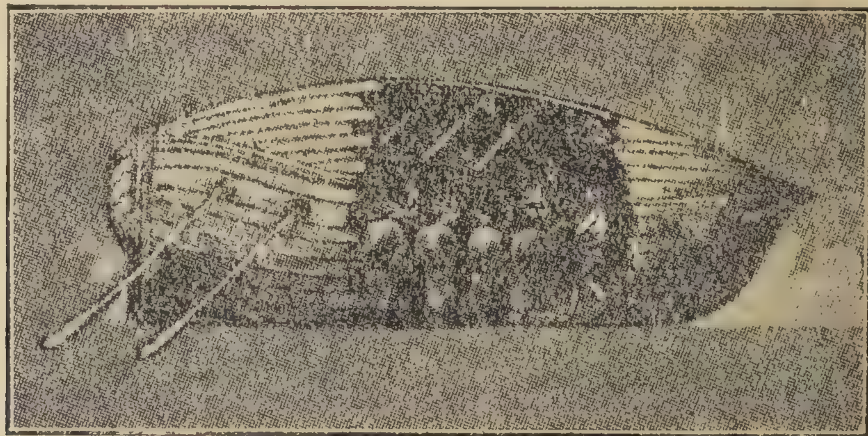

Лодка сего типу мала випливати чи занурювати ся при помочи води, яку випомповували або впускали до шкіряних мішків у нутрі лодки. Єї винахід приписують загально Сіменсови, та Філд твердить, що єї дійсним винахідником є Бореллї (1680).

ленький кусень дороги попід воду. Ся лодка мала вигляд черепахи і її порушувано рукою при помочи двох корабельних шруб, з яких одна попихала лодку вперед а друга попихала в долину або в гору.

Та лодку, яка вже мала трохи більше спромоги плисти попід воду побудував винахідник парового корабля, Американець Роберт Фултон. Він в 1801-ім року, в Брестю, у Франції побудував підводну лодку, Навтілюс, в якій перебув через цілу годину в глубині 25 стіп під водою. По численних поправках остаточно йому удало ся з чотирма людьми остати під водою протягом чотирох годин, причім він пораз перший взяв з собою стиснений воздух в кітлї, з якого відновлювано воздух, зіпсутий на слідком диханя в нутрі лодки. Лодка плила все ще при помочи шруми роками показали ся зовсім невдачними. Фахові люди впевняли, що проблєм підводної плавби вправді в теорії дасть ся гарно розвязати, однак в практиці його немислимо виконати. Доперва в році 1865-ім німецький інжінер став переводити з підводною лодкою на Боденськім озері дуже широкі досьвіди. Він зробив на тім поли кілька важних винаходів, які найшли приміщенє при будові теперішних підводних лодок. Передвсім він був перший, що звернув увагу на ріжницю поміж рівновагою постійною а рухомою тоді, коли лодка находить ся під водою або на плесі води.

Спроби, які він робив з своєю підводною лодкою, що мала таке саме уладженє, як і Фултона Навтілюс, були дуже вдоволяючі. Він своєю лодкою виконав численні плавби попід воду. Та остаточно

вона потонула в німецькій пристани Кіль.

Новий розцвіт і нова стадія для будови підводних лодок почала ся через конструкцію шведського інжінера Норденфельта. Після його плянів побудовано в році 1885-ім в Анґлії підводну лодку, яка вико

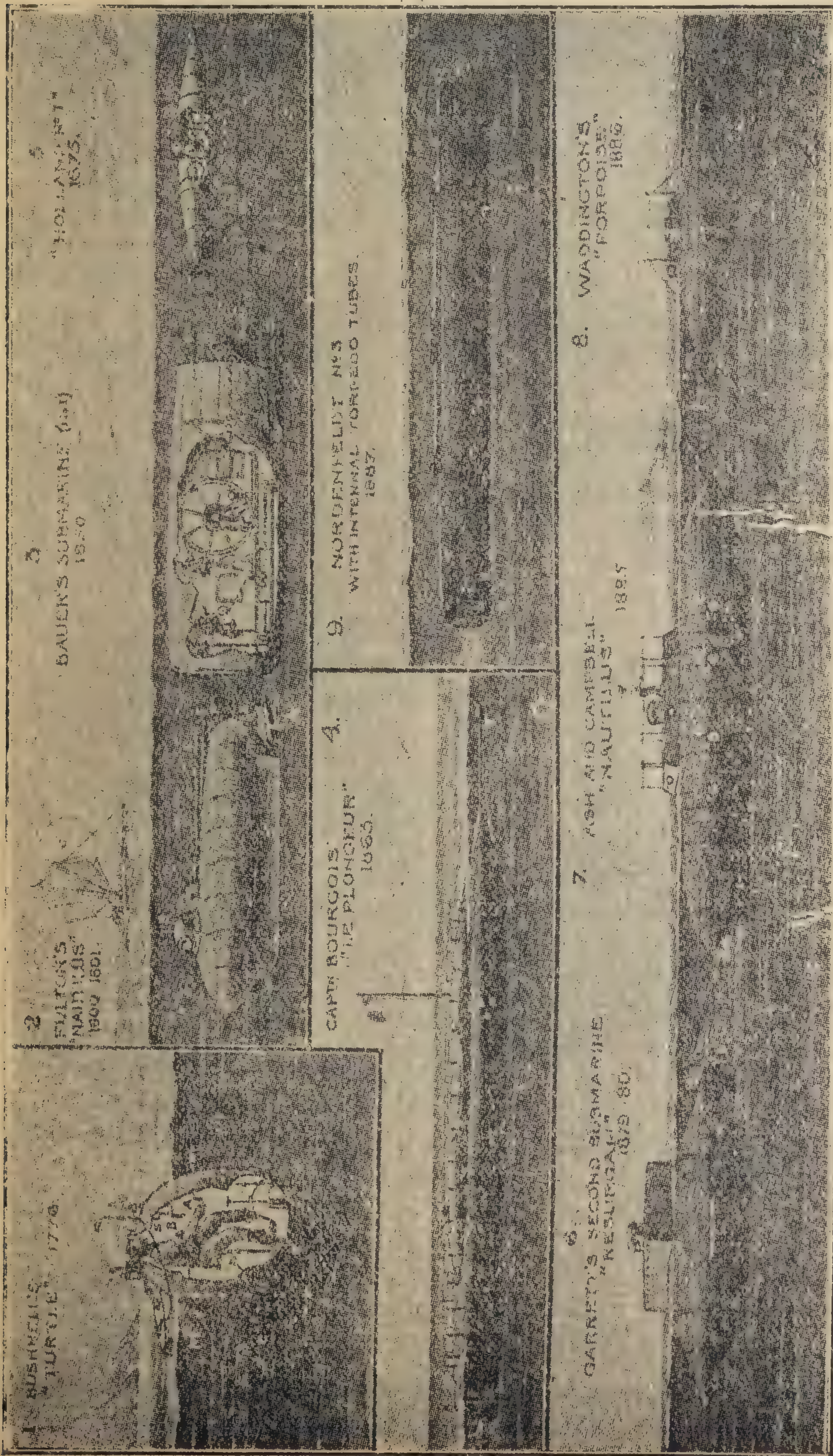

1. »Тертл« Бушнеля; 2. »Навтілюс« Фультона; 3. Підводна лодка Бавера. 4. »Ле Пляжер« капітана Буржуа; 5. Півoдна лодка Голянда; 6. »Ресургам« Гарета;; 7. »Навтілюс« Еша і Кембела; 8. »Порпуас« Вадінгтона; 9. Підводна лодка Норденфельдта.

мала кілька успішних плавд попід воду. Ся лодка мала вигляд торпеди, була 120 стіп довга і 12 стіп широка і мала містоти 230 тон. Та її машини порушувано тільки парою,що її обсяг ділапя дуже зменьшувало. На плесї води вона могла плисти зі скоростю 14 вузлів на годину, а під водою всего тільки 4 до 5 вузлів. Коли лодка мала поринати під воду, треба було її комин стягати до долу і зачиняти, через що тисненє пари спадало до 115 фунтів. Лодка не поринала зовсїм під воду, тільки набравши в середину балясту з води, все ще оставала кілька цалів з води. Машини гнала тільки та пара, що остала ся в кітлах, через що то лодка могла плисти під водою всего кілька миль.

Першою лодкою, яка дійсно мала вже практичне приміщенє, була ся, яку побудував інжінер Голлянд. В нїй вже стрічаємо всї теперішні уладженя. Підводні лодки Злучених Держав і Анґлїї побудовано опісля того самого прінціпу, підчас коли француські підводні лодки побудовано після плянів інжінерів Зеде і Гавбе.

Німеччина далеко пізнїйше по Анґлїї і Франції почала будувати підводні лодки. Та опираючи ся на досьвідах, пороблених в иньших краях, і маючи до розпорядимости високо розвинену технїку будови машин, змогла в дуже короткім часї перевисшити всї нації в будові підводних лодок, як се наглядно показало ся підчас теперішної війни.

Уоруженє военної лодки підводної.

Найновійшим, але за се найстрашнїйшим оружем в морській війнї є підводна лодка. Вже перед війною маринарські круги в теорії пізнали її велике значінє і з початком сьвітової війни адміральні штаби всїх морських держав з найбільшим напруженєм вичікували подвигів субмарин. І можна сказати, що сьвітлї успіхи підводних лодок перевисшили всї сподіваня і зробили цїлковитий переворот в способі веденя морської війни. Підводні лодки знївечили осуд, що сила якоїсь держави на морю полягає в посїданю великого числа великих боєвих кораблів, бо вони є зовсїм безборонні проти сего малого, скритого ворога. Велика скількість субмарин, яких кошта будови є розмірно низькі, може дати перевагу меншій фльотї над численнїйшою.

Зразу панувало загальне переконанє, що підводні лодки надають ся лише до оборони берегів, однак коли німецька лодка »У-9« затопила на раз на повнім морю три анґлїйські кружляки сьвіт побачив, що вони є також страшним оружем на повнім морю.

Підводну лодку, так само як автомобіль і лїтак, побудовано насамперед в Франції, однак з часом Французи не остали анї на однім з тих піль провідниками. З Фрацією найскорше зачала суперничити Північна Америка, яка значно уліпшила так зв. голяндський тип субмрин. Анґлїя почала будувати підводні лодки далеко пізнїйше, але наймудрійше поступила Німеч-

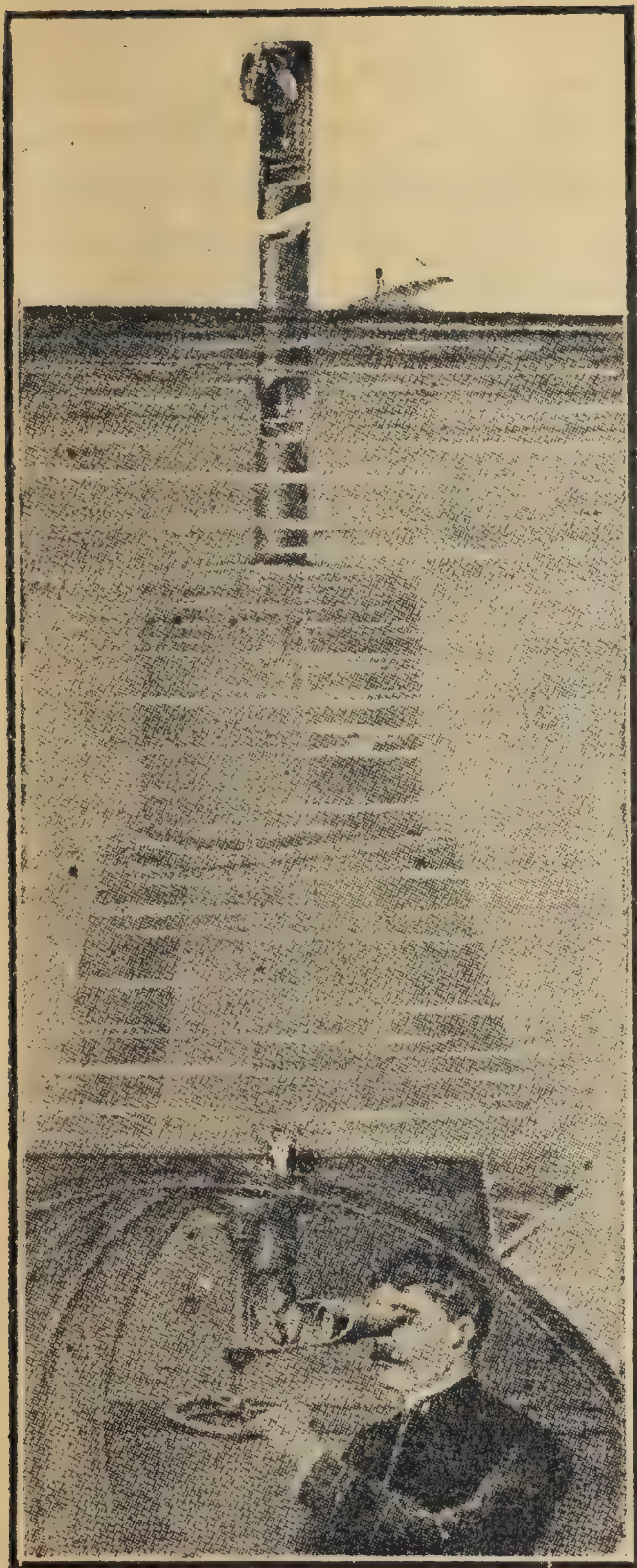

В підводній лодці. При періскопі.

чина, яка заняла вижидаюче становище і щойно в 1914 р. зачала будову сих кораблів. Ся осторожність принесла Німеччині значні користи; вона заощадила собі много видатків, які пожерлиб були всякі проби і використавши чужі проби зачала доперва тоді будувати підводні лодки, коли їх технїчно-теоричне викінчеє вже е лишало нїчо до бажаня.

На зовні підвода лодка виглядає наче величезний дельфін, се є найскорше пливуча, велика морська риба. Людська техніка взяла собі за взір твір природи, бо знала, що риба є так збудована, щоби її рухи не стрічали в воді великого опору.

Будова субмарини примінена головно до пливаня під водою, а до плаваня на поверхні води має лише найпотрібнійші уряджeня. На покладі лодки є лише низька вежа команданта, кілька отворів, якими можна виходити на верх, або щільно примикати і низшу, випуклу вежу для команданта з віконцем. Для орієнтованя підчас плавби під водою служить періскоп, се є з вежі вистаюча тонка рурка, яка витягає ся наче телескоп. По обох кінцях ся рурка має скомбіновану систему призм і зеркал ,при помочи яких провідник корабля може видіти усе, що діє ся на поверхні води, хоч лодка є під водою.

Внутрі лодки є всякі прилади до порушуваня і кермованя, до означеня глубини, торпедові рури до вистрілюваня торпед і т. п. Всї машини, апарати, збірники, маґазини на амуніцію і кімнати офіцирів і жовнірів є надзвичайно влучно розділені і обчислені на се, щоби ся лодка з своєю залогою, яка може числити від 30 до 50 людий могла зробити як найдовшу дорогу На поверхні води лодкою порушають нафтові мотори, а під водою електричні. Також осьвітленє є електричне. Кожда лодка має свою малу електрівню. Лодка поринає коли наповнять ся водою до того призначені збірники, а випливає на верх, коли з тих збірників при помочи помп випомпуєсь воду. Коли до того згадаємо про прилади до вдержаня рівноваги, і прилади

до провітрюваня атмосфери, то маємо менше більше загальний образ сего підводного великана, який на тисячі метрів кидає проти свого противника своє страшне оруже — торпеду.

Безперечно торпеда є одним з найдивнійших з людських винаходів. Вона є так штучно споряджена, що наче живе єство слухає волї чоловіка, може поринати на означену глубину, може самостійно змінити напрям до своєї цїли, може перетяти сітку, яку ворожий корабель завісить в цїли охорони перед торпедами, а вдаривши на ворожий корабель, розбити його. Коли вона однак не поцїлить і впаде на дно моря, то по якімсь часї автоматично випливає на поверхню води. Її тодї вилапують, щоби часом не ушкодила свого власного корабля. Одна торпеда коштує понад 2,200 долярів.

При випущеню торпеди з рури, сильно стиснений воздух в її нутрі, який передше впомповано, порушає тепер мотор, який витворює силу 100 парових коний, (як 10 сильних автомобілїв); мотор порушає торпеду. Осібний прилад нормує глубину і напрям торпеди. На переді торпеди є прилад, який при ударі торпеди о корабель, запалює стрільну бавовну, заложену в передній части торпеди. Модерна торпеда може поцїлити корабель з віддали 10,000 метрів. Вага експльозивної матерії в торпеді виносить 100 кільоґрамів.

Задачию підводної лодки є атак ворогів за дня; в сей спосіб вона доповняє торпедову лодку, яка кидає своє оруже найуспішнійше під охороною нічної темряви. Давнійше підводні лодки були узброєні лише торпедовими рурами, але пізнійше додано їм ще скорострільні армати; ними лодки послугують ся в борбі з торговельними пароходами, на які шкода тратити дорогі торпеди..

—o—o—

ОДНА НІЧ НА ПОКЛАДІ ПІДВОДНОЇ ЛОДКИ.

Ранним ранком сїра темрява розлягла ся над безмежною поверхнею Північного моря. Вода плюскає і відбиваєсь о сїрі боки підводної лодки — а впрочім не чути ніякого відголосу. Поволи і звільна зближаєсь день і розганяє нічну темряву.

Чудно бігають по низько йдучих хмарах сьвітляні лучі рефлєкторів, і скачуть з одної на другу як розярені білі звірята.

Коли вітер на хвилину розвіє хмару, то сейчас можна побачити страшні гирла тяжких надбережних армат, які на пів визирають з казематів. З дали доносить ся тихий шум, сильний і правильний марш моряків, які йдуть до ранної служби. Лише голосне слово команди перериває ту і там тишину зимового ранка.

Німецькі воєнні судна причаїлись коло берега на якім розложено провізоричний табор. Дальше на півночи стоять сталеві морські великани в видї циґарів впяті сильними ланцухами до муру. Поволи

Купецька підводна лодка Дойчлянд на Везері.

підносить їх то знов спускає морська филя.

Неначе марева пересуваєть ся їх залога то сюди то туди. Коло магазинів одностайно ходить сторожа з набитими крісами. З часом на суші починаєсь живий рух. Кількох моряків вскочило до своїх суден. Розляглись короткі, глухі прикази, а потім дались чути сиґнали дзвінком...

Шруби одного сталевого великана зачали кидати малі, біло-зелені филї, тяжкі ланцухи піднято і горда лодка майже без звуку посунулась на отверте море. Удар филь заглушує не дуже голосний шум моторів і морське судно з своїми 25-головою залогою випливає на нові діла, на нові успіхи, або....

Високо скаче тепер вода перед чорними, сталевими плитами ломача филь. Лише одно око, а се в горі стоячого провідника, знає, куди лодка має плисти. Всї прочі там в долині при слабім сьвітлї сповняють свої обовязки, послушні аж до смерти, не прочуваючи навіть, де вона їх може стрінути.

Очи залоги раз по раз звертають ся на блїду шклянну плиту в долїшнім передїлї, за якою раз по раз зявляєсь ясне письмо з новими розказами команданта.

Лодка пливе скоро проти ворога. Минає година за годиною, а нафтові мотори все ще женуть лодку на поверхні води в напрямі анґлїйського побережа.

Для лодки вигіднїйше є плисти

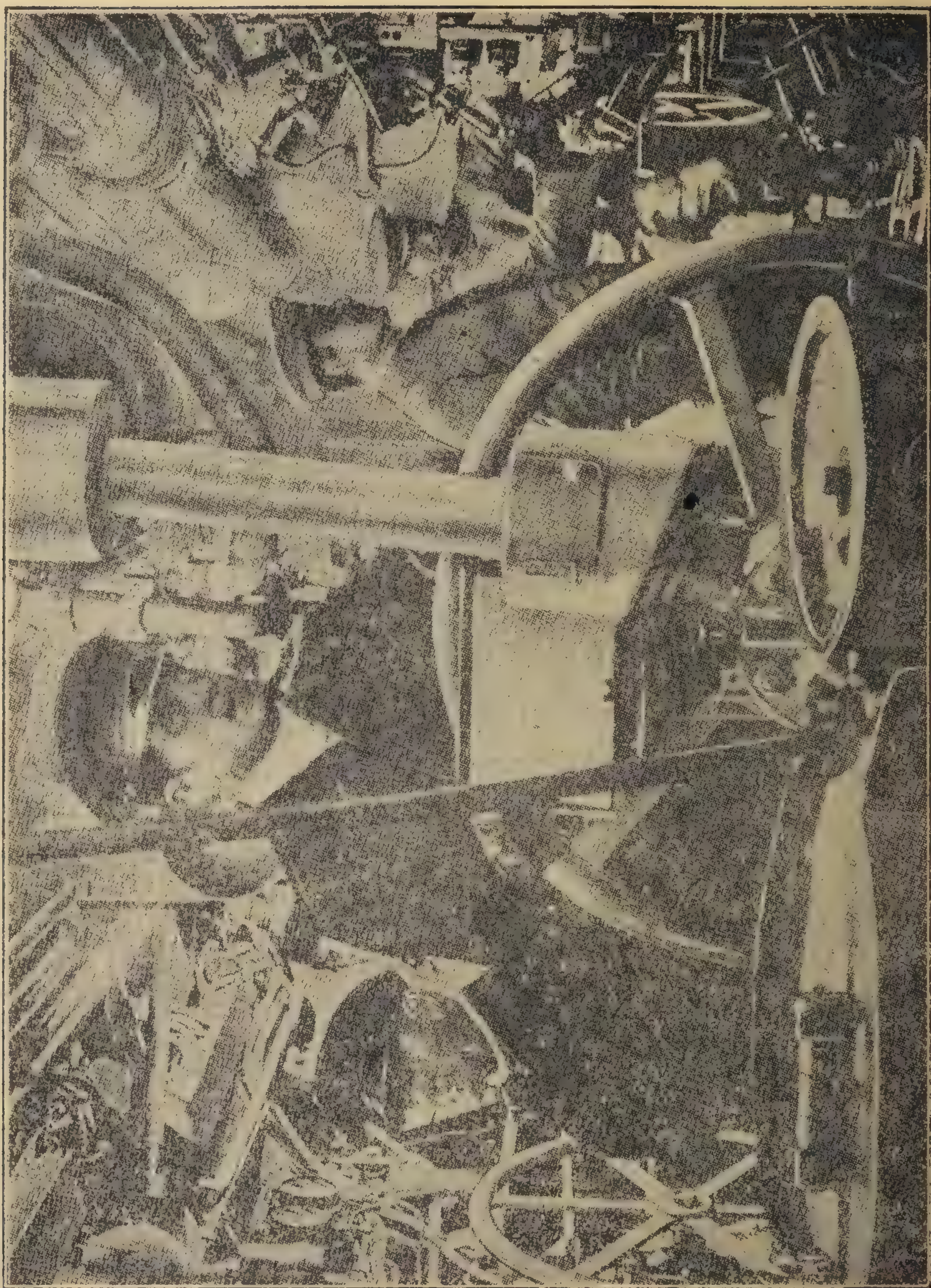

У відділі машиновім Дойчлянда. Капітан при кермі.

по воді, тому підводну плавбу о скільки лиш можна уникаєсь, щоби заощадити електричну енерґію і воздух.

Як далеко і широко засягне око, не видко ніякого ворожого судна.

За густою мракою сонце поволи затапає в морю. Небозвід тратить поволи червоно буру краску і ніч розстелює своє чорне покривало над безмежними водами. Филї стають темні і густі наче мутна олива.

В вежі команданта офіцир разом з своїм надінджінером з найбільшою самопевностию сповняє свою працю, зігнений над картами і орієнтаційними апаратами. Час від

часу контролює сторожу і беручи до руки шкла, сам оглядає околицю.

І знов минають години.

В тім — позір! На переді зявив ся корабель з погашеними сьвітлами. Короткий сиґнал і всї наче з'електризовані стоять на своїм місци. Лодка пливе дальше в напрямі поволи зникаючих сино-сїрих шумових филь.

Знов короткий сиґналовий знак. Зручні руки скоро стягають поміст команданта. Сховано рівнож прапор, зложено машт і замкнено всї отвори. Наставлено періскоп. Знов короткий знак і вода з шумом влилась до зовнїшних збірників лодки. З усїх становищ донесено: »гаразд«. Командант послїдний ховаєсь до вежі. Інжінер стає при своїм кермовім апаратї.

Знов дано світляний знак, і в тій самій хвилинї спинено нафтові мотори, бо тепер динамічні (електричні) машини мають сповняти свою працю. При помочи електричної сили лодка пливе дальше.

Знова чути сиґнал; кождий стоїть наче вмурований на своїм становищи. Лодка починає впірнати зовсїм прямовісно в глубину, а колиб хоч один чоловік нарушив рівновагу, то се моглоб спричинити катастрофу.

З запертєм віддиху чекає залога на дальші приказа. Горячково працює коло своїх апаратів інжінер, споглядаючи безнастанно на прилад який означує глубину і напір води. Всї апарати функціонують з найбільшою точностию, повинуючись волї одного чоловіка. Колиб відчинив ся один отвір, так лодка сейчас потонулаб в незмірну глубину, в якій вона і її залога найшлиб вічну загибіль.

Однак інжінер знає свою задачу. Контрольні сиґнали вказують, що кождий там на сподї лодки совісно сповняє свій обовязок.

Ще кілька метрів глибше занурюєсь лодка, а тодї електричні мотори зачинають працювати з здвоєною силою. З високонаставленим періскопом пливе тепер лодка під водою, щоби вцїлити ворога в саме серце. Що хвиля, тим близше ворога!

Мовчаливо працює в долї залога, на пів гола, скупана в потї, ледви дихаючи в душній атмосфері, пересяклій випарами нафти.

Гуркіт електричних моторів стократно відбиваєсь о панцирні стїни і в лодцї панує такий оголомшуючий шум,що всякий розговір або порозуміне є немислиме.

Лише по сьвітляних знаках залога пізнає волю свого провідника. Товариші з гори на великих кораблях, кружляках чи торпедовцях зовсїм не мають такої служби. Їм навіть лекше умирати на отвертім розлогім морю.

Ссучи відсьвіжаючі медицини, які значно улекшують віддих, чекають вони на прикази, які приходять з гори. Бо анї один з тих сьмільчаків не бачить ворога. Навіть обслуга торпедових рур уставлених по боках субмарини, не може видїти ворога і на слїпо кидає торпеду в чорнозелені филї, коли лише дїстане приказ від команданта. З вїдтам розбігають ся дроти і нитки аж до найдальших кутиків лодки, розносячи і звіщаючи волю команданта.

Сиґналова плита знова заяснїла: »Позір«! і вся залога зігнулась в перед; колибаючись легко разом з лодкою з напруженєм звер

тає вона свої очі знова на сиґналову таблицю, щоби при її поновнім розясненю кинути смертоносний набій в филї моря.

Нема ніякого знаку! Хвилї найбільшого напруженя... Чи може великий корабель помимо темноти побачив періскоп свого малого противника і тепер намагаєсь його переїхати, або розбити на двоє? Однак таж ті в горі добре пильнують ся, бо і їм заглядає смерть в очі.

А може добре виміряний стріл знищить одиноке око субмарини періскоп? Тодї вони мусїлиб сейчас виплисти на верх, а там чекає їх полон або смерть в филях, бо підводна лодка на поверхни за слаба, щоби ставати з своїми арматами до борби з великими кружляками. Кілька кроків за торпедовою рукою стоїть двох матрозів, держучи руку на підоймі слїдуючої торпеди, щоби її зараз по першім вистрілї всадити до рури. Тепер знов сьвітляний сиґнал: »Пали!«

Короткий металїчний шмер, легкий, дзвінкий удар і з шумом забулькотїла вода.

Гирло торпедової рури наповняєсь водою. Кождий надслухуєсь з напруженєм. Щож? Врештї... до глубини моря передпраєсь короткий, глухий гук, звіщаючи залозї, що торпеда поцїлила ворожий корабель і розбила залїзний панцир ворожого великана.

На горі комендант придивляєсь палячому ся і тонучому кораблеви. Він один має то щастє бачити успіх довгої і утяжливої їзди і працї. Однак тепер не час нарікати на умучене, бо тепер якраз грозить найбільша небезпека. На місце катастофи збігають ся ворожі контрторпедовцї, які з лютию шукають за противником, щоби пімстити смерть товаришів. Сюди і туди бігають ворожі кораблї, шукаючи за сьвічують рефлекторами море, наче в день. Між тим в підводній лодцї наче блискавки показують ся сиґнали один за другим. Залога працює з горячковим посьпіхом.

Зручному проводови командантанта вдалось витягнути лодку з обсягу ворожих контрторпедовцїв і виплисти на повне море.

На горизонтї видно ще відблиск горіючого корабля, коли залога підводної лодки йде на заслужений відпочинок.

Минуло много, много часу і з глубини виринає знова неначе якийсь морський потвір, чорно-сїрий сталевий цилїндер.

Нафтові мотори працюють дальше, припаси доповнено, залога покріпилась і по довгім відпочинку знова є в добрім настрою, тїшучись послїдним успіхом.

Як се є можливе, що підводна лодка, яка зависить від своєї підставової пристани може так довго подорожувати по морю?

Се зовсїм нїчо дивного. Коли такій лодцї забракне припасів, тодї вона погрозою затопленя задержує перший лїпший ворожий торговельний пароход і набирає собі з него всього, чого лише потребує. Тодї залога парохода дістає 20 мінут часу на опущене парохода. Двох моряків з підводної лодки сходять до його машинового вiддїлу і вкладають бомби з годинниковим приладом. По якімсь часї наступає експльозія і пароход іде на дно. Між тим лодка вже далеко відплила від місця своєї первісної чинности і шукає за иньшими ворожими кораблями.

В великій віддали показались

численні воєнні кораблї, які бережуть анґлійських берегів. Короткий приказ, і ґеніяльно збудований сталевий корабель, повинуючись волї провідника знова впірнає під воду, щоби зачати на ново борбу з сильнійшим противником.

Лиця залоги стають знова блїдші, легки працюють тяжше, нерви знова, як передше, напружені.

Кораблї, торпедовці і підводні судна.

Тепер чуєть ся і читаєть ся стільки про всїлякі роди воєнних кораблїв, що варта кождому хоч-би лиш з опису трохи близше з ними познакомити ся.

Як сама назва вказує, воєнні кораблї служать до веденя війни на морю. До кораблїв сего рода належать головно: 1) Лїнійні кораблї, велити між кораблями, плаваючі по мори кріпости; 2) панцирні кружляки; 3) торпедовці, найнебезпечнійші розбишаки; 4) підводні лодки.

Лїнійні кораблї є то величезні пароходи, забезпечені сталевими панцирами від куль, але найважнійшою їх характеристикою є їх тяжкі пушки. Лїнійним кораблем зветь ся длятого лиш той панцирний корабель, котрий має пушки як найтяжшого калїбру. Задля великих коштів уживають звичайно для лїнійних кораблїв лиш пушки 24, 28 і 30-центиметрового калїбру, але бувають і такі, що мають калїбер 40 цм., а навіть 45 цм. Що се значить, можна зміркувати із слїдуючих чисел: Пушка 40 цм. калїбру буває цїла на 14 метрів довга і важить 122.000 кґ.; ґранат до неї буває на 3 до 3 і пів калїбру довгий, отже має 1 м. 20 цм. або 1 м. 40 цм. висоти і важить 1,000 до 1,140 кґ., а до того треба 410 кґ. гранковатого пороху на один вистріл. Такого ґранату при набиваню не можна двигати руками; його привозять на малім візку під пушку, а там підносить його машина і всуває до пушки. На те треба лиш 20 секунд часу на один вистріл. До цїляня треба пушкою покрутити в сей або в той бік і длятого бігає вона на колїсцятах на двох круглих шинах; 10 людий мусить її тягнути через 58 секунд, щоби її навернути о 24 степенї. До обслуги такої одної пушки треба 16 людий. Таких найбільших пушок буває звичайно дві на передній, а дві на задній части корабля. Із сего вже можна зміркувати, що значить лїлійний корабель. А на нїм крім тих гармат є ще богато инших.

Иншого рода є воєнні кораблї, звані кружляками; вони названі так від того, що призначені, щоби кружляли, крутили ся, плавали борзо по мори на всї сторони і робили неприятелеви шкоду. Так було давнійше; нинї стають вони таксамо як і лїнійні в лїнію до бою, але крім того сповняють і давну свою задачу і тому задержали свою давну назву. Нинї майже всї більші кружляки мають панцирі і длятого звуть ся панцирними кружляками. Тут може й місце сказати кілька слів про

панцирі, котрими забезпечують тепер не лиш пушки і стїни кораблїв, але й стїни фортів в кріпостях.

Панцирі є то грубі сталеві плити, котрими виложені стїни корабля з надвору і закриті пушки на корабли, щоби їх тим способом забозпечити від куль неприятеля. Перші панцирі видумано підчас кримської війни. Анґлїйська і француська фльота забезпечувала ся тодї від російських батерій в Севастополи на Кримі зелїзними плитами, грубими на 10 і пів центиметра. Ті панцирі показали ся тодї дуже добрими, бо круглї кулї не могли їх пробивати. Коли однак на зелїзні панцирі придумано подовгасті і кінчасті стрільна, показала ся потреба твердших панцирів; їх роблено зі сталї спершу в той спосіб, що сталеві плити приковувано до зелїзних. Пізнїйше роблено цїлі плити з твердої сталї, котру калено (гартовано) в той спосіб, що вивалкувану плиту розпалювано через пять днїв в печи в такім огни, що звичайне зелїзо могло би в нїм розтопити ся, а відтак мочено у водї з леду і в оливі. Тепер виробляють їх з тиґлевої сталї і домішують ще нїклю, через що робить ся вже найтвердша нїклева сталь. З такої сталї роблять плити довгі на 5 до 6 метрів, на 1 метер або й більше широкі, а на 10 до 30 центиметрів грубі; їх прикріпляють шрубами до стін корабля і дають ще під них теакове дерево (з так званого індійського дуба, але то не дуб), котре є дуже тверде і держить в троє довше нїж всяке инше дерево. Такими плитами викладають також стїни фортів.

Характеристикою кружляка є його лекше узброєнє, а велика скорість. Але при воєнних кораблях сама скорість ще мало значить, треба ще знати, як довго може якийсь корабель плисти з тою самою скоростию. За міру того береть ся т. зв. »полумір дїяльности«. Коли н. пр. якийсь корабель, випливаючи з порту з якимсь запасом угля, верне з тою самою скоростию назад, а зужиє лиш той сам запас угля, то його »полумір дїяльности« рівнаєть ся половинї дороги; наколи він пливе н. пр. 5.000 миль і зужиє при однаковій скорости весь свій запас угля, то очевидно, що з тим самим запасом угля він міг би лиш з половини тої дороги вернути назад до порту. Колиж корабель має збільшити свою скорість, то мусить більше зужити угля, а тодї вже навіть замало того воздуха, що йде коминами; в таких случаях треба ще штучно піддувати під кітлами.

Третим найважнїйшим родом воєнних кораблїв є торпедовцї; є то малі судна, котрі мають дуже велику скорість, 20 до 30 морських миль на годину, а котрі носять дуже небезпечне оруже на собі і пускають його проти неприятельських кораблїв. Назва тих суден пійшла від торпеди, плаваючої міни, котру видумав австрійський офіцир від маринарки Люпіз. Він продав був свій винахід інжинєрови Вайтгедови у Рецї (Фіюме, а той опісля робив і продавав торпеди, і длятого вони називають ся тепер торпедами Вайтгеда. Є то довгі на добрих 3 метри, тепер звичайно бронзові (давнїйше сталеві) рури такої форми як циґаро, значить, на обох кінцях круглаво кінчасті. Передний конець торпеди називаєть ся »головою« і в нїй є набій звичайно 100 кільо добре

стисненої стрільної бавовни. На самім кінчику голови є т. зв. »пістолєт боєвий«, рід кілочка, котрий на другім кінци в середині торпеди має вістре ніби шило. Коли торпеда переднім кінцем вдарить об щось твердого, кілочок посуваєть ся до середини, його вістре запалює підложену там капслю, вона стріляє і запалює цілий набій стрільної бавовни, котра вибухає. Поза головою близше до середини є т. зв. »кітлик«, в котрім знаходить ся дуже стиснений воздух, а поза кітликом на середині торпеди є машина, котра обертає два валки, всунені один у другий; тоті валки знов обертають на кінци торпеди дві шруби, такі як корабельні. Отже скоро із кітлика зачне виходити воздух, машина поза ним іде в рух і крутить шрубами, а ті шрубують ся у воді і гонять торпеду наперед. Щобиж торпеда плила рівно і не підоймала ся ані в гору понад воду, ані не йшла в спід низше як треба, є ще на кінци торпеди дуже зручно придумані керми, котрі як плавки можуть підоймати ся самі або в гору або спускати ся в долину. Скоро торпеда пійде переднім кінцем занадто в гору, то дві плавки керми хилять ся на долину і торпеда іде в долину; колиж торпеда іде за богато в долину, то дві инші плавки керми підносять ся в гору і торпеда іде в гору. Се робить колесо в середині торпеди, котре обертаєть ся дуже скоро як фуркальце.

В кождім судні торпедовім або торпедовци є звичайно по три дула торпедові (рури до випусканя торпед): два під водою, а одно над водою з боку корабля. Коли має прийти до атаку, то торпеди всувають у дула і торпедовець підпливає тоді дуже скоро під ворожий корабель. В тій хвили, коли торпедовець підплив так, що торпеда може вже підплисти до ворожого корабля, і коли торпедовець пливе попри вороже судно, »майстер від дула« мірить дулом в корабель і потискає ґузик, а тоді або запалюєть ся в дулї порох або набігає до него стиснений воздух і виганяє торпеду на воду. Вона пливе тоді зі скоростию 20 метрів на секунду 3 метри глубоко під водою, а коли вдарить в корабель, вибухає і вириває в нїм діру иноді й на 20 двадратових метрів велику. Одна така торпеда, коли поцілить корабель в слабу його сторону, може вже його розбити і затопити, або бодай зробити нездібним до бою. Торпеди то дуже дорогі міни, бо одна торпеда коштує $2.500.

Будова підводної лодки типу »У«.

ЗАПОРОЖСЬКИЙ СУД.

Ударили в бубни; скрізь по віщовому місци почали гукати: У раду! в раду! в раду! Усї заметушились і почали тягтись туди, де бито в бубни. Борше від всїх поспішали в раду братчики.

— Чого се бють у віщові бубни? — питає один братчик другого, пробираючись проміж людом.

— Хиба не знаєш? — одвітує той. — Судити-муть Кирила Тура!

Посеред колеса стояв Кирило Тур, потупивши очи, а кругом його усе братчики. Миряни (простий нарід, не козаки), й собі перлись на перед, щоб подивитись на запорожський суд, та не таківські були Низовцї, щоб пропустили до суднього колеса, кого не треба. Ставши плечем поуз плече, рядів у три чи що, уперлись у землю ногами, і вже як не товпились із-заду городові козаки з міщанами і поспільством, не звузили вони нї на пядь порожнього по серединї місця. Хто бажав що побачити, або почути, то хиба через голови побачив; а богато людий, повилазивши на дуби, звідти дивились.

У первому рядї видно було Бруховецького (Мартин Бруховецький гетьманував після Богданового сина Юрія Хмельницького), з гетьманською булавою. Над ним військові хорунжі держали бунчук і хрещату хоругов. Коло його, по праву руку, стояв військовий суддя з патерицею, а по лїву — військовий писар з каламарем за поясом, з пером за ухом і папером у руках; а далї по боках довгоусії діди Січовії. Сї вже хоть за старістю й жадного уряду не держали, а на радах їх річ була попереду. Не один із їх і сам бував кошовим на віку, так тепер їх шановано й поважано як батьків. Пятеро їх стояло, як пятеро сивих, волохатих голубів, похиливши тяжкії від думок голови. Курінне отамання і всяка старшина докінчали первий обід віщового колеса. Усї були без шапок: сказано — на судньому місци.

Роспочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонив ся він на всї чотири сторони низенько, потім іще віддав осібно один поклон гетьманови, та дїдам, і отаманам по поклону і почав говорити голосно й поважно:

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамання, і ви, братчики, хоробрії товариші, і ви, православні христіяни! На чім держить ся Україна, як не на Запорожі? А а чім держить Запороже, як не на давнїх предковічних звичаях? Нїхто не скаже, коли почалось козацьке лицарство. Почалось воно ще за оних славних предків наших Варягів, що морем і полем слави у всього сьвіту добули. Отже нїхто з козацтва не покаляв тої золотої слави — нї козак Байда, що висів у Цареградї на зелїзному гаку; нї Самійло Кішка, що мучив ся пятдесять

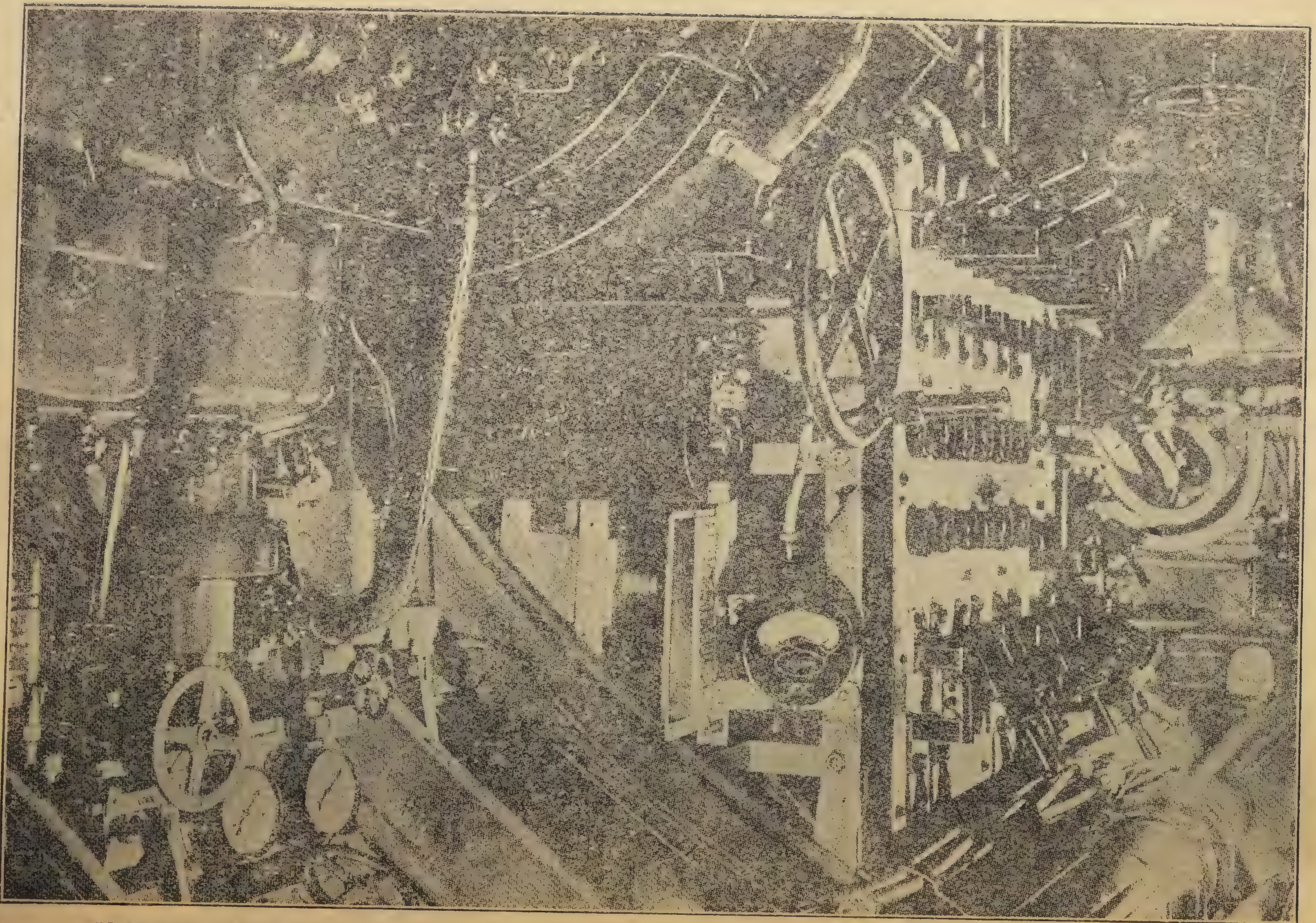

У НУТРІ ДОЙЧЛЯНДА. Праворуч є помпи до згущуваня воздуха лїворуч елєктричні арностати

чотири годи в турецькій каторзї, — покаляв єї тільки один ледащиця, один паливода, а той паливода стоїть перед вами!...

Та взяв Кирила Тура за плечі, й повернув на всї боки. — Дивись — каже, — вражий сину, в вічі добрим людям, щоб була иньшим наука!

— Що-ж сей паскудник учинив? — став ізнов глаголати батько Пугач до громади. — Учинив він таке, що тільки тьфу! не хочеть ся й вимовити. Знюхавсь поганий з бабами і наробив сорому товариству на всї роки. Пане гетьмане, і в ибатьки, і ви, панове отамання, і ви братчики! Подумайте, порадьтесь і скажіте, як нам сього сорому збутись? Яку-б кару ледачому пакосникови зрекретувати?

Нїхто не виривавсь із словом; усї жкали що гетьман скаже. А діди кажуть: — Говори, батьку гетьмане; твоє слово — закон.

Бруховецький скорчив ся у три погибелї та й каже: — Батьки мої рідні! Щож здолаю видумати путне своїм нікчемним розумом? У ваших то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки, — судіть, як самі знаєте, а моє діло махнуть булавою, та й нехай по тому буде. Недармо же я вас вивів із Запорожжя на Вкраїну: порядкуйте по стародавньому, як самі знаєте; судіте і карайте, кого самі знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Усї ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні.

— Ну, коли так, — кажуть діди, — то чого-ж довго міркувати? До стовпа та киями.

Гетьман махнув булавою. Віщове колесо заворушилось. Раді кінець.

Горопаху Кирила Тура звязали верьовками та й повели до стовпа, що стояв недалеко. Привязали бідаху так, щоб можна було повертатись на всї боки, ще й праву руку оставили на волї, щоб можна було бідоласї достать ківш та випити меду, або горівки; бо так водилось у тих химерних Низовців, що коло стовпа тут же й горілка стояти-ме у діжечцї і колачів решето — раз для того, щоб, задавши голові хмелю, не так тяжко було горопасї кінчати жизнь, а в-друге для того, щоб охотнїйше козаки брались за киї. Тут бо й київ лежав оберемок. Отже-ж усякий братчик, ідучи мимо, зупинить ся коло стовпа, випє коряк меду, чи горілки, колачем закусить, візьме кий, ударить раз виноватого по спинї, та й пішов своєю дорогою. »А вже в їх таке було проклятe заведеніє, — росказують було старосьвітські люди, — що як сїм раз одважить киякою, то хлїба більш не їстимеш«. Рідко, рідко траплялось, що жаден братчик до ківша не доторкавсь, а проходив мимо, мов і не бачить нїчого. То було простоїть бідний тїмаха своє время, одвяжуть, та й прав. Тільки, щоб заслужити таку ласку в товариства, треба було козакови не знать яким бути лицарем. Правда, й Кирило Тур був у Січи не послїдущий, був козак-душа, а не брат-

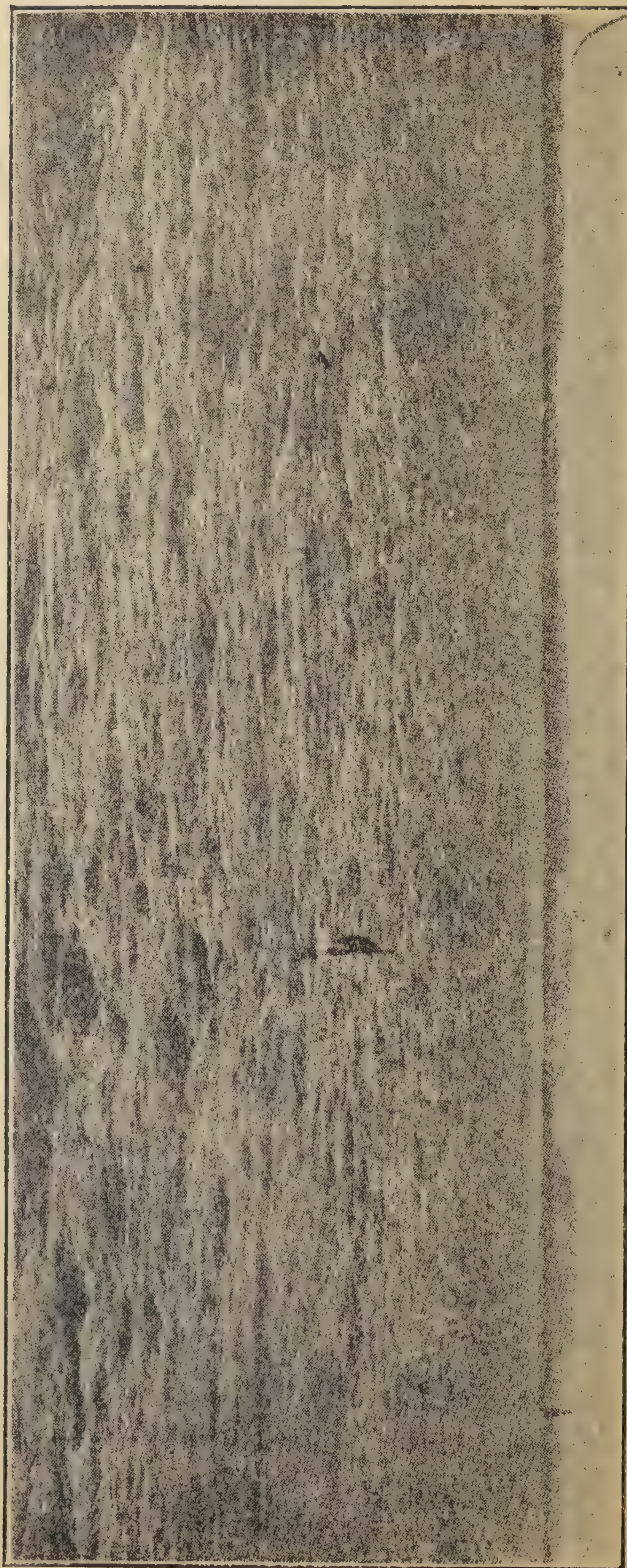

Плавби підводної лодки під водою.

чик, та й вина ж його була дуже тяжка: більшої вини й не було, здаєть ся, в Запорожців над оте скаканя в гречку. Тим то иньший братчик, хоть і жалував дуже козака, та, щоб не росплодивсь такий гріх між молодиками, ішов і брав за кий. Хиба вже, глянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорожське серце. Знаєте, чи раз же то доводилось у купі яку пригоду на диких полях терпіти, або один одного з біди визволяти?.. Так, згадавши старовину, братчик і руку опускав, і, мов не він, від стовпа відходив.

Ще-ж до того беріг Кирила Тура від лихої халепи й побратим його, Богдан Чорногор. Сей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханєм, другому попрікне про яку-небудь Кирилову послугу, а на иньшого блазня то й посварить ся; то такий, знаючи Чорногорське завзятя, одійде, мов кіт від сала, хоть би й рад горілки покоштувати. Благаючи иньшого отамана, аж слїзми обливавсь вірний Турів побратим; а в Січи великого стояло таке щире побратимство.

Аж ось іде просто до стовпа батько Пугач. Сього похмурого дідугана не посьмів Богдан Чорногор нічим попрікнути; а де вже на його сваритись; хоть же-б його й бажав благати, то й язик не ворочаєть ся. Так як молодий цуцик ховаєть ся під ворота, побачивши старого сусїдського бровка, так бідний Чорногорець оступивсь геть, даючи дорогу жорстокому дїдови. А той прийшов до стовпа, випив горілки, ше й похвалив, що добра горілка; закусив колачем, узяв у руки кий. — Повернись, — каже, — сякий-такий сину!

Сердега повернувсь, а він йому так одважив києм по плечах, то аж кістки захрумтїли. Однак Кирило Тур показав себе добрим Запорожцем: і не зморщивсь і не застогнав.

— Знай, ледащо, як шанувати козацьку славу! — сказав батько Пугач, положив кий та й пішов собі геть.

Дивлячись оддалеки на запорожський прочухан, Петро поміркував, що не богато Кирило Тур видержить таких гостинців. Жаль йому стало нетяги; підійшов до його, чи не дасть якого завіту сестрі та матері.

А Богдан Чорногор думав, що він хоче попробувати, чи кріпкі в Тура плечі; заслонив свого побратима спиною, схопивсь за шаблюку та й каже: — Море! Я не попущу усякому захожому знущатись із мого побро! Доволї й своїх братчиків.

— Багацько-ж, мабуть, і в тебе в голові мозку! — Каже Кирило Тур. — Пусти його; се добра людина: у багно тебе не втопче, як завязнеш, а хиба з багна витягне. Здоров був, братїку! Бач, як гарно в нас трактують гостий? Се вже не гарячі млинчики, пане брате! Випємо-ж по коряку меду, щоб не так було гірко.

— Пий, брате, сам, а я не буду, — каже Петро, — щоб іще ваші діди не звелїли оддячити тобі києм.

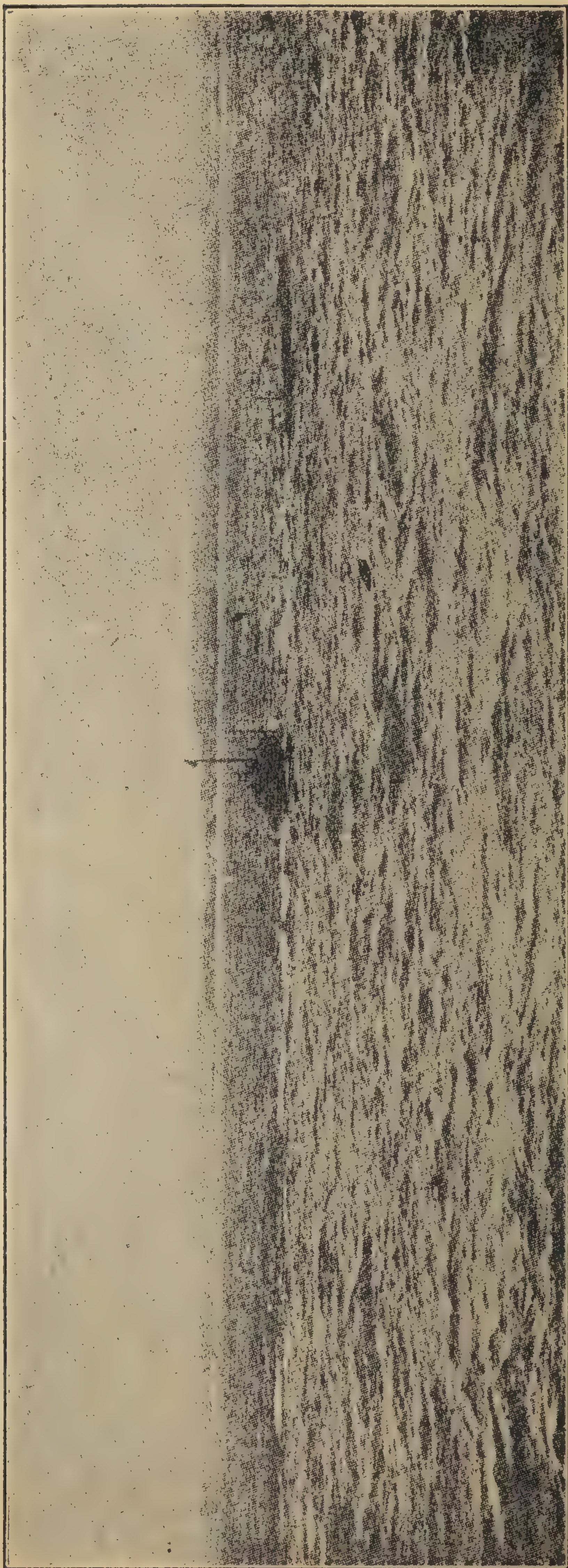

Підводна лодка випливає.

— Ну, бувайте-ж здорові, братці! — каже Кирило Тур, — випю я й сам.

— Що сказати матери та сестрі? — поспитав Петро.
Згадавши про матір та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далї й каже з піснї:

Ой котрий, козаченьки, буде з вас у містї,

Поклонїть ся старій неньцї, нещасній невістї;

Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,

Бо над сином, над Кирилом, чорний ворон краче!

— Се таки й станеть ся з тобою, превражний сину! — каже підходячи один Січовий дїд; а за ним іде ще троє. — Не вповай, — каже, — нате, що молоді тебе обходять; ми й самі тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам коряку горілки.

Та й узяв коряк; зачерпнув, випив, покректав, та взявши за кий, каже: — Як вам здаєть ся, батьки? Я думаю, дать йому раз по голові, та й нехай пропадає ледащо!

— Ні, брате! — каже другий дїд, — ніхто з нас не зазнає, щоб коли-небудь бито виноватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нїчим невинна; із серця ісходять помишленія злая; убийства, прелюбодіянія, любодіянія, татьба, а голова, брате, нїчим невинна.

— Так що-ж, брате, — каже третий дїд, — коли того проклятого серця дубиною не достанеш? А по плечах не добити нам сього вола й обухом. А шкода пускати на сьвіт такого гріховода: і так уже чорт знає на що переводить ся славне Запорожя.

— Послухайте, батьки, моєї ради, — каже четвертий дїд. —Коли Кирило Тур видержить сей прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на що-небудь здасть ся.

— Здасть ся? — каже, ідучи мимо, батько Пугач, — на якого біса здасть ся такий гріховодник православному християнству? Бийте його, вразького сина! Шкода, що менї не можна більш брати за кий, то я молотив би його, поки-б увесь цебер горілки випив. Бийте, батьки, невражого сина.

Тодї дїди випивали один за одним по коряку горілки, брали киї і давали Кирилу Турови по плечах. Сили в старих руках було в їх іще доволї, що аж плечі хрумтїли. Иньший давно-б уже зваливсь із ніг, а Кирило Тур видержав усї чотири киї, не скривившись; ще, як одійшли дїди, і шуткував із своїм гостем.

— Добре, — каже, — парять у нас у Січовій лазнї, нїчого сказати! Після такої припарки не заболять уже нї плечі, нї поясниця.

— Що сказати твоїй панї - матцї? — питаєть ся ще раз Петро.

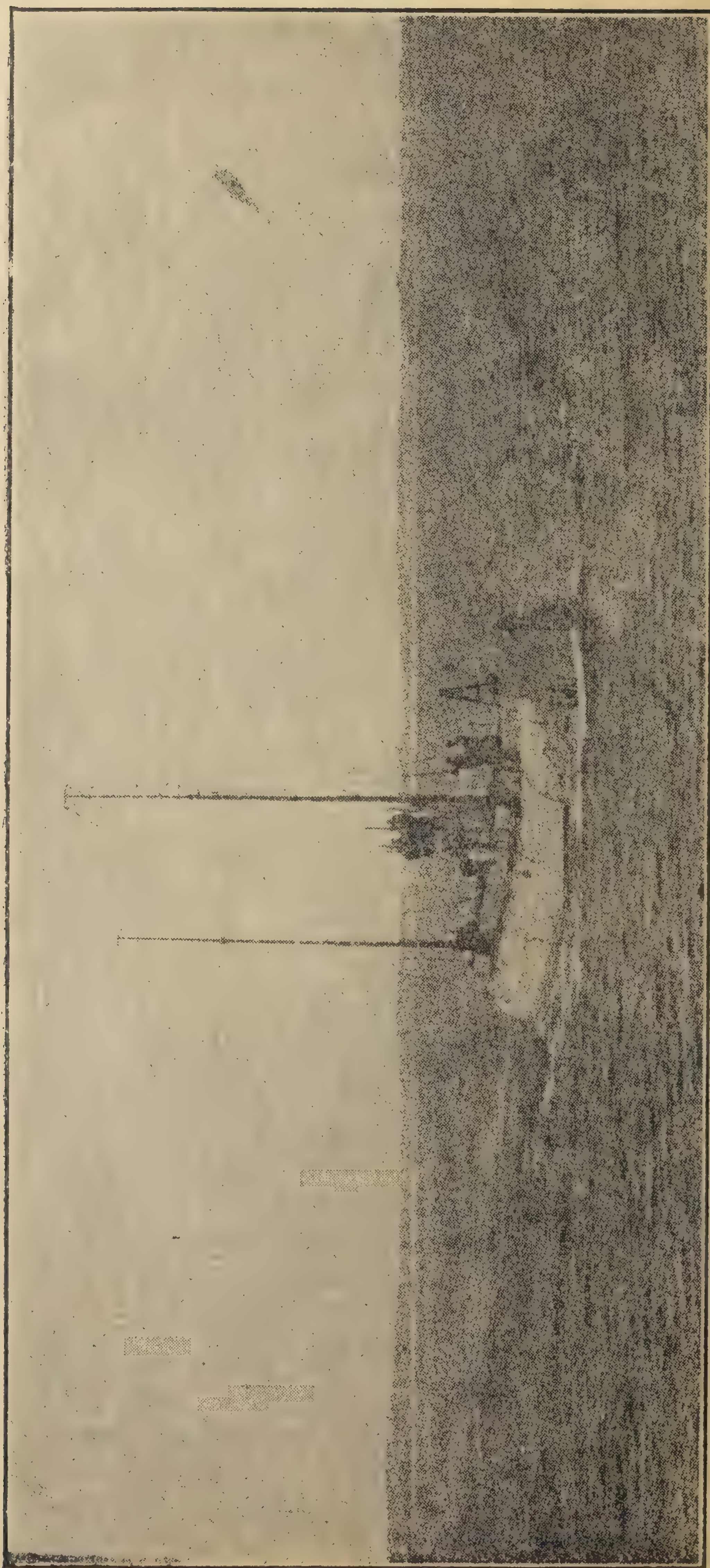

Плавби на поверхні води.

— А що-ж їй сказати? — одвітує Кирило Тур. — Скажи, що пропав козак ні за цапову душу, от і все. А прикмету над моїм скарбом знає побратим. Одну часть оддасть він старій неньці та сестрі; другу одвезе у Київ на Братство: там мене спокусив гріх, нехай же там молять ся й за мою душу; а третю одвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі оливяного бобу та чорного пшона, щоб було чим помянути на лицарських грецях Турову душу.

— Кріпись, побро! — каже Богдан Чогногор, — більш ніхто не зніме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тоді одпустять тебе, та й будеш вольний козак.

Мусів Петро підождати до обіду, чи не потішить матері та сестри Кирилової доброю звісткою. Ходючи по віщовому місци, спостеріг він, що не один тільк Чорногорець обороняв Кирила Тура: богато братчикі, зустріваючись: »Ось тільки поквап ся на горілку, то вицїжу я єї з тебе хутко!« Як же вдарили в казани до обіду, тоді ціла купа Запорожців кинулась до Кирила Тура: одвязавши від стовпа, обнімали і поздоровляли по бані (парня).

— Ну вас ік чистій матері! — каже Кирило Тур. — Коли-б самі постояли коло стовпа, то одпала-б охота обниматись.

— А що, дияволів сину! — каже підходячи батько Пугач, — смашні киї кошові? Може, тепер плечі болять так, як у того чорта, що возив ченця в Єрусалим? На, вражий сину, приложи отсе листя, так завтра мов рукою зніме. Бито й нас де за що замолоду, так знаємо ми ліки від сього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов по-за шкурою, як побачив він білу його сорочку, що сестра - жалібниця шила й мережила, усю в крови; іще й поприкипала до ран. Кирило Тур аж зуби сціпив, щоб не стогнати, як почали оддирать її від тіла. Батько Пугач сам приложив йому до спини широке якесь листя, помазавши чимсь липким.

— Ну, — каже, — тепер ходи здоров, та не скачи в гречку, а то пропадеш, як собака!

Тоді братчики з веселим гуком підняли діжки з медом та з горілкою, узяли стужку з колачами та й повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві, під дубами, усякий курінь осібно, із своїм курінним отаманом. Діди обідали в гетманському курінї; тільки батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже була велика честь усьому куріневи. Кирило Тур уступив йому своє отаманське місце, а сам сів коло його. Два кобзарі, сидючи напроти їх, грали усяких лицарських пісень, і виспівували про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому сьвіті несказаної слави; висьпівували і про Берестецький рік, як козаки бідували, та бідуючи, серце собі гартували; і про степи, і про Чорне море, і про неволю

і каторгу турецьку, і про здобич та славу козацьку; усе поважним словом перед товариством викладували, щоб козацька душа і за трапезою росла у гору.

Поблагословивсь ото батько Пугач до трапези; усі взялись за сьвятий хліб, усяк виняв з кишені ложку (бо Січовики без ложки, що без люльки, ходить не годилось); як ось Кирило Тур, озирнувшись кругом, і каже: — Ех, братчики! мені памороки забито киями, а в вас, мабуть, із роду в голові клоча. Коли же се в сьвіті видано, щоб випроводить гостя з коша натще-серце?

— Пане отамане! — кажуть, — борони нас, Боже, від такої скнарости! Про якого се ти гостя глаголеш?

Коли-ж тут саме і йде Богдан Чорногорець із Петром.

— Ось мій гість! — каже Кирило Тур. — Се, коли хочете знати, син Паволоцького попа, Шрама, той самий, що, як стукнувсь ізо мною за Київом, то аж поле всьміхнулсь.

Раді були усі братчики, побачивши Шрамового сина. Давно вже вони чували про його лицарство. Иньші. уставши, обіймали його, як брата; другі потіснялись, щоб було йому місце.

— Сідай біля мене, синку! — каже батько Пугач. — Ти добрий козак... Е, козаче! — та в тебе, бачу, нема ложки! Що то не нашого поля ягода! У нас, Городових, усе не по-людськи робить ся: їдять із срібних мисок, а ложки при душі кат-ма. Зробіте йому, хлопці, хоч і з бересту, або з скоринки ложку, а то скаже батькови: »Там вражі Запорожці голодом мене заморили«. І так уже старий пеклом на нас дище.

На обід у Запорожців мало подавали мясива, а все тільки рибу. Добрі молодці, як ченці, мяса не любили. Посуда була вся деревяна, і чарки й коряки — усе з дерева. Трапезуючи, добре тягнули братчики горілку, мед, пиво, однак ніхто не впивсь, так то вже повтягувались.

Більш від усіх пив на сей раз Кирило Тур: хотів, мабуть, бідаха завдати собі хмелю, щоб не так боліли плечі, та й хміль не подолів його. Зробивсь тільки дуже веселий, і як устали з-за обіду, та як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов наприсядки; качавсь колесом і виробляв такі викрутаси, що ніхто-б і не подумав, що сього козака бито недавно киями. Запорожці не навтішались з такої терпеливости.

Петро мій послі обід хотів іти до дому, так Кирило Кур придержав його та й каже: — Постривай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпиш ся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрого.

От, погаявшись ще трохи, звелів Кирило Тур осідлати двоє коний, та й поїхав з коша, шепнувши щось побратимови. Дорогою Ки-

рило Тур точив усякі балянд̃раси, далї й каже: — Приставай, брате, в Запорожцї! Якого тобі чорта тратить лїта між тим навісноголовим Городовим козацтвом?

— А що ти думаєш? — каже Петро, — я вже й сам не раз про се міркував.

— От люблю козака! — мовив Запорожець. — Якого біса дожидаєш ся ти в Городах? Городи твої швидко вже до гори ногами стануть.

Приїзджають до хати, а на зустріч їм вибігають мати і сестра Кирилова. Як же то зрадїли сердешнії, то й росказати не можна! Одна бере за поводи коня, друга тягне Запорожця з сїдла, а він тільки всьміхаєть ся.

— Бачте? — каже, — я вам казав, що нїчого журитись! Та вже, мабуть, вас так Бог создав, щоб усе киснути.

Хочуть його обнять, а він руками їх одпихає: — Нї вже, — каже, — сього небуде! І так братчики трохи не прогнали з куріня, що прово нявсь, кажуть, бабою. — А Петру шепче: — Тепер менї так до обнимання, як грішнику до гарячої сковороди.

Хотїв Петро зараз іти до дому, так Кирило запросив на чарку горілки; та й стара неня і сестра Кирилова, кланяючись просили, щоб хоть заглянув у хату.

— Ну, панї-матко! — каже Кирило Тур, — давай же нам тепер такої горілки, щоб і сам диявол зайшов у голову! та давай цїлу боклагу; таким лицарям, як ми, пляшки й на одного мало.

Як же знесли з комори горілки, Кирило Тур, замість щоб шанувати гостя, узяв боклагу та й почав цмулити з неї, як воду. Мати, боячись, щоб він не перепивсь, хотїла однять боклагу, а він: — Геть, мамо, геть! Чоловік не скотина більш відра не випє.

І почав знов цмулити, поки знемігшись упав без памяти на землю. Усї стревожились, а один Петро тільки знав, що сьому за причина. Він поміг жінкам піднять Кирила Тура з землї і положити на перину; далї попрощавсь і пішов.

Пантелеймон Кулїш.

Бувший російський цар і його родина

Причина і початки революції в Росії.

Щоби зрозуміти теперішну причину революції в Росії, мусимо навести пару фактів з давнійших часів, з тих, коли народ, який Росія загарбала по части підступом, а по части огнем і мечем під свою »опіку«, зрозумів, що ся держава не взяла його в свою опіку, щоб дати йому хоть яку небудь свободу, або лекші услівя житя, яких бракувало перед тим часом свому народови, — але забрала на се, щоби зробити з нього своїх рабів, невільників, та послушним »гарматним мясом«.

Зрозумівши се, народи Росії, почали мимоволї приходити до свідомости і переконаня, що треба їм яким небудь способом видобутись з російського ярма.

Отже, почали домагатись конституції, свободи в національнім слові, і т. п. Тимчасом, Росія, котра думала лишень робити з тих народів своїх »верно-православних крестян«, відмовила їм їх жадань і казала, застосоватись до маніфестів, котрі під сі часи часто - густо видавали батюшки - царі, бо в противнім разї тюрми або Сибір.

Народи не уважаючи на ті маніфести, анї на пострах тюрмою і Сибіром, почали таки домагатись явнійше свободи не лишень на папері, але в дійсности, тодї російський уряд сказав: »Пождіть! Не тратьте в нас надії« Ми все вам зробимо«!

Та, надія в полїтицї, і до сего в російській, де православний синод становить найголовнійшу машину ряду, подібна до золотого ланцушка, котрий легонько може перемінитись в ланцух зелїзний.

Розуміючи се дуже добре народи під російським обухом, постановили добиватись волї силою. Отже-ж, знали що найлучшим шляхом до упімненя ся свободи буде одинока — революція. Тож єще в р. 1861 за панованя царя Александра II. народ, не дождавшись поза обіцянку, вірити в надію царя-батюшки — нічого, встав, — головно в казанській губернії Українцї — до революції.

Підчас сеї революції видали казанські Українцї відозву до народу, котрої зміст тут наводимо в скороченю:

»Потрібно нам — говорило ся в відозві — не царя — кровопійця, не імператора, не деспота підшитим іменем сина Божого на чолї зі св.

Синодом, ні! А потрібно нам свободи національної, свободи віри, свободи слова, а найголовнійше, свободи житя, щоб не вмирати з голоду. Наколи Александер II. самодержавець Росії не розуміє, тим гірше для нього. Гнів народа повинен жадати пімсти на цареви і на цілім російськім уряді. Тож позір! Всі як оден вставаймо і взиваймо наших братів до скиненя з себе царського ярма, вставаймо до — революції.

Ся революція, повстанє казанських Українців не було в силї зробити якого небудь добра, як для себе, так і для своїх братів - невільників, бо цар, Александер II., напакував повно в казанську ґубернію свого вірного війська, котре дуже скоро і гладко справило ся з »бунтовниками«, з противниками св. православної церкви та батюшки-царя.

Помимо того, що впало богато трупів в казанськім, а богато дісталось з ласки милостивого батюшки-царя на шибеницю, в народі не перестала істнувати мрія про воскресенє, про відродженє. Нарід не могучи явно провадити своїх плянів, провадив в таємници. Отже-ж, основались революційні тайні товариства, котрі мали на цїли провадити дальшу пропаґанду революції, а рівнож почали робити заговори на житє царя. І власне в р. 1874, оден слюсар Малїновський іде яко післанник з революційної партії, щоб убити царя, та лиха судьба, чи може його власна необережність, занесла його в руки поліції. — Поліція, вислїдивши справу Малїновського віддала його до суду. В суді Малїновський виразно визнає, що не лишень сам цар є причиною нужди і гнету народів Росії, але рівнож з царем св. Синод і висший уряд.

По сій події вислано богато гончих собак, щоб слїдити революціонїстів, а що вислїдять, щоб зараз пакувати в тюрму. По тім нещаснім гоненю за революціонерами, богато а богато дісталось в руки вірних собак царя-батюшки може-й невинні люди.

Кого лишень підозрівали в який небудь спосіб, пакували до тюрми, а з відтам на Сибір, і так через довший час тїшились своїм занятєм вірні собаки царя-батюшки.

Революціонери не були в силї серед такого гоненя розширити своєї пропаґанди, але і не залишили її зовсїм, а лишень чекали нагоди, щоб знов попробувати своєї сили з царським кнутом, але найголовнійша річ була, що нїгде революціонери не могли знайти місця осїдку, бо скрізь дуже пошуковано за ними.

Аж в кінці, з весною 1878 р. зорґанїзовано осаду революційного комітету в саратовській ґубернії, в склад котрого увійшли найлїпші сили самарської осади і рештки саратонської. В тім самім часї утворено рівнож осаду в ґубернії воронежській. Але не довге було істнованє сих осад рев. комітету, бо до року зовсїм зникли. Тоді революціонери мусїли переконати ся, що село не є тереном аґітаційної діяльности. Народу до революції не дало ся добре з'орґанїзувати і робота революціонерів носила лишень культуральний характер. Одиноким винятком представлялась робота революціонерів в справі т. зв. Чигиринській, в ко-

трій грав головну ролю Яків Стефанович. Взяв ся він хитрого підступу, і скористав з легковірного в царя народу. В тій цїли привіз до Чигирина підроблену »царську грамоту«, в котрій цар розказував своїм вірним селянам получити ся в боєві дружини й вдарити на всїх чиновників, памєщиків, а навіть князїв. З верхом 3,000 селян дало в той спосіб ошукати ся. З'орґанїзували ся, складали навіть присягу. Вість про царську грамоту розійшлась блискавицею помежи народом, — тож і тим самим способом дійшла до уряду. Почались арештованя, почали скрипіти шибеницї, слали на Сибір.

Тодї народ переконав ся, що впав жертвою якогось лихого отуманеня, і від того часу було труднїйше зробити щонебудь між селянами на Українї.

Та помимо сего, що неудалась революцїйна пропаґанда між селяньством, революцїонери не засипляли своїх справи і нїколи не могли погодитись з царським кнутом.

Революцїйна ідея вщеплюєсь поволи між студентів, а з часом започинає прибирати грізний характер.

В р. 1877 градоначальник Трепов, візитируючи тюрми на так званій »Предварілцє«, знайшов в нїй вязня-революцїонера Боґолюбова.— Боґолюбов увидївши Трепова, не лишень, що не уклонив ся йому, але обернув ся в противний бік від него. Трепов розсердив ся сим і розказав витріпати різками Боґолюбова. Про се довідались революцїонери і постановили за всяку цїну убити Трепова. Мав сего доконати Попко, але випередила його революцїонїстка Віра Засулїч. Зістала вона за се арештована, але суд не маючи добрих доводів, не міг удовіднити морду Трепова, — тому на внесок ґр. Палєна увільнено Засулїч з вини і випущено на волю. Полїція уласкавлену Засулїч хотїла пірвати і адмінїстрацїйно укарати, але нарід до сего не допустив.

Вирок уласкавляючої Засулїч змусив ряд скиненя маски під якою ховавсь до тепер. — Розпочались шаленї переслїдуваня революцїонерів і революцїйної резерви — унїверситетської молодїжи.

В Харкові без жадної причини напали козаки на студентів і побили їх нагайками. Коли сї вісти дійшли до Петрограду, студенти медико хірурґічної академії ухвалили звернути ся до наслїдника престола з петицією, в котрій виставлено жаданя молодїжи і представлено харківські випадки.

Досьвідчене робітників, як бачимо, нїчого не навчило молодїж.

Слїдуючого дня кинулись козаки на студентів в Петроградї, богато їх побито, поранено, потратовано, а 130 заарештовано. — Випадки, які мали місце в Харкові і Петроградї, викликали заворушеня студентів в Киіві I тут заарештовано поверх 150 студентів, з котрих часть вислано адмінїстрацїйно.

Сї випадки мусїли впхнути революціонїстів на дорогу терору. На білий терор, відповіли червоним.

І так:

В Одесї 1878 р. революціонери ставляють збройний упір поліції і безперервно стріляють півтора години. Майже всї революціонери зістали ранені. Сей збройний упір, був якби сиґналом до дальших кроків. Ряд страшно знущав ся над арештованими революціонерами, — отже-ж ті, що позістали на воли постановили дальше провадити рух терористичний. Осїнський стріляє до віце-прокуратора Котляревського, котрий пізнїйше був оден з найсправнїйших царських інквізиторів. Попко забиває полковника жандармерії, Гейкінґа. Михайлів, Фроленко і Бараников, пробують збройною рукою увільнити Войнарольського; нападають на жандармів, одного убивають, але другий потрафив пігнати так скоро конї, що не дало ся його увільнити.

В кілька місяців потім, Фроленко випроваджує з київської вязницї Бохоновського, Дейча і Стефановича, а Березнюк (маринар) і Яцебич перебрані за жандармів при вспівудїлї Єфремова роблять пробу увільненя Медвєдєва - Фоміна.

24-го липня 1878 р. відбував ся в Одесї суд над Ковальським і товаришами. Дуже богато революціонїстів стає коло брами суду в справі увільненя Ковальського. А коли дійшла вість до товпи, що засудили його на смерть, розбішена товпа кидаєть ся до брами суду, але військо відпирає стріляючи в товпу. Революціонєри відповіли стрілами, причім згинули з їх сторони Павловський і Погребецький.

2-го серпня ростріляно Ковальського. 4-го серпня в відповіди на то, Кровянський і Михайлів убивають шефа жандармерії Мезенцева.

В лютім 1879 р. смутної памяти Ґольденберґ, пізнїйше зрадник революціонерів, убиває харківського ґубернатора кн. Крапоткіна, а в кінцї, 2-го цвітня Соловєв стріляє до царя Александра II.

Російський уряд не хотів розуміти сего, що власне через свій терор, викликав таку енерґічну терористичну діяльність зі сторони революціонїстів, з нечуваним варварством хотїв рух революційний здусити в крові.

Справи полїтичні винято з під юрисдикції нормальних судів, а передано їх під воєннї суди.

Тодї власне судія спокою в відозві до військових судів зазначив, що в коротцї ряд пічне будувати шибеницї по цїлій державі, тож щоб вони виповняли суди з найліпшим сумлїнєм, щоб зовсїм не щадили революціонерів. І розпочались суди, і розпочали тріщати шибеницї під людьми, котрі хотїли вирвати народ з царської неволї.

13-го цвітня 1879 р. відбуває ся суд над Дубровіном, а 20-го вішають його. — 30 цвітня засуджують на смерть Брашнера і Свириденка,

7-го мая Осінського, всі три гинуть публично на шибеници 14-го мая.— 25. мая судять Соловєва, 28. з урочистостию вішають його. — 7. липня засуджують в Київі на смерть Більчанського, 14. Федорова, 18. вішають обох рівночасно. — 25. липня відбуває ся суд в Одесі над Чубаровим, Лизогубом, Віттенберґом, Давиденком і Логовенком, 10. серпня вішають в Одесі Лизогуба, Чубарова і Давиденка, а Віттенберґа і Логовенка перевозять до Миколаєва, щоби їх там повісити, і шоби тим самим кинути пострах на мешканців того міста.

Так кроваві царі Росії справлялись з тими людьми, котрі жадали свободи!

Народови було сего за богато.

Тоді »комітет виконавчий« з рев. партії видав в 1879 р. вирок смерти на царя Александра II. Виїхав він тоді був на літне помешканє до Лівадії. Для виконаня доброго і певного замаху, постановлено заложити в 4 місцях міни: 1) в віддали 14 верств від Одеси; 2) в Одесі на Італійській улиці; 3) під стацією зелїзниці Александровськая і 4) під Москвою, при Курській зелїзници.

Цар вертаючи з Лївадії не заїхав до Одеси, а під стацією зелїзниці Александровськая щось піпсулось і не вибух динаміт, а під Москвою знов через помилку висаджено инший потяг. І цареви нічого не сталось.

Другий замах на царя зроблено таки в його зимовім помешканю. Там вміщено в пивниці велику скриню з динамітом, запалено ґніт і коли він догорів до кінця, динаміт вибух. Відразу розсадило будинок 10 людий згинуло, 58 віднесло рани, але цареви нічого не сталось, бо під ту хвилю не був присутним в помешканю.

Замах на царя удавсь дуже траґічно доперва за третим разом. Сим разом вже постановили революціонери таки на царя кинути бомбу, що і зробили.

Оден з революціонерів, Гринецький, кинув впрост бомбу під самі ноги цареви, так, що його розірвало в дрібні кусні.

По смерти Александра II. всі були сеї гадки, що яка-небудь полекша буде для народа, що дадуть народови свободу. — Але народ грубо помилив ся. Бо новий наслідник престола Александер III. єще кріпше утискав народ, єще тяжші закладав кайдани.

Народ встає до борби з царями знов. — Закладають тайні товариства в Київі, Харкові, Одесі, Саратові, Москві та Петроградї. — Маючи свою власну друкарню, почали видавати революційні відозви, як: до селян, до вільних козаків, до українського народу, до російських офіцерів і т. д. і т. д., а в всіх тих відозвах завзивано до повстаня до борби з царатом.

Робота ішла знакомито, удавалось богато дечого доброго зробити в народі, якби не перешкода одного провокатора.

Літом 1882 р. зробили революціонери в Петроградї замах на одного з царських інквизиторів — Судейкіна. Замах не удав ся. Почались пересл'їдуваня і арештованя революціонерів по цілій Росії.

В Одесї заарештовано поважне число революціонерів, а між ними і Деґаєва. — Деґаєв був офіцером артилерії, чоловіком амбітним, рвав ся до якої небудь роботи, не оглядаючись чи принесе хісно чи шкоду партії. По його арештованю однак показало ся, що та велика амбіція не відповідала гартови духа. Як лишень дістав ся до тюрми, зляв ся грозячої йому шибениці, ввійшов в переговори з Судейкіном і став його головним аґентом. Для замаскованя тої здради, жандарми урядили йому фікційну утечу з криміналу, котра то зробила Деґаєва еще більшим героєм в очах революціонерів. Через якийсь час Деґаєв скривав ся в Николаєві, а опісля переніс ся до Харкова, і тут вже розпочав свою підлу роботу, свою провокацію, видаючи в руки поліції най діяльнійших членів рев. партії. — З Харкова Деґаєв переніс ся до Петрограду, заложив друкарню, оснував товариство, щоби в той спосіб віддати всїх і вся в руки жандармерії. І почались безчисленні арештованя. В партії запанувала паніка. Всї розуміли, що до орґанізації дістав ся провокатор, вкінци ся справа стягнула на себе підозріня молодїжи. Скликано зібранє, на котре завізвано Деґаєва, але сей не прибув, і обавляючись о своє житє, втік за границю, а опісля сам Деґаєв признав ся до цілої своїї огидної роботи.

Рев. партія не засипляла анї на хвильку, робила своє, але і царат не спав, пересл'їдував — арештував, вішав як і попередно, за Александра II

Тодї переконано ся, що зміна царського трону не принесе жадної полекші для народа, тож постановлено собі убити і Александра III.

В 1887 р. основуєсь в Петроградї нечисельне товариство, котре має за задачу убити царя. Замах мав бути на Невськім Проспектї, коли буде цар їхав до церкви. Тимчасом замах не удав ся, бо правдоподібно хтось зрадив і попались всї революціонери в руки поліції.

Рівночасно 1887 р. сотворюють революціонїсти в Харкові невеличку терористичну орґанізацію. Ся орґанізація мріє вже о офензиві, головна ціль її, укоротити за помочию терористичних актів орґію рядових інквізиторів. Але і ті малорадні цїли зістають ударемнені з причини арештовань.

В лютім 1899 р. петроградська поліція немилосерно збила кількох студентів. То викликало протест. Студенти почали по школах страйки і не ставляючи жадних політичних жадань, жадають лише щоб поліція не мала жадного права до них і укараня винних за побитє студентів. Ряд на їх страйк відповів як звичайно тюрмою, вигнанєм і нагайкою

Незадоволенє взростає. Ряд майже без ніякої причини засуджує в Київі на ріжні кари около 200 студентів. Трудно описати обуренє, яке

огорнуло майже цілу суспільність. — Народ чув ся обуреним до крайности.

Те саме дієсь в Харкові. 19-го лютого 1901 р. уряджено демонстрацію по улицях міста. Військо і поліція старають ся розігнати демонстрантів, ті не уступають поліції і приходить до формальної різнї.

В маю, того самого року відбувають ся революційні демонстрації майже на цілій Україні: в Ярославю, Ростові, Одесі, Красноярську, Батумі і богато инших містах.

З весною 1902 р. розрухи революційні обняли були майже цілу Україну, а найголовнійше зазначились в ґуберніях: Харківській і Полтавській, де селяни палили двори, нищили все, що до дідичів належало. Рівнож сей рік не обійшовсь без проливу крови, бо жертвою впало кількадесять селян в Харківщині.

По сім не можна було добачити слїднійшого руху через три роки, аж до 1905 р., коли то вибухла російсько - японська війна. Тоді цілий край був в огни. Бюрократія провадила борбу зі всіма, стлумлюючи і топлючи в крови найменший прояв вільної думки, вільного духа. То ту, то там, як звістуни зближаючої ся бурі вибухали страйки, народ з революційними окликами переходив вулиції, а кров ляла ся потоками, але самодержавіє віруюче в свою міліонову армію, пакувалось в що раз гірше безголовє.

Вибухла війна. Цар знаючи, що тепер потрібне йому се ґарматне мясо, почав благійше успокоювати народ, мобілізувати, і гонити наче ті вівцї на заріз. Помимо чисельної переваги російського війська, Росія програла війну. Цар не можучи переболїти так великої страти в японській війні, розіслав своїх вірних, гончих собак з наказом більшого переслїдованя народу. Але народ, не вірюючий в жадні царські ласки, не вірюючий в російський уряд, зревольтований, ішов дальше, в глубший вир революції без жадного і найменшого страху.

Ряд не здавав собі ясної справи зі змін цілого устрою політичного. і бунти приписував сему, то иншому способови свого поступу з народом. А в краю рух революційний дальше зростав.

19-го лютого відбула ся велика демонстранція в Смоленську, і загальний страйк в Царинї. 22-го 3000 хлопів кирської ґубернії прийшло до чирнигівської і спалили цукровню Терещенка. 4. марця загальний страйк в Юзівці і напад на поліцію в Лїбаві. 13. погром в Ялтї. 14. аґрарні рухи в Ґурії і страйк в Самарі. 22. борба робітників з поліцією в Петроградї. 25. демонстраційний похорон в Петроградї, забитого робітника Алексєєва, при співучасти 10 тисяч робітників. 27. селянські розрухи на Кавказї і демонстрація в Нижнім Новгородї. 2. цвітня демонстрація моряків в ґалярнім порті. 11. напад козаків на мешканців Ростова. 18. замах на поліцмайстра в Чернигові. 24. погром жидів в Житомири. 9-го мая бунт моряків на воєннім пароходї »Князь Патьомкін

Тавридзкий«, і кроваві заворушеня в Одесі. 13. борба з військом, загальний страйк і розрухи в фльоті чорно-морській. 16. бунти моряків в Ридзї. 21. страйки і великі демонстрації в Окатеринославі. 27. розрухи в дисциплїнарнім баталїоні в Херсонї. 9-го липня робітничі демонстрації і змасакроване інтелїґенції в Нижнім Новгородї.

По таких випадках які зайшли в Росії, підчас россійсько - японської війни, цар знав що не дурницею йому пахне, дав народови конституцію (розуміесь, лишень на папери) і сотворив державне тіло — Думу.

Та від 1905 р. Переходило російське правительство ріжного рода колїзії. Мав цар досить клопотів і з Думою, котру мусів чотири рази розганяти.

Дня 13 марця 1917 р. розійшлась поголоска, чи так сказати-б »урядові« відомости з Росії, — що цар завісив посїдане Думи і Державної Ради. Рівночасно сего самого дня принесла телеґрама зі Штокгольму вістку, що в Петроградї і Москві повстали голодові заворушеня. Та часописи, головно анґлійські, заперечили сему і сказали, що се простий собі штокгольмський гумбук.

Аж нараз, мов грім з неба, приносить телеґрама — вже не зі Штокгольму, а самого Петрограду — вістку з дня 16 марця, що в Росії революція.

Повстане революції розпочалось як слїдує:

В Петроградї, Харкові, Москві, Кронштадї і в инших ґубернїяльних містах вибухли страйки і голодові заворушеня. Через кілька днїв панувала чиста анархія. Вулиці заповнили ся лютуючими з голоду людьми і непроглядні маси товпили ся кругом пекарень і складів хлїба. Слїдуючого дня відмовили пекарнї спродавати хлїб. Тодї роздразнені тим товпи народа устроїли демонстраційний похід по вулицях міста співаючи революційні пісні і відгрожуючись поліції і рядови. Небавом прийшло до битви між поліцією а народом. В полудни того самого дня (в пятницю), Дума зійшла ся на надзвичайне засїдане. — Засїдане, з причини розрухів в містї, було дуже бурливе, так, що президентови Думи Родзянкови, на превелику силу, вдало ся утихомирити членів Думи. Коли утихомирив, повідомив їх, що президент кн. Ґоліцин враз з другими членами кабінету прийдуть на спільне засїдане. Але коли появились на сали члени кабінету, засїдане перемінилось в бурливу демонстрацію, проти правительства. Президент Думи Родзянко і посли Шінґарев і Мілюков розпочали остру критику правительства. На салї повстав крик. Премієр Ґоліцин, видячи, що до порядку не прийде, замкнув засїдане.

В Думі посли стали відгрожуватись кулаками міністрам, винуючи їх за те все, що від кількох днїв діяло ся на улицях міст. А тимчасом о-

бурене і гнів народа зростали з кождою мінутою. Слідуючої ночи всї робітники з друкарень вийшли на страйк. В Петроградї не появила ся в суботу анї одна часопись. — Рівнож, в суботу вже мож було бачити, що і між військом щось недоброго, бо вся піхота на розказ стріляти в народ, відмовила послуху. Поліція сама однак почала борбу з народом, а військо, як на даний знак команди, почало переходити полк за полком на сторону революціонерів.

В пятницю пополудни президент Думи Родзянко, вислав окремого післанця до царя з письмом, в якім представив небезпечне положене цілої Росії і зажадав усуненя цілого кабінету міністрів. В суботу дістав Родзянко відповідь від царя, яку доручив йому кн. Ґоліцин, а се був царський указ яким заряджено розвязане Думи.

В недїлю, дня 11 марця, цар не почуваючи себе безпечним і не довіряючи нікому, виїхав з Царського Села і удав ся до армії на боєвім фронтї.

Почавши від суботи заворушеня прибрали вже характер зовсїм явної революції. На вулицях міста розпочала ся боротьба між населенем а поліцією і військами, які позістали вірними правительству. Зелїзничий міст на ріці Неві революціонери висадили у воздух. — По триденевій боротьбі Петроград опинив ся в руках революціонерів.

В вівторок в полудне революціонери були панами положеня.

Полки, яких вислано, щоби стріляли до революціонерів, не послухали приказів своїх властий, але переходили на сторону революціонерів. В богато случаях жовнїри вимордували своїх офіцирів. Найдовше позіставав вірний правительству один фінський полк, який обсадив був будинок маринарки, стріляючи з карабінів і машинових крісів.

Місто зовсїм очищено з поліції, котра потративши голови, утїкала автомобілями з міста. Порядок на вулицях міста удержували патрульні військові самоходи під командою офіцирів і студентів.

Одна з найцїкавійших сцен в революції, було прибуте преображенської ґвардії царя перед тавридзку палату підчас засїданя Думи. Предсїдатель Думи вийшов і поздоровив ґвардію, промовою, в котрій сказав, що гонор держави і воюючого війська в окопах спочиває на їх карках. Карність ваша мусить бути захована — сказав предсїдатель Думи длятого піддайте ся розказам своїм офіцирам.

»Єстьмо готові, покажіть нам дорогу« — відозвались голоси. Ґвардії відмашерували з окликом »гурра«!

В хвилї, коли революція вибухла, царська родина знаходила ся в столици. — Велика княжна Марія була хора на оспу. Великий князь Олексій, син царя, був тяжко хорий. — В коротці зявили ся відділи зревольтованих військ, а офіцири ввійшли до апартаменту царевої, котра, коли їх увиділа, закликала: »Не поповнюйте знасилувань. Я єсьм вже тільки сестрицею - опікункою при своїх хорих дїтях«.

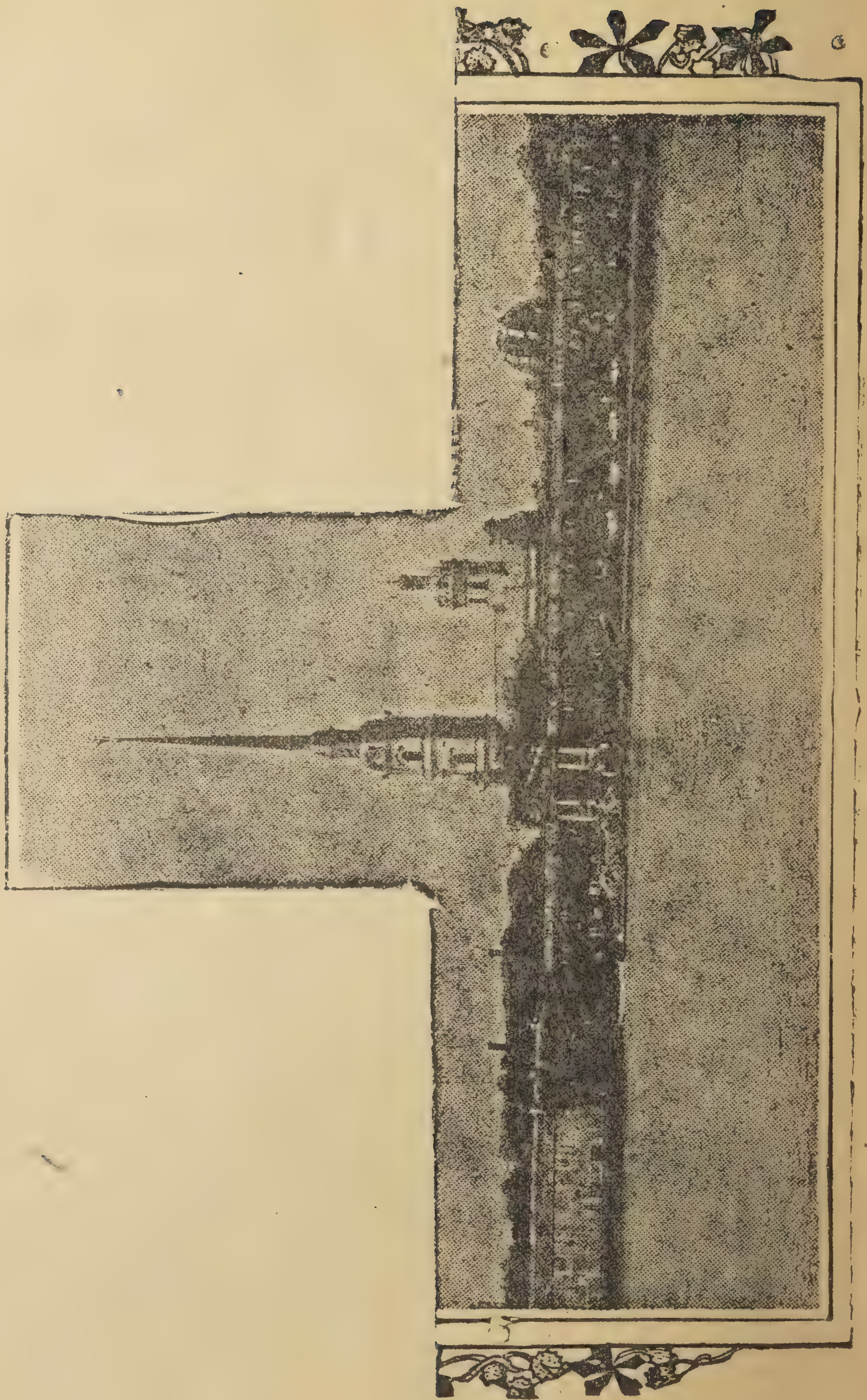

Твердиня сьв. Петра і Павла.

Революціонери віднесли побіду не лише в столиці Росії, але і в других містах, як Москві, Харкові, Нижнім Новгороді, Кронштаді і богато инших.

Арештоване Кабінету.

Провідники послів Думи скликали в Товрійській палаті надзвичайне засідане Думи ,на якім проголошено усунене цілого кабінету і вибір тимчасового правительства. По засіданю, на приказ Думи заряджено арештованя всїх членів бувшого кабінету, а разом з ними поверх 1000 урядників поліції. Рівночасно Родзянко, предсідатель думи вислав телеграму до царя, слідуючого змісту:

»Остатна година вибила твого урядованя, а народня воля побідила«.

Потім вибрано новий кабінет міністрів, в склад котрого увійшли:

Князь Юрій О. Львов, президент кабінету і міністер для внутрішних справ.

Проф. Павло Н. Мілюков, міністер для заграничних справ.

Проф. Мануілов з Москви міністер просьвіти.

А. І. Гучков, бувший президент Думи, міністер війни.

М. І. Шінґарев, посол з Петрограду, міністер рільництва.

М. Терщенко, посол з Київа, міністер фінансів.

Керенський, посол зі Саратова, міністер судівництва.

Н. В. Некрасов, заступник президента Думи, міністер зелїзниць.

М. Ґоднев, посол з Казани, головний контрольор.

Цар »резиґнує« з престола.

Довідавшись про революцію, цар вибрав ся до Петрограду. В дорозі, як говорять, він завважав, що його стережуть якось не в такий спосіб як се звичайно бувало, — але так, начеб він був справнїм вязнем. В Пскові поїзд з царем задержано. Мало се стати ся на приказ ґенерала Рузського. Цар зрозумів тепер, що положене стаєсь небезпечним і згодив ся приняти на авдієнцію представників Думи. Вони розповіли йому, що дієть ся в столиці і пояснили, що посилане туди військ з фронту не поможе, бо вони переходять на сторону народа, скоро лиш ввійдуть до Петрограду.

Цар став торбувати ся та ще гірше занепокоїв ся про своє особисте безпеченьство і ратунок своєї родини. Ґенерал Рузський в імени армії закляв ся, що ні цареви, ні його родині не станеть ся нічого злого. Тотї цар забажав побачити ся з жінкою. Йому відповіли, що на разї се не можливе. Цар попав в розпуку і як ґоворять, хотїв відібрати собі житє, але від того відрадив царя його духовник. В кінци цар побачив, що

Невський проспект.

нема виходу, та сказав, що його зрадили в невдячний і підступний спосіб.

»Ну, чогож ви хочете від мене?« — запитав Миколай II.

»Ви мусите зречи ся трону« — відповіли представники Думи, а ґенерал Рузський своїм мовчанєм потвердив їх домаганє.

Цареви підсунули готовий текст абдикації, він підписав його і Росія зістала без царя.

По абдикації царя, розпочалось одно з найбільших польовань на шпіґунів в Петрограді. Народ і військо переслідували інтриґантів.

Ґенерал Сухомлїнов, бувший мінїстер війни був першим, котрого увязнив народ.

Граф Фридерікс, старий мінїстер царського двора є заарештований. Дім його зовсїм знищено.

Ґрафиню Клейн Міхаель витягнено з хінського посольства і заарештовано.

Царицю зрарештовано і усаджено в тавридзкім домі. Епископ Пітрім і М. Курлов начальник охрани зістали рівнож заарештовані. Барон Стекельберґ вистрілив зі свойого вікна до жовнїрів, — жовнїри впали до його помешканя, витягли його і убили на улици.

Ґенерал Де Кронінґ стріляв з вікна до жовнїрів і убив двох. Розюшена товпа напала на його помешканє, убила його, і волїкла трупа довго по місті, а в кінци вкинула до ріки Неви.

Першим дїлом є оголошенє амнестії для всїх полїтичних і релїґійних переступників. Теперішний мінїстер справедливости заявив:

Наші товариші з другої і четвертої Думи безпідставно сказані на вигнанє до Сиберії, зістануть увільнені. Під моєю опікою суть всї премієри і мінїстри старого ряду. Будуть мусїли вони відповідати за всї насильства поповнені на народї. Відроджена Росія не поверне більше до гнилих і підлих метод старого ряду. Всї арештанти відповідати будуть публично в судах.

Всї постановленя нового ряду будуть публично оголошені.

Вільна Госія народила ся і нїхто вже не буде в змозї видерти народови вільности з рук.

Не забувайте охрани! — Най жиє вільна Росія!

Тисячі полїтичних рос. переступників, що знаходять ся в Ню Йорку роблять заходи, щоб повернути назад до Росії і взяти чинний удїл в революції.

Нове російське правительство видало слїдуючу проклямацію до народа:

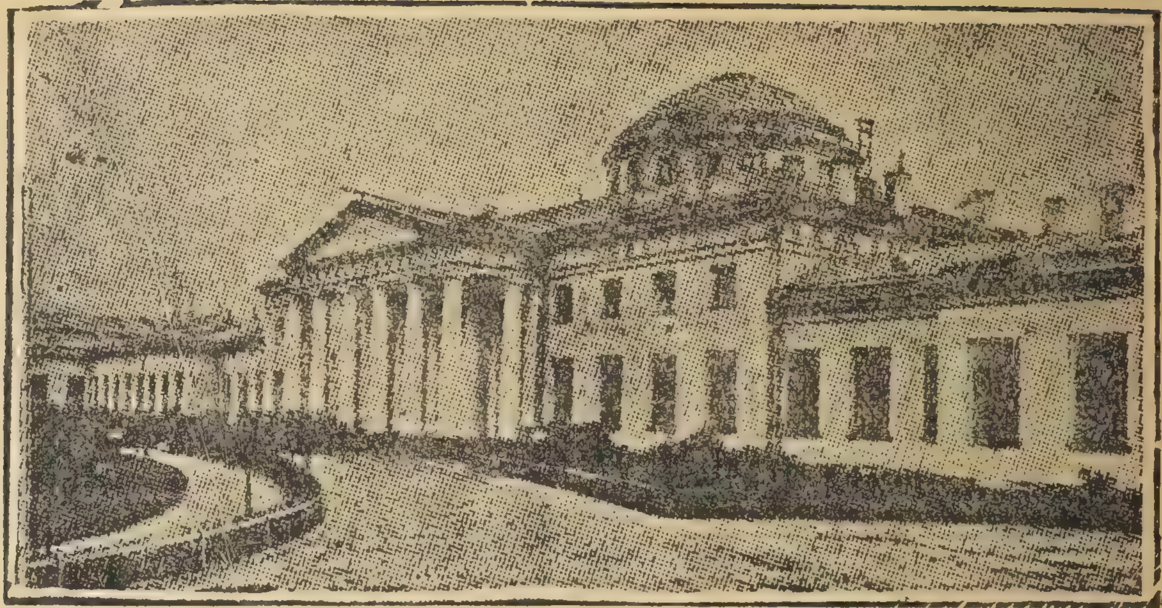

Російська дума.

»Горожани! Екзекутивний комітет Думи при спільній помочи війська і жителів міста, віднїс сьвітлу побіду над зненавидженими силами старого правительства і ми тепер можемо приступити до орґанїзованя сильнїйшої екзекутивної власти при помочи мужів, яких минувша полїтична діяльність запевняє їм довірє вітчини. Новий кабінет буде опирати своє поступанє на слїдуючих засадах:

Перше:— Безпроволочна загальна амнестія для всїх полїтичних і релїґійних переступників, включаючи акти террористичні і провини військові на аґрарні.

Друге:— Свобода слова і преси, свобода стоваришеня, юнїй і страйку, з розширенєм тих свобід на військових урядників в границях військових приписів.

Трете:— Знесенє всїх суспільних, релїґійних і національних обмежень.

Четверте:— Приступити сейчас до приготованя і скликаня конституційних зборів, основаних на загальнім голосованю, які запровадять державну власть.

Пяте:— Полїцію заступить ся народною мілїцією, на чолї якої стояти муть вибирані народом старшини, відвічальні перед правительством.

Шесте:— Громадські вибори мають опирати ся на загальнім голосованю.

Семе:— Війська, що брали участь в революційних рухах, не будуть розуружені а остануть в Петроградї.

Осьме:— Заховуючи строгу мілїтарну карність серед війська в чинній службі, пожаданим є, щоби знести всї непотрібні обмеженя, які відбирають жовнїрам товариські права, що ними хіснують ся другі горожани.

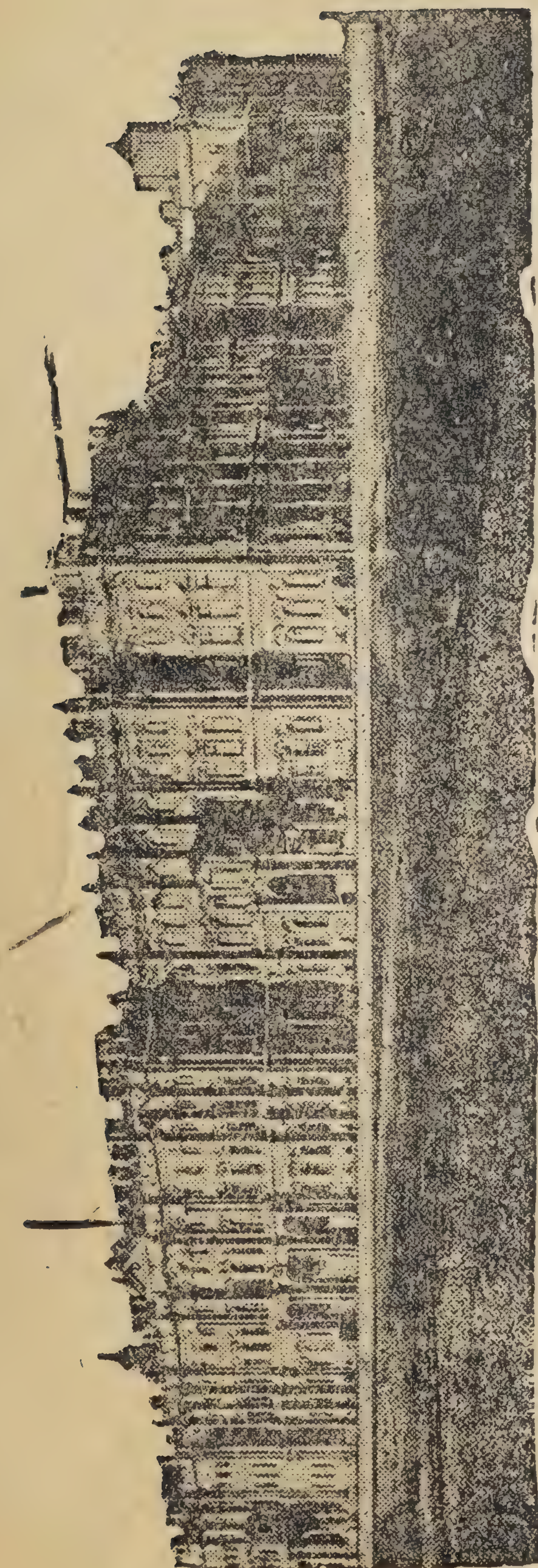

Дворецъ російського царя.

Провізоричне правительство висказує отсим, що воно не хоче на основі обставин, спричинених війною відкладати здійснене повисної програми на будуче, але бажає перевести її в жите в можливо найкоротшім часі.

Перестали молити ся за царя.

Не тільки революціонери, але навіть ті що на позір були найбільшими почитателями царя - батюшки, — попи забули про свого божого помазанника і навіть молити ся вже більше за него не хочуть. Підчас богослуженя в російській катедрі на 97 ул. в Ню Йорку, архиепископ Євдоким опустив в своїх молитвах імя царя і членів царської родини. Зібраний народ скоро завважив таку важну зміну в службі божій і в церкві знамітне було велике здивоване і зворушене. Один москаль не витримав і крикнув в голос: »Гурра — руськая свобода«!

На руїнах царя став революційний ряд. П. Мілюков приняв в міністерстві заграничних справ представителів чужих держав, а потім відбула ся довга кабінетова конференція. Першим ділом міністра було вислане теляґрами за границю до російських дипльоматів, що сполучена Росія буде провадити війну спільно з аліянтами, аж до побіди.

Столиця під сю пору має подостатком поживи. Революційні партії винайшли тисячі тонів поживи в складах. Портрети царя і царевої зістали подерті і подоптані. Російські прапори з двоголовим орлом зістали здерті і заступлені червоними прапорами.

Синод, що зібрав ся під проводом київського митрополита, висказав радість з вільности православної церкви і льояльність що до нового ряду.

Банк російсько - азиятський дав 250.000 рублів для увільненя вязнів.

Около 4000 політичних вязнів в Москві зістало випущених на вільність. Рівночасно 1,700 кримінальних вязнів утікло з кримінали. Не знищені поліційні архіва зістали видані знаному революціоністови Володимирови Бурцевому. Міністер справедливости Керенський отримав в Петроградї з банку міліон рублів на рядові потреби. Рівночасно Керенський відкликав баніцію видану на мордерців Распутіна. Великий кн. Дмитро і кн. Юсупов повернули до краю.

Російські армії на фронтах зістали завідомлені о усуненю царя Николи II. Відомість ся викликала після урядових донесень, великий ентузіязм в війську.

Ціла фльота балтицька і форти Свіборґ і Виборґ прилучили ся до революції, піддаючи ся новому рядови.

Про остаточну долю російського царя кружать ріжного рода поголоски. З Петрограду доносять, що в останних днях розпочато аґіта-

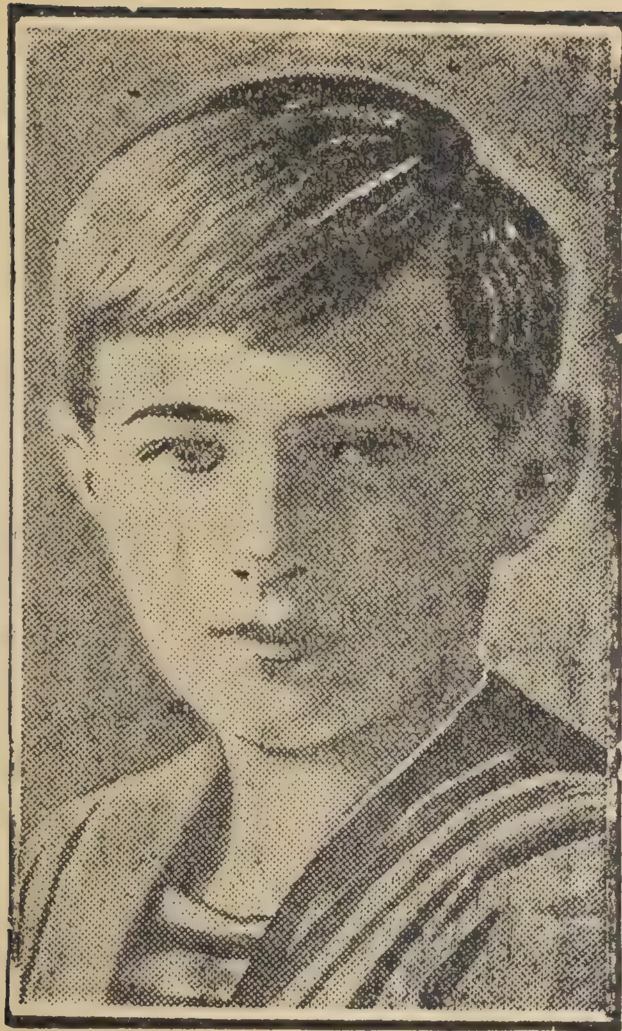

Молодий, 13-літний син, Олекса, царя Николая. Він мав обняти трон по своїм батькови, та-як доносять нагло помер.

цію за тим, щоби царя Миколая по скінченю війни видалити за границю Росії. — Присутність царя і його родини в Росії вважають небезпечною, бо вона могла би причинити ся до скріпленя реакції, а навіть довести до домашної війни.

Після найновійших відомостий, цар є арештований з цілою своєю родиною.

Одним з перших заряджень нового ряду, було визначенє комісії для уреґульованя цін живности. Ціни ті спали 20 до 50 проц. — Розпочато орґанізацію над провадженєм споживчих продуктів.

Теперішна російська революція, се переворот в житю народів Росії. Ся революція принесла поневоленим народам не лише свободу віри, свободу слова, але що найголовнійше, свободу національного розвитку.

В Росії живе з верхом 30 міліонів Українців. З загарбанєм Українців, Росія постановила і докладала всіх сил, щоби винародовити сей народ, щоби зробити з нього правдивих »настоящо-русскіх крестян«. Та по части і удавалось Росії довершувати своє діло, але не зовсім. Народ український, знав і розумів добре, що з сею царською підпольною

роботою треба провадити безнастанну боротьбу, і борба, безнастанна, провадилась довгі а довгі часи, аж до послїдного часу, до сьогочасної революції.

Вибухла революція. — Ряди перемінились, і Росія, та деспотична Росія, котру цїлий світ називав »тюрмою народів«, приходить до нового житя. І сей народ, український народ, гнетений від віків — дістає свободу, свободу преси, свободу національного відродженя.

Тепер без найменшого сумнїву ми повиннїб стреміти до злученя всеї України, бо знаємо, що будемо творити одно-цїльну, нероздїльну націю, а тодї лекше і збільшим успіхом здобудемо необмежені свої права, котрі нам належать ся, яко народови істнуючому на світї.